

Opavave ohypyty

Mba'akuaavete

haguame

Tenda Mbohapyha Tetãgua Iguazúgua

jetopa, poromoñaro ha mbhetapyya'ejuehe
upe ñemongakuaa joko

Solange Bonomo Assumpção

Adriana Brandt Rodrigues

Samuel Klauck

(Mbosako'i)

Ivorengáva

Solange Bonomo Assumpção

Adriana Brandt Rodrigues

Samuel Klauck

Tenda Mbohapyha Tetãgua Iguazúgua

Jetopa, poromoñaro ha mbohetapyha'ejuehe
upe ñemongakuaa joko

Apopyrã:

Jokohá:

1ª Jejapo
Foz de Iguazú
2022

© 2022, CLAEAC

Opaite yvy oñeñongatu ha oñeñangareko Léi 5988 12/14/73 rupive. ndaipóri pehengue ko mba'é arandukagui, oguereko'yre ñemoneĩ jehaipyre omoherakuãvagui, ikatu ojejapo jey terã oñembohasa ko'ápe mba'épye guarã, taha'e ha'éva umi mba'é ojeoporúva: tendyry, ku'ekavoñambu, ta'angambyry, moha'angakuatia ta'angaku'e térã oimeraẽ ambue mba'e. Pe pokatu Creative Commons rehegua ojeiporu voñarehe. tembiaporã 4.0 Tetãnguéra (CC BY 4.0) rehegua.

Oñemoherakuáva: Valéria Lago Luzardo

Ta'ãnga: Solange Bonomo Assumpção

Mbotyha nondegua: Gloriana Solis

Ta'angambyry hyepypegua: Hel Graf (Brasil)

Ñe'ẽñemi: Camille da Silva Chiarelli

ISBN 978-65-86746-22-8

Moneĩ dowloadpe: <https://publicar.claec.org/index.php/editora/catalog/book/81>

Umi apopyre Rysýi Tetãnguéra rehegua oíva marandupe

Tenda Mbohapyha Tetãgua Iguazúgua [aranduka tendyry]: jetopa, poromoñaro ha mbohetapy'ejuehe upe ñemongakuaa joko/mbosako'i Solange Bonomo Assumpção, Adriana Brandt Rodrigues, Samuel Klauck. -- 1. ed. -- Foz de Iguazú, PR: Editora CLAEAC, 2022.

Moambue apoha
Moambue ñepytvõ
Heseguáva
ISBN 978-65-86746-22-8

1. Ñemongakuaa jejoko- Tenda Mbohapyha Tetãgua Iguazúgua 2. Tetãmbopy Mbohapyha Tetã - Brasil - Paraguay - Argentina 3. Geopolítica 4. Innovación 5. Planificación territorial I. Assumpção, Solange Bonomo. II. Rodrigues, Adriana Brandt. III. Klauck, Samuel.

CDD - 711

Umi jehaipyre oíva ko aranduka electrónico-pe ha'e umi haihára rembiaporã añoite, umíva apytépe ñemoíporã ha ñe'e rehegua.

Ko techauka ohepyme' éva pohã opavavépe guarã Teko Paranágua, ikatúva Atyguasú ñemopyendarã Araucaria oipytyvõ haguã guerojera Tembikuaarekahára ha Tembiporu pyahu Paranágua, péva pe Apopyrã Guerojera Jejoko umi Tenda Tetãmbohapyha 2020-2040 (NAPI Mbohapy Tetã), he'iháicha umi Ñoñe'eme'ẽ Tembiapo Joaju rehegua N° 081/2019, oikéva Atyguasú ñemopyendarã Araucaria mbytepe, Atyguasú ñemopyendarã Mbo'ehaovusu *Campus* de Marechal Cândido Rondon (Fundecamp) ha umi Mbo'ehaovusu Tetãvore Paraná Kuarahyreikegua (Unioeste), *Campus* Foz de Iguazu.

Centro Latinoamericano de Estudios en Cultura – CLAEC
Techaukaha Japopya'éva

Me. Bruno César Alves Marcelino
Myakáhára - Mburuvicha

Dra. Danielle Ferreira Medeiro da Silva de Araújo
Myakáhára - Vice Mburuvicha

Dra. Cristiane Dambrós
Myakáhára - Vice Mburuvicha

Me. Weldy Saint-Fleur Castillo
Myakáhára - Mburuvicha

Temiandu'ya CLAEC

Me. Bruno César Alves Marcelino
Momba'apohára Temiandu'ya

Temiandu'ya Pytyvohára

Dr. Lucas da Silva Martinez
Haihára aty Vice Myakáhára

Me. Fernando Vieira Cruz
Temiandu'ya Pytyvohára

Dra. Alessandra Fontes Carvalho da Rocha
Kuklinski Pereira
Temiandu'ya Pytyvohára

Bela. Laura Valerio Sena
Temiandu'ya Pytyvohára

Dra. Danielle Ferreira Medeiro da Silva de
Araújo
Temiandu'ya Pytyvohára

Me. Ronaldo Silva
Temiandu'ya Pytyvohára

Bela. Valéria Lago Luzardo
Temiandu'ya Pytyvohára

Ma. Édina de Fatima de Almeida

Moñe'ë Temiandu Renonde

Dra. Ahtziri Erendira Molina Roldán
Universidad Veracruzana, México

Dra. Marie Laure Geoffray
Université Sorbonne Nouvelle – Paris III, França

Dra. Denise Rosana da Silva Moraes
Universidad Estadual do Oeste do Paraná, Brasil

Dra. Ludmila de Lima Brandão
Universidad Federal do Mato Grosso, Brasil

Dr. Djalma Thürler
Universidad Federal da Bahia, Brasil

Dr. Marco Antonio Chávez Aguayo
Universidad de Guadalajara, México

Dr. Daniel Levine
University of Michigan, Estados Unidos

Dr. Marcus Fernando da Silva Praxedes
Universidad Federal do Recôncavo da Bahia, Brasil

Dr. Fabricio Pereira da Silva
Universidad Federal Fluminense, Brasil

Dra. Sandra Catalina Valdetaro
Universidad Nacional de Rosario, Argentina

Dr. Francisco Xavier Freire Rodrigues
Universidad Federal de Mato Grosso, Brasil

Dra. Susana Dominzaín
Universidad de la República, Uruguay

Dra. Isabel Cristina Chaves Lopes
Universidad Federal Fluminense, Brasil

Dra. Suzana Ferreira Paulino
Facultad Integrada de Pernambuco, Brasil

Dr. José Serafim Bertoloto
Universidad de Cuiabá, Brasil

Dr. Wilson Enrique Araque Jaramillo
Universidad Andina Simón Bolívar, Ecuador

MBA'EJAPOPYRE:**Myatyrõ pyahu tembikuaareka ha Mba'e Pyahu rehegua (NAPI) Guerojera Jejoko Tenda Tetãbohapyhape guarã - NAPI Tetãmbopyha**

- Mohendaguã opavavépe: Samuel Klauck
- Mohendaguã Aporeko: Adriana Brandt Rodrigues
- Tembikuaareka, Aporeko becagua:

Adriana Brandt Rodrigues (Brasil)

Alexandre Augusto Weiss (Brasil)

Ana Carolina Rocha Marinho (Brasil)

Analía Bardelás (Argentina)

Anne-Sophie Bertrand (França - Brasil)

Beatriz de Melo Palacio (Brasil)

Cecilia Maria de Moraes Machado Angileli (Brasil)

Débora da Silva Lobo (Brasil)

Gabriel Barreto de Oliveira (Brasil)

Gilson Batista de Oliveira (Brasil)

Gustavo Vieira Oliveira (Brasil)

Hel Graf (Brasil)

Homero Fernandes Oliveira (Brasil)

Janaina de Jesus Lopes Santana (Brasil)

Jorge Emanuel Vallejos (Argentina)

Leandro Henrique Bernart Anjos (Brasil)

Lila Patricia Voeffrey (Argentina)

Manoela Marli Jaqueira (Brasil)

Marina Machado Angileli (Brasil)

Petterson Eduardo Souza Gherlandi (Brasil)

Rosane Mazke Brandt (Brasil)

Samuel Klauck (Brasil)

Sandra Mara Pereira D'Arísbo (Brasil)

Sandra Regina da Silva Pinela (Brasil)

Solange Bonomo Assumpção (Brasil)

Thais Oliveira (Brasil)

Thiago Augusto Lima Alves (Brasil)

Virginia Ruiz de Martín Esteban Martínez (Espanha - Brasil)

Weimar Freire da Rocha Júnior (Brasil)

- Tembikuaarekakuéra oñomoirũ haguã juaju mbo'ehao francesaspe:

Claudia Enrech-Xena

Gilles Hubert

Juliette Cerceau

Laurent Devisme

- Temimbo'ekuéra orekóva juaju mbo'ehao francesaspe:

Ettiene Delort

Gebril Bousba

Marine Perar

Yéliz Karik

PYTYVÕ:**Universidade Estadual do Oeste do Paraná - Unioeste**

Motenondehára: Alexandre Almeida Webber

Vice Motenondehára: Gilmar Ribeiro de Mello

Sãmbyhyhára Guazu Campus Foz de Iguazugua: Fernando José Martins

Programa de Posgrado en Sociedad, Cultura y Fronteras en Unioeste

Mohendaha Rehegua: Fabio Lopes Alves

Atyguasu Ñemopyendarã Araucaria oipytyvõ haguã Guerojera Tembikuaarekahára ha Aporeka Tenda Paranáme

Mburuvicha: Ramiro Wahrhaftig

Sãmbyhyhára Tembikuaa, Aporeka ha Mbopyahuha: Luiz Márcio Spinosa

Sãmbyhyhára Jererekokuaa ha Finanzas rehegua: Gerson Koch

Ivorengáva

Solange Bonomo Assumpção
Adriana Brandt Rodrigues
Samuel Klauck

Haihára

Adriana Brandt Rodrigues (Brasil)
Analía Bardelás (Argentina)
Anne-Sophie Bertrand (França - Brasil)
Brenda Melina Villalba (Argentina)
Cecilia Maria de Moraes Machado Angileli (Brasil)
Claudia Enrech-Xena (Venezuela - França)
Edna Rubio (Brasil)
Eduardo de Pintor (Brasil)
Geisiane Michelle Zanquetta de Pintor (Brasil)
Gilson Batista de Oliveira (Brasil)
Gustavo Vieira Oliveira (Brasil)
Hel Graf (Brasil)
Janaina de Jesus Lopes Santana (Brasil)
Jéssica Belén Benítez Álvarez (Paraguay)
Jorge Emanuel Vallejos (Argentina)
Larissa Carolina Barboza Alvarez (Paraguay)
Lila Patricia Voeffrey (Argentina)
Manoela Marli Jaqueira (Brasil)
Mario Uzeda Aviles (Paraguay)
Mauricio dos Santos (Brasil)
Natalia Ramírez Chan (Paraguay)
Ramiro Wahrhaftig (Brasil)
Samuel Klauck (Brasil)
Solange Bonomo Assumpção (Brasil)
Thais Oliveira (Brasil)
Virginia Ruiz de Martín Esteban Martínez (Espanha - Brasil)

Omba'apóva

Alexandre Martins Baltazar (Brasil)
Angélica Santamaria Alvarado (Colômbia)
Arturo Agustín García (Argentina)
Comunidade do Quilombo Apepu (Brasil)
Comunidade Ilê Asé Oju Ogún (Brasil)
Estudantes da Universidade Federal da Integração Latino-Americana (Unila)
Gustavo Yansen (Argentina)
Haralan Mucelini (Brasil)
Ivan Piedrabuena (Argentina)
Luiz Henrique Rubens Pastores Alves de Oliveira (Brasil)
Noelia Fernanda Mallorquín Ortellado (Paraguay)
Renann Ferreira (Brasil)

Mombyky

Hechauka	7
<i>Ramiro Wahrhaftig</i>	
Pe ñemopora pyahu jeheka ha ñembopyahu rehegua – NAPI Guerojera Jojeko Tendagua Tetãmbopy: maranduhaindive, jehupytyrã ha umi oñeha'ãrova	12
<i>Adriana Brandt Rodrigues, Claudia Enrech-Xena, Lila Patricia Voeffrey, Natalia Ramírez Chan, Edna Rubio, Samuel Klauck</i>	
Pe Tenda Tetãmbopy: pehẽ ha mbarete guerojera tendagua jejokopeguáva	34
<i>Anne-Sophie Bertrand, Analía Bardelás</i>	
Poravopyre Tetãmbopy ojehekyi ijaryikuéragui: tembiasakue, jopara ha tekoteẽ arandupy	64
<i>Janaina de Jesus Lopes Santana, Jorge Emanuel Vallejos, Cecilia Maria de Morais Machado Angileli, Solange Bonomo Assumpção, Samuel Klauck, Mauricio dos Santos, Manoela Marli Jaqueira</i>	
Ñemoñare ha me'ẽ peteĩeteme mba'ereta Tetãmbopy	97
<i>Gilson Batista de Oliveira, Eduardo de Pintor, Geisiane Michelle Zanquetta de Pintor, Larissa Carolina Barboza Alvarez, Brenda Melina Villalba</i>	
Paradiplomacia tetã apyra ohasáva Tenda Tetãmbopy rehegua	113
<i>Virginia Ruiz de Martín Esteban Martínez, Gustavo Oliveira Vieira</i>	
Apopyrã yvyjepyso jokope guarã Tenda Tetãmbopy	137
<i>Cecilia Maria de Morais Machado Angileli, Solange Bonomo Assumpção, Thais Oliveira, Jéssica Belén Benítez Álvarez, Analía Bardelás, Hel Graf, Mario Uzeda Aviles</i>	
Jehai Ñemohu'ã	171
<i>Solange Bonomo Assumpção, Adriana Brandt Rodrigues, Samuel Klauck</i>	
Ñe'endy	175
<i>Anne-Sophie Bertrand, Analía Bardelás, Cecilia Maria de Morais Machado Angileli, Hel Graf, Virginia Ruiz de Martín Esteban Martínez</i>	
Umi apoháruera	182

Hechauka

Ko hai ñepyrũme ha ojehechauka, ambue ñepyrũ haguã ojehechauka heseguáva umi jehaipyre ojepy'amongeta jekuaauka, ojehecháva ñemoarandu tembikuaareka omohuã umi tembikuaarekakuéra Umi Myatyrõ tembikuaareka ha Oñemba'é Pyahu Guerojera Jejoko umi Tenda Tetãmbopy 2020 – 2040, pea ojeikuaave ambue NAPI Tetãmbopy, oñembohaphépe upe pytyvõkuaa umi tembiporu ypykuéra Atyguasu Ñemopyendarã Oipytyvõva Guerojera Tembikuaarekahára Tembiporu pyahu Teko Paranágua, Atyguasu ñemopyendarã Araucária.

Umi Akãporukuaa Oñemyatyrõ tembikuaareka ha Oñemba'é pyahu (NAPI), omoingéva opavavepe Tenda Paranámegua¹, omoñepyrũ omomohendapyrã ko tembikuaa, Tembiporu Pyahu ha mbopyahuha (CT&I) ha'e peteĩ mba'e porã avano'õ. Ñemoneĩ, ko akãporukuaa umi NAPI, ha'évo peteĩ condición orekóva hikuái tembiapokuéra guerojera hekojokopykuaáva, oheka oñemomyi haguã ha ombojo'a naiñate'yíva CT&I rehegua ikatu haguã ombohováí ojeruréva Tenda guerojera², “ombojuajúva”, umi pyha, omyengoviateéva Hélice Ykeirundyjoja, he'iséva, Academia, Atyvete, Tetãrerekua, Avano'õ Civil Oñembosako'íva³.

Ko jeporavo apopyrã rupive, Tenda Tetãmbopy Iguazupe, NAPI oñembosako'íva kuri ñehaã oñembohape, peteĩ Pyhape, orekóva tekoha tekopehẽ ha ambue tekokuaaporu, omotenonde haguã tembikuaareka ha mba'e pyahu ikatúva oipytyvõ viruguava Paraná Tekope oñeme'ẽ umi oipyhýva upe guerojera tendagui rupive peteĩ tekoha ojejapóva- tembikuaareka mba'e pyahu ha kyre'y tembiapo mbohaphára ko yvyjepysogua apytépe.

Ko pyha ojapo umi omyengoviateéva Hélice Ykeirundyjoja Tenda Tetãmbopy-Argentina, Brasil ha Paraguay – avei umi hapykuerereka Institut Mines-Télécom (IMT) Ales, Francia retãme. Pe Ñembyaty hekóicha Atyguasu Ñemopyendarã Araucária ha pe Universidad Nacional del Este (UNE), Paraguái, péicha avei oñemyakã Universidad Federal de Integración Latinoamericana (UNILA) ha Mbo'ehaovusu Estado de Paraná Occidental (UNIOESTE), Brasilpe, ambue ñembyaty apytépe ambue Tekombo'e

---

¹ Ojekuaave hagua ikatu ojejuhu ko'ápe: <https://www.araucaria.pr.gov.br/#napi>. Ojeike haguã: 24 abr. 2022-pe.

² Ñambojoja “desarrollo” ha'eha peteĩ concepto multidimensional, he'iseháicha, avei okakuaa haguã economía, oñemyatyrõ haguã tapichakuéra rekove, he'iháicha Oliveira (2002) en el artículo “Una discusión del concepto de desarrollo”, ojeguerékóva ko'ápe: <https://revistafae.fae.edu/revistafae/articulo/view/477>. Ojeike haguã: 22 abr. 2022-pe.

³ Ojekuaave hagua, ojehecha Nota Técnica No 01/2019 Fundação Araucária rehegua, ojeguerékóva ko'ápe: https://www.fappr.pr.gov.br/sites/fundacao-araucaria/arquivos_restritos/files/documento/2020-06/nota_001_napi.pdf. Ojeike haguã: 24 abr. 2022-pe.

Yvatevegua. Avei, Parque Nacional oike Tenda Tetãmbopy Iguazupe NAPI, Consejo Trinacional de Desarrollo (CodeTri), Codespi (Consejo de Desarrollo Económico, Social y Ambiental de Puerto Iguazú), Codeleste (Consejo de Desarrollo Económico y Social de Ciudad del Este), pe Ministerio de Turismo de la Provincia de Misiones, Argentina, ambue Mbo'éhao apytépe. Oñembotuichave ha oñemombaretevévo, Pyha ikatúta omoheñoí, oikuaaporã guive umi apopyrã tembikuaareka guive apora'angará tetãrerekua rehegua Tetãmbopy ohasáva peve, oñemopyendáva mba'ekuaa ojepytaso yvyjepysope, ikarakatúva Tetãmbopy ohasáva, tekojejokoha ha logística hekojokopykuaáva, ambue mba'e oguerekóva he'iséva tenda apytépe.

Ha'e ko ñemboégui ha ambue joporeka rupive umi ñu ha'angakuaáva ndive umi Tenda Tetãmbopy, pa'irã ha mba'apoha oñemotenondéva umi omyengoviateéva iñambuéva ndive pehëngue Pyha NAPI, ome'ëva'ekue pa'ũ aranduka Tenda Tetãmbopy Iguazugua: atykuéra, umi rairõ ha ñemokyre'ỹ jejokope guarã.

Oñemopu'ã heta po rupive, ko tembiapo oike 18 poguyguy ha 8 poguyguy oúva poteĩ Tetãguã argentina, brasileña, española, francesa, paraguaya, francés ha venezolano – oúva opaichagua tenda oikuuaveagui, heta mbo'éhaógui ha opaichagua ñemo'arandu papára: post-docs kuéra, pohanohárakuera, ha maestriakuéra, oikuaavéva ha temimbo'e mbo'esyrygua ha umi mbyaky'orã mbo'esyry rire. Hembipotápe tenondegua ha'e: i) oikuaauka haguã opavave renondépe umi mba'ekuaa omopu'áva'ekue Pyha Tetãmbopy NAPI, ary 2019 guive 2021 peve, ary ñe'ë ojeikekuaava'erã mayma tembiapo mbohahéharakuerape oíva Tendape ojehechávo guerojera jejoko Tenda Tetãmbopy Iguazugua; ii) omongakuaávo tenonderã tembikuaareka ha mbopyahuha ombohováí haguã umi rairõ guerovape jejoko tendaguava.

Ko aranduka oñemboja'ó poteĩpa peteĩ mbo'é omohu'ã ha'gua. Pe techapyrã rehegua ko tekopy mbyte ojere umi po savapa pyenda rehe – umi 5 Ps, i.e. Yvyape ári, Tapichakuéra, Po'areko, Ñembyaty ha Py'aguapy – oisãmbyhýva mombe'u Omoambuévo pe Ñande Yvóra: Aragua 2030 ary. Umi Rairõ ha Ñemokyre'ỹ Jejokope guarã. (ONU BRASIL, 2022)⁴.

Peteĩha aty hérava Jejapo Pyahu Tembikuaareka ha Mbopyahuha – NAPI Guerojera Jejoko Tenda Tetãguã: ñe'ënda, jehupytyrã ha ñeĩha – ohaiva'ekue Adriana Brandt

---

⁴ Ha'e peteĩ plan de acción mundial umi gobierno-pe guarã, umi tapicha omoheñoiva sociedad, iñambuéva institución ha empresa-kuéra oñeha'áva'erã, peteĩ régimen cooperativo-pe, ary 2030 peve, ojeupyty haguã 17 Objetivos de Desarrollo Sostenible (ODS) ha 169 meta oñemotenonde haguã tekove digno planeta tuichakue javeve, oñongatúvo ha oiporúvo racionalmente opaite ecosistema Yvy rehegua. HA'E Ko marandu ikatu ojejuhu ko'ápe: <https://brasil.un.org/pt-br/91863-agenda-2030-para-o-desenvolvimento-sustentavel>. Ojehechákuari árape: 14 feb. 2022-pe.

Rodrigues, Claudia Enrech-Xena, Lila Patricia Voeffrey, Natalia Ramírez Chan, Edna Rubio (Brasil) ha Samuel Klauck, osalva pe Peteĩ mbyesakã, tembiasa Tenda ha ojojúva yke irũhepy'ỹva ndive umi táva Puerto Iguazú (Argentina), Foz do Iguazu (Brasil) ha Ciudad del Este (Paraguay). Ko ta'angahaigui, pe maranduhai oguenohẽ umi apañuãi ombohovaiva umi tava'i ha tetãrerekua hendaite ku'epy, oisãmbhyva tetãmbopy ohasáva, guerojera irũ hepy'ỹva jejokoha, ambue mba'e apytépe. Oñembohovái jave ambue ko'ã ñe'era, opakuévo pe moñe'e, pe techauka mokõi akãporukuaa tembiapo joaju/ñembosako'i ojejapo haguã guerojera jejoko Tendagua: LaboraCits) ha Apopyrã Tendagua Jejoko Tenda Tetãguã 2020-2040 (NAPI Tetãguãgua).

Upe rire, pe moakãha *Tekotenda Tetãguã avatei ha kyre'ỹgua guerojera tendagua jejokope*, ojavova'ekue Anne-Sophie Bertrand ha Analía Bardelás, ombohováí peteĩ aty katupyry TekoTenda rehegua, iñepyrũhápe ojejaho'i Ka'aguy Atlántico Alto Paraná, peteiva umi 15 bioma ha'éva omoheñoi Hypy'ũ TekoTenda Ka'aguy Atlánticogua. Pe capítulo pukukue javeve, avei omomba'eguasú haguã ovaléva orekóva TekoTenda umi teko joparagua mbyjamýi, umi japohára ohechauka umi apopyre omomichî apañuãi ko ape ypykue tembiapo rehe. Opávo pe capítulo, oĩ umi tembiapo porã ikatúva omoambue umi mbyaky'orã ha umi apopyrã oñeñongatu haguã Tekotendape Tetãmbopy Iguazugua, ojojáva hepy'ỹva ndive, avei umi heñoipy hepy'ỹva ha ñembokatupyryve aporeko guerojera jejokope guarã.

Mbohapyha vore, héra *Avateĩgua Tenda Tetãmbopy guive itavayguakúera: tembiasakue, opaichagua ha herakuaáre arandupy mbyte* – oimo'áva'ekue Janaina de Jesús López Santana, Jorge Emanuel Vallejos, Cecilia María de Morais Machado Angileli, Solange Bonomo Assumpção, Samuel Klauck, Mauricio dos Santos ha Manoela Marli Jaqueira –, omoambue mba'e peteĩ yke irũ arandupy tetãyguára Tenda Tetãmbopy oñentende tembiapo mbohapehára ramo omopu'áva vyjepyso, imandu'a, tembiasa ha joaju rupive intersubjetivo ha arandupy mbyte. Upearã, umi ohaiva omomba'eguasú mokõive ha'ãnga ymaguaregua ha jokupyty étnico-racial oúva opavavegui upéva oñemohenda upe tendape. Opávo pe capítulo ojehechauka umi apañuái ha mba'epa ikatu ojapo umi motenondeha, kuña motenondeha, motenondehakuérape guarã vyjepysope oñe'êvo apopyrã ha omoingeñepyrũ umi tembiapo ñemomopyenda yvikuéra rehe ha omotenonde oike haguã ava'aty.

Pe vore oúva, he'iséva, *Pe avakúera ojojaveguáva ha ñemboja'o viruheta Tetãmbopy* – ojavova'ekue Gilson Batista de Oliveira, Eduardo de Pintor, Geisiane Michelle Zanquetta de Pintor, Larissa Carolina Barboza Álvarez ha Brenda Melina Villalba ha ambuekuéra, ombohováí tovake ha mbaretekue jovái umi mba'e ojejapóva Puerto Iguazúpe (Argentina), Foz do Iguazu (Brasil) ha Ciudad del Este (Paraguay), avei joajuko'ã

mba'apo hepy'ỹva mbytépe ha umi tapicha osyryryva ára ha ára, oho haguã ko'ã táva apytépe. Umi ohaíva omohu'ã jehaipyre omomba'eguasúvo umi moambue jejoko ha tembiapo ñemboaporekopýva tuichavévape, omokyre'ỹva umi Ley Maquila reheguare, ikatu ojapo moambue py'aporãva umi ohechaukávape ha'ãnga hepy'ỹva ha ava'aty umi mbohapy tavaguasu fronterizaguáva.

Pokõiha vorépe, hérava *Paradiplomacia tetã apyrã ohasáva Tenda Tetãmbopy*, Virginia Ruiz de Martín Esteban Martínez ha Gustavo Vieira Oliveira, omyesakã umi kuaapy ha oñe'ẽ umi tema ikatúva oipytyvõ oñentende haguã de Poko ñuarã Tenda Tetãmbopype, ha'eháicha tembiasa umi aty omboheraguapyakue ha umi ha'ãngakuaáva Tetãmbopygua oíva pype. Opávo pe vore, pe haihára ha pe ohaíva omomba'eguasúvo ikatúva juruja ha joja'ỹ oñemombarete haguã umi aty umi tape poko ñuarã Tetãmbopy ohasáva rupive, oímava oñemotenondéma tenda Tetãmbopy rehegua.

Poteĩ ha ipahaitéva vore, hérava *Apopyrã Yvyjepyso Jejoko Tenda Tetãmbopype ñuarã* – ohaiva'ekue Cecilia María de Moraes Machado Angileli, Solange Bonomo Assumpção, Oliveira Tailandesa, Jéssica Belén Benítez Álvarez, Analía Bardelás, Hel Graf ha Mario Uzeda Aviles – oñe'ẽ umi porohekáva tavayguáva rehe umi Tenda Tetãmbopygua, omomba'évo umi hapykueréva ava'aty ha tekoha rehegua orekóva umi tuicha mba'éva apopyrã tavayguáva ha umi jejoko rehegua. Ko'ã porohekáva apytépe, umi apohárakuera omomba'e guasu apañuái orekóva asentamiento tavayguáva ojepy'apy'ỹre, ha'égui umi hendaha tuichavéva vyjepyso tekoandúva oñemotenondévo hetepy vyjepyso ha umi guero va oñemotenondéva arareko. Oñemohu'ãvo maranduhai, ambue peteíva omboguejy haguã umi hapykueréva irũ tekohagua, umi aponde'a ha apopyrãgui oñemopyendáva jejoko ha akãrapu'ãjey tavaguasúpe, avei umi mba'éicha ojejapóva'erã tekombo'egua ikatúva omokyre'ỹva'erã umi aponde'a vyjepyso ipypegua apytépe.

Oñemohu'ãvo aranduka, umi haípyre omohu'ávape, umi omopyenda ha ohechauka peteĩ omohenda porãve haguã umi tekovekuete oíva arandukápe ha omoañete jey umi omombarete ha ombotuichave haguã kora'aty oñomoirũ oíva'ekue ojejapóva umi tembiapo mbohapehára ñambuéva apytépe ko vyjepyso tetãnguava.

Ore oha'ārõva ha'e moñe'e ko techauka, ohejáva mba'apo kyre'ỹ tembikuaarekahára, ha katu oñeha'ãvo peteĩ ñe'ẽ maymáva ohupytyva'erã, oipytyvõ pe oñemomba'e haguã tavaygua ha mbo'ehaokuéragua oarticulava'ekue Kora'aty oje'éva ha avei oguerúva heñói haguã umi tenonde jeheka ha pyahu reko oisãmbyhýva umi guerojera Tenda Tetãmbopy Iguazugua, oséva omoañetévo tembiaporã – heta hendaha akãporukuape, ha'eháicha tesãi, kyhyje'ỹ opavavépe ñuarã, tekombo'e, Ñemomgu'e,

Tenda Mbohapyha Tetãgua Iguazúgua: Jetopa, poromoñaro ha mbohetapy'a'ejuehe upe ñemongakuaa joko

tekoha, ojerekova, mba'eicha ojeraha, ambue apytépe – oisãbyhýva umi oñepyrůva moakãhára guerojera jejokogua.

Ramiro Wahrhaftig

Atyguasú ñemopyendarã Araucaria Motenondehára

PE NAPI

Pe ñemopora pyahu jeheka ha ñembopyahu rehegua – NAPI Guerojera Jojeko Tendagua Tetãmbopy: maranduhaindive, jehupytyrã ha umi oñeha´ãrova

Adriana Brandt Rodrigues
Claudia Enrech-Xena
Lila Patricia Voefrey
Natalia Ramírez Chan
Edna Rubio
Samuel Klauck

Ko vorépe peteĩháme pe arandukape, jaheka ñame'ẽ hağua peteĩ jehechapyrã pe Tenda Tetãmbopy, jepémo mbykymi, ha omoĩ maranduhaindive mba'ëichapa heñói ha mba'ëichapa omoheñóivo *Myatyrõ Pyahu tembikuaareka ha mbopyahuha Guerojera Jejoko Tenda Tetãmbopy (NAPI)*, ojekuaavéva NAPI Tenda Tetãmbopy ramo, oimehápe ha Teko Parana omokyre'ỹ ha ombohetavévo tembikuaareka ojejapóva ha oñembopyahúva tecnológica ha social ha'éva ogueraháva guerojera yvyjepysoreheguáva hekojokopykuaáva.

Haiha ha táva mbohapyha rehegua

Táva Brasil, Paraguay ha Argentina oime peteĩ ñemo tavayguáva oñembojoaju haguã ha arapy oikohápe oñondive 950 mil tapicha rupi 81 ava¹, iñambuéva oñemomarandu – peteĩ teĩ – mbohapy ñe'ẽ tee (portugués, castellano ha guaraní), oikóva poteĩ távape ha'éva mbohapy tetã iñambuéva: Hernandarias, Ciudad del Este, Presidente Franco ha Minga Guazú Departamento (estado) Alto Paraná, Paraguái; Puerto Iguazú, oĩva Provincia (estado) Misionespe, Argentina retãme; ha Foz de Iguazu, tetãvore Paranáme, Brasil retãme. Ko tetãkorapy tavayguáva ko'ágã guive ha'éta ojeheróva Tenda Tetãmbopy terã Tenda tavayguáva Tetãmbopy, ojekuaaháicha umi oikóva ipype.

---

¹ Vide Jaqueira (2016).

Peteĩva umi mba'e rehegua (MORIN, 2005) Región Trinacional rehegua ha'e pe Ka'aguy Atlántico ha Catarata Iguazu iporãitáva (CORREA, 2014), amo 25 km Foz de Iguazu ha Puerto Iguazú táva mbytégui.

Ojehechakuaa peteĩva umi [7 Maravillas da la Naturaleza](#) ha, upévare, ogueraháva ñekundaha mokõive távape, umi yho'áva oñeñanduva arýpe hetaiterei kundahára oúva tetãnguéra opaichaguavévagui (MINISTÉRIO DO TURISMO, 2018). Ko [Patrimonio Natural Mundial](#), ohechakuaáva UNESCO okomparti umi Brasil ha Argentina ha ikatu ojevy'a Parques Nacionales de Iguazu (BR) ha Iguazu (AR). Ko'ã okarusu, oñembojoapýva umi okarusu tetãpehẽ apýra norte gotyo upe Provincia Misiones (AR), [omoheñoi reserva ka'aguy subtropical tuichavéva mundo-pe](#), ha'éva peteĩ kyre'ỹ mopyenda oñeñangareko haguã biodiversidad rehe ha'eháicha avei Foz de Iguazu ha Puerto Iguazú virugueruha guarã (ATYGUASU ÑEMOPYENDARÃ SOS MATA ATLANTICA, ary 2018pe; ENRECHXENA, 2019pe).

Péicha virugueruha ko tekohagua, oĩ mbarete ñemiandu mbo'ehaokuéra tekombõ'e yvatevegua ha mbo'e mbo'esyry rire, pavẽmba'eva ha téva, Ciudad del Este, Presidente Franco ha Hernandarias, Paraguaype, ha Foz de Iguazu, Brasil. Kóva ko jehechauka mbo'ehaovusu oguereko mbykymi irundy mbo'ehao pavẽmba'eva tekombõ'e yvatevegua ha hetave pakoĩndy mitãrusumbo'ehao teva, ohupytýva 15 mil rupi temimbo'ekuéra mbao'esyry ha mbo'esyry rirepe. Hi'arive iporã jaikuaa mba'épa he'ise umi virureko Foz de Iguazu ha Hernandarias oguerekoha tendyry omoheñoiva planta Hidroeléctrica Itaipu, mba'apoha renda binacional (Paraguay ha Brasil), péicha omomomba'eguas omboguatáva Producto Interno Bruto (PIB) rehegua.

Ko'ã mba'e ome'ẽ peicha virume'ẽha tenda tavayguáva tetãkorapy ojoajúvo ambue Tenda Paraná Ciudad del Este, Departamento Alto Paranáme, Paraguaype, ha yvate gotyo Provincia de Misiones, Argentinape. Oiméramo, peteĩ hendáicha, virume'ẽha umi tekohagua oimehápe tekohagua tava rehegua mbohapytetã oisãmbyhýva umi mba'apo kokuepegua – ha'éva: ta'yi, ojehechakuaáva soja, Paraguaype; yvyra kuation rehegua, porugapy ha oga'apo tiuchava, Argentinape; ha mymbakuéra, ojehechakuaáva ryguasu ro'o, ryguasu ro'o ha pira, Brasilpe, ambue hendáicha, virugueruha tekohaguã tava rehegua mbohapytetã ojepyaso upe ñeguaña ome'ẽva guataha, péva Foz de Iguazu ha Puerto Iguazúpe, péva ñemuha, Ciudad del Estepe, péva pe pehẽ tembiapopy, opavave, orekóva mba'e tembiapopy tekombõ'epe guarã Ciudad del Este ha Foz de Iguazupe, michivévape ome'ẽva mba'apo yvyporakuérape, avei umi viru omoheñoiva tembiapo ñemboaporekopýva Foz de Iguazupe, Hernandarias ha Minga Guazú.

Ta'ãnga 1 – Tenda mbyesaso Tekohagua Mbohapytetã Continente Americanope

Ña'embe: guerojera tapichakuera ñembokatupyryve Módulo 1 ambue ñembokatupyryve STUOP (2017), ombopyahúva Enrech Xena (2019).

Oñe'êvo tenda rehe, tekohagua oime ojehayhuve ko continentepe, ha'éva 300 km Asuncióngui, 600 km Puerto Paranaguágui ha 1.300 km Buenos Airesgui. Oñeme'é tape porã guasu rupive sur guive ha centro oeste Brasilpe ha, upégui, tekohaguã norte gotyo tetãme. Ko'ã mba'é ha'e kuri puerto ikãva Foz de Iguazu oñemombarete tuichavéva América Latinape péva omongu'e ñemba'apo, péicha he'i Ministerio de Economía brasileño².

Tuicha rupi mba'épohýi mongu'e, oî umi jejapo yvyjejoko kakuaa ojejapova hina, ha'eháicha mokõiha jehasaha ombojoajúva Brasil ha Paraguay, Foz de Iguazu ha Presidente Franco apytépe, ha umi tembiapo oúva upégui ombojoaju haguã ipyahúva yryvovo orekóva umi tape tuicha omomrandu tekohaguã tavarehegua tetãmbopy

² Ko mba'épe ojehecha: <https://receita.economia.gov.br/sobre/acoes-e-programas/acoes-da-receita-federal/noticias/2019/julho/9a-regiao-fiscal/porto-seco-de-foz-do-iguacu-se-mantem-como-o-maior-da-america-latina-em-movimentacao-de-cargas>. Ojehechákuri árape: 01 jun. 2021-pe.

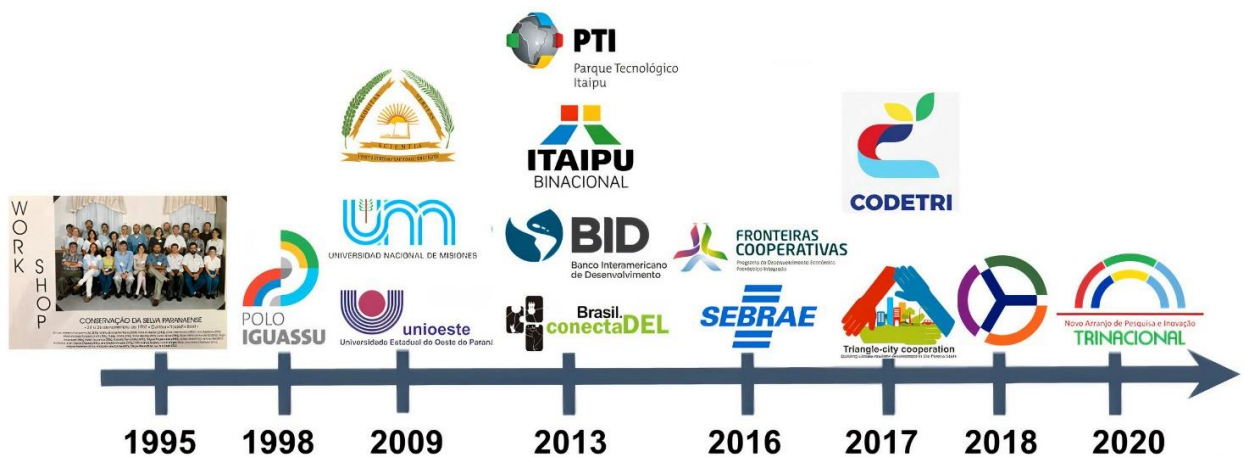

puerto de Paranaguá ha Asunción ndive³. Upévare ko tekohaguã oñembosako'i ohasa haguã peteî arypuku pyahu Oñemotenonde haguã virukuera mbarete – orekóva mba'épohýi ha virume'ẽ, ha'eháicha pe ojehasáva guive mokõiha mbytepe ary 70 ary 80 paha peve, oñemopu'ãvo Itaipu Binacional.

Tembiapo mbo'ehao apytépe ha tetãnguéra apytépe Tenda Tetãmbopype

Umi avakuera ko Tenda Tetãmbopype, taha'e téva, mbo'ehaovusu, ava'aty térã opavavépe ãguarã, omba'apo hikuái oñondivépa ohóvo ko'ã ára ohasávape pa arykuéra rehegua. Ko árape oíva iguýpe omoambue umi ñepuruha aty hetahápe omomomba'eguasu ha tetãnguéra Tetãmbopy oñemoíva yvyanga ko'ã 25 arýpe – ombyai ÿre ambue sasõ, jepénte upéva ojejapo oñeikotevêva peteíva umi pala kuitaguyry pyirundyva añoite (MARQUES, 2020 rehegua)⁴, ha'eháicha Itaipu Saúde GT, ombyatýva umi tembiapo mbohapyhára opavavépe ãguarã oiméva techaukaha planta hidroeléctrica opavavépe guarã Itaipu Binacional⁵:

Ta'anga 2 – Ára ha ára umi ñepurymby aty heta ha trinacional rehegua ko'ã 25 ary orekóva ohasava'ekuépe

Ña'embe: Ñe'ẽpoty ñemohenda (2022).

³ Ojekuaave hagua ikatu ojejuhu ko'ápe: <https://www.itaipu.gov.br/sala-de-imprensa/video/obras-estruturantes?page=5>. Ojehechákuri árape: 01 jun. 2021-pe.

⁴ Pe mba'e irundyha oñe e peteí muesaka ojeikuaáva mba'e pyahu rehegua oñemopyendáva hélice triple rehe (térã triângulo), omoheñóiva mbo'e ruvicha, mba'apo guasu ha teta rerekua, ohasáva hélice cuadruple omoí haguã pe sociedad civil rehegua. Oí haihára oñe'ẽmava'ekue mba'éichapa iñimportanteha oñehesa'ýijo peteí hélice quintuple, ko ága oikohápe umi ambiente natural, ha katu kóva ha e peteí punto oñembohovái va erã ambue puvlikasióin.

⁵ Pe GT oje'eva'ekue rehegua, ikatu ojehupyty ambue dato ko'ápe: <https://www.itaipu.gov.br/responsabilidade/saude-na-fronteira>. Ojehechákuri árape: 01 jun. 2021-pe.

Ko araguayguape, romomba'eguasu, ary 2017-pe, ñembokatupyryve Techaukaha Guerojera Tetãmbopy – CodeTri, oíva umi Techaukaha Guerojera Tavakuera Foz de Iguazu, Ciudad del Este ha Puerto Iguazú, peteĩteĩva CodeFoz, CodeLeste ha CodesPI. Ko'ãichagua Ñemoñe'ẽ Guerojera oguereko peteĩchagua anga ombyatyvo pe kuatiaguyry pyirundyva peteĩteĩva távape, pe CodeFoz, oñemoakãrapu'ã haguã⁶. Péicha oñemoñe'ẽ pe CodeTri ombyaty kuatiaguyry pyirundyva tenda tetãmbopy rehegua ha oñemohenda pyha ramo (MARTINHO, 2001; CASTELLS, 2002) – jepémo ndaipóri, ko'ágaita peve, peteĩ aporekópe térã omyesakãra ome' éva umi aty CodeTrigua orekóva iñandu omoheñoiva peteĩ pyha aty heta tetãnguéra (FREIRE ha ambuekuéra, 2017; KEMPNER, MOREIRA ha FREIRE, 2021-pe).

Pe mba'apo Myatyrõ Pyahu jehekaha ha Mbopyahuha - NAPI e o NAPI Tetãmbopy: jaikuaa michĩmi maranduko

Ko atype, jahekáta mbykymi jaheja pe tape ojegueraháva, ohechaukaba oúva aty guasu orekóva tembikuaareka Franciape ha Paranáme, ohasáva pe mba'éichapa ojejapóva'erã densificaciõn ñembyatygua Paranáme guerojera yvyjepyso jejoko péva aty rupive asociaciõn histórica orekóva. Umi investigador francés orekóva tembiapo oñondive oiméma oñemoakãrapu'ãva Tenda Tetãmbopy omoheñoiva Argentina, Brasil ha Paraguay.

Estado de Paraná ha Francia mbytépe ñemba'apo tavayguávape guarã

Umi arandu katupyry peteĩha Paranágua oho Franciape, 1982 arype, ha peteĩnteva upe Ojejapo Ñandejerepe Tavayguáva Mbo'ehaovusu Tecnología Compiègne – UTC rehegua. Ha'e kuri peteĩ arandueta oñeikuave'éva umi katupyrytee apopyrã Tavayguáva tetãnguéra okakuaávape. Ha katu Paraname, ñamoñepyrũ mokõi katupyrytee rupive, peteĩha Paranágua omohu'ã iñemoarandu ary ñemba'apo rupive tavayguáva Mbyte Compiègne, Carlos Sérgio Asinelli, ha mohenda katupyry, Maximilian Schaeffer, oiko chugui peteĩ aty guasu mbarete ha oho hese irundy paaryjere pukukue.

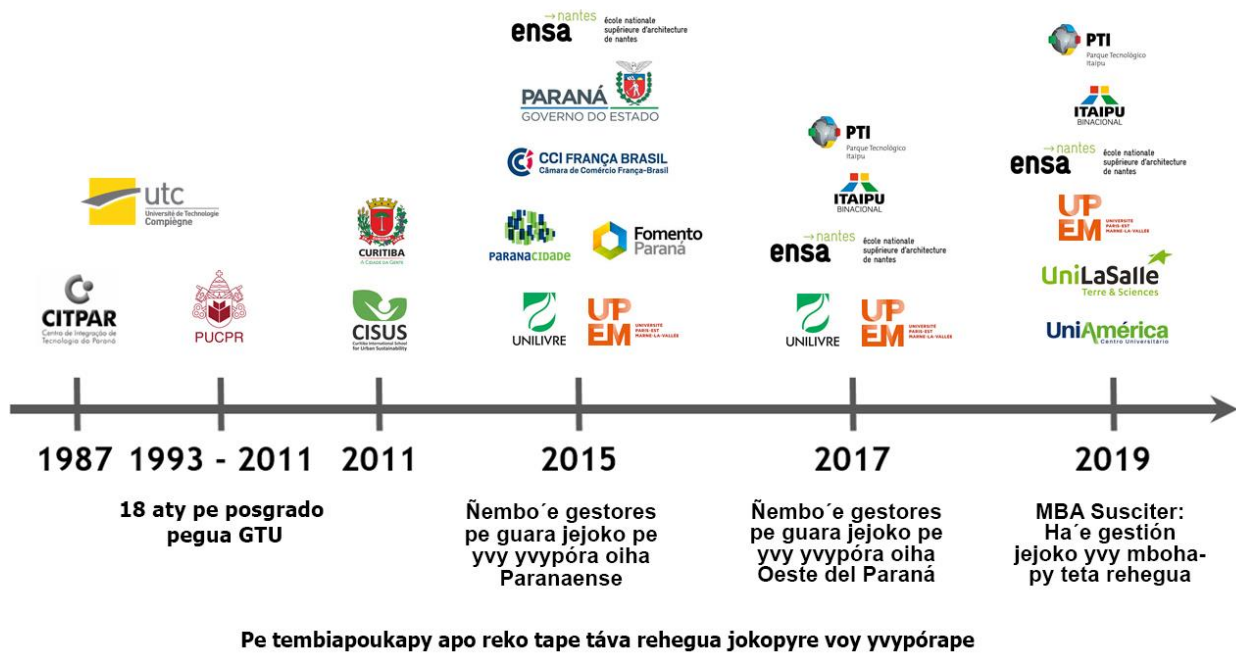
Umi arýpe, ojehechaháicha ára techaukara oúvape, umi mba'é oñemoambue ohóvo. Oñepyrũ oñeme'ẽ oñentendeve Curitibape, ha upévagui osẽ oñembokatupyry hetave 600 (poteipaha) oñentendeve haimete 20 ary ári ary orekóva. Ohasávo ára, oñembojoapy irũ pyahu, Paranáme há Franciapeguáicha. Péicha ohypyty, ary 2011, peteĩ mbo'ehao tetãnguéra tavayguáva jejoko tava Curitiba ndive, CISUS. Upe mbo'ehao guive,

---

⁶ Eikuaave CodeFoz rembiapo rehegua ko'ápe: <http://www.codefoz.org.br/institucional/quem-somos/>. Ojehechákurí árape: 01 jun. 202 rehegua.

oñemotenonde ñemba'apo técnica jejopyrã arapy tavayguáva jejoko tava'i peve, oñemotenondévo, ohasa rire ára ha ára, umi mba'e ojeraháva Paraná ryepyépe.

Ta'anga 3 – Ára oñepyruha aty Teko Paranagua ha tembikuaarekahára ha mbo'ehaovusu Franciagua

Ña'embe: Ojapo Enrech-Xena (2019).

Oeste Paraná guive ha interiorización aty Estado de Paraná ha Francia

Ary 2017, peteïha jey, oñemoi aty jejoko guarã tavaygua mbyte orekóva tembikuaarekahára francés ha mbo'ehaoguasukuéra ombotuichave haguã hyepype upe Teko, oúva Región Occidental Paranáme.

Paraná Kuarahyreike gotyo, Brasilpe, ombyaty 1,3 sua tapicha rupi 52 pe tavaguasu rógapekuéra, oñembyatýva aty Municipalidades del Oeste de Paraná - AMOP, umíva apytégui 48 ojehecha michiña, he'iséva oguerekoha mbovyve 50 mil oikóva, ha 4 ha'e municipio mbyte arechal Cândido Rondon, Toledo, Foz de Iguazu ha Cascavel, oguereko 50.000 ha 500.000 tavayguakuéra umi oikóva upépe (RODRIGUES, 2019).

Ko tendape oikove tavayguakuéra, 83,32% (RODRIGUES, 2019-pe; ENRECH-XENA, 2019), omoirúvo tetã guasu. Tetãyguára occidental, ha'eháicha tetãyguára brasileiro maymáva, ombohováí porohekáva tavayguáva ojoajúva ojetapa pyha guýpe yvyvorasa'i - umi municipio mba'eraite michiña, ñemboguata umi mba'e ky'a atã ha ñemongu'upe

– tavaygua ha municipio apytépe, ombohetavéva mba'yru guata tetãkorapy mba'epohýi ha mba'e japopyre tuichaitereíva ñemity ñemuharenda ko tendape.

Oĩgui ko'ã mba'e tendagua ha umi apañuãi ojejapo va'erã, umi Atyguasu ñemopyendarã Parque Tecnológico Itaipu – PTI BR, ombohováivo mba'e'aporã ha apopyrã akãporukuaa (ATYGUASU ÑEMOPYENDARÃ PTI, 2017), ary 2017pe, oipepirû umi municipio ha umi mbo'ehaokuéra oeste gotyo oikuaa haguã mba'apõñeme'ẽ oñemoañetéva pe joaju Francia ha Paraná apytépe tavayguáva jejoko, peteĩ oñembokatupyry haguã yvatekueha'ã mbo'esyry rire lato sensupe. Upevaerã, umi mba'apõrenda oreko peteĩ ára pukukue, oñeme'éva umi mavarãngue municipio, mbo'ehaoguasukuéra ha umi ava aty jekuaa'yva oíva yvyjepysope. Ojeguero hory porã ko ñehenduka ha, upégui, oñondive ohechakuaa umi rairõ tavayguáva oñembohováiva'erã ha umi respectivo ñoirũnga ñemohendagua, umi municipio ogajára peteĩteĩ mbojojaha ñembokatupyryve/jeikovai ha umi omyengoviateéva mbo'ehaoguzu yvyjepysopegua. Iporã ojehechakuaa upéva, péva Tenda Oeste oike rembe'y tetãkorapy⁷ ha Itaipu Binacional ha'éta oñangarekova PTI – BRpe, avei oĩ omyengoviateéva yvyjepysobrasileroquerare, umi omyengoviateéva Itaipu Paraguay ha municipio Ciudad del Estegua ojembojehé'a umi vorenga katupyrytee oiméva mba'éichapa ojejapóva'erã ñembokatupyryve péva Mboesyry rire Katupyrytee ary Ojejoko Yvyjepysobrasilero tavayguáva Oeste de Paranagua – STUOP, oñemoakãrapu'ã jasypoapy 2017 ha jasypokõi 2018 mbytépe.

Ko arandu de Mbo'esyry rire STUOP oñemohenda 5 mbojojahape, oñembo'éva po táva iñambuévape Tenda Occidentalpe. Ñ mbojojaha oñemopyenda peteĩ rairõ rehe tavayguáva, ha'éva:

- Oporopy'ara'ãva tavayguáva, Foz de Iguazúpe;
- Tavayguára tavayguáva pyahu, Toledope;
- Ñemomỹi tavayguáva, Assis Chateaubriandpe;
- Hembýva tavayguáva sólido, Cascavelpe;
- Cháke tavayguáva, Guairápe.

---

⁷ Jahecha: <https://www.ibge.gov.br/geociencias/organizacao-do-territorio/estrutura-territorial/24073-municipios-da-faixa-de-fronteira.html?=&t=o-que-e>. Ojeike haguã: 12 abr. 2022-pe.

Ta'anga 4 – STUOP Mbo'esyry ñembokatupyry rehegua

Ña'embe: Haihára kuéra aty (2017/2018).

Pe Ñembokatupyry STUOP-pe, 32 temimbo'e mbo'esyry rire ha mbo'esyry riregua oñemoiru upe jave, peteĩ mba'apoha jepe; 21 katupyrytee omoheñoikuri pe aty ñepyrû; ha 16 temimbo'e omohu'ã porã ñembokatupyryve.

Umi tapicha oïva'ekue apytépe oïkuri umi ha'ãngakuaáva:

- 08 municipio (07 Brasil ãgua: Foz de Iguazu, Medianeira, Cascavel, Toledo, Asís Chateaubriand, Mariscal Cândido Rondon ha Guaíra; y 01 Paraguayo: Ciudad del Este);

- Ñembyaty Municipalidades Paraná Occidentalgua – AMOP;
- Universidad Federal de Integración Latinoamericana – UNILAGua;
- Mbo'ehaovusu Tekopy tee ojehechakuaa'ỹvagua – UNILIVRE;
- Cooperativa Central FRIMESAGua;
- ITAIPU – BR ha PY;
- Atyguasú ñemopyendarã PTIGua – BR.

Oñemoheñóivo Laboratorio Tavaguakera ha Yvyjepysó Ojereva Jejokogua – Laboratorio CiTS

Oñemotenondévo mbo'esyry STUOP, peteî pyha katupyrytee, hapykuerereka, ha mbo'ehaokuéra oiméva Tenda Tetãmbopy upéva ombojoapy ambue hapykuerereka ha ambue hapykuerereka Paraná ha Franciagua, oiméma umi joaju ymaite guive oúva. Upérõ, ary 2017-2018, upérõ Myakãhára oikoite Sãmbyhyha PTI – BR, Ramiro Wahrhaftig, Curitibagua, oñemopyendáva Foz de Iguazupe ko arapa'ũ jave, omoheñói ojehecháva orekóva Metròpoli Tetãmbopy Jejoko, ojehechávo kyre'ỹ tavayguáva oiko umi ojejapóva ava atype tavayguáva mbohapy tetã mbytépe.

Oñemopyendáva aranduka STUOP, ohaiguy peteî aty PTI ha mbohapy umi mbo'ehao tekombó'e yvategua francés, ha upéi peteî brasileró ndive péa omoheñóivo laboratorio tetãnguéra tavaguasu ha yvyjepysó guero va ojguerojerapukuva. Ko laboratorio hambipotápe oime kuri tembikuaarekape umi ambue ohóva jejokope oñemotenondéva Tenda tetãmbopype, avei oñemombarete ohóvo umi acción posgrado Tenda Tetãmbopype ha umi aty mbo'ehao kuera ndive Francés, Paraguayo ha Argentina. Péicha PTI Brasilpe, Laboratorio de Tavaguasu ha yvyjepysó ojeguero va jejokope – Laboratorio CiTS, upepe oñemoakãporukuaa tembikuaareka, guerojera ha oñembopyahu mbo'ehaoguasú tetãnguéra ha tekokuapurupe (R,D+I), omé'ẽ ihepy mé'ẽ, oñepyrũ hechamomyry apopyrã tavayguáva ha umi mbo'ẽ interfaz tavaguasupe ha yvyjepysó mbytépe oguereko ramo jejokopegua: i) umi ojeguero va jejokopeguarã oñemotenondéva ary Tavapehẽ; ha ii) opĩa metròpoli tetãmbopygua. Ko laboratorio omba'apo peteî pyhape, orekóva guerojera ramo pe ñembokatupyryve-ojejapóva ha pe tembikuaareka-ojejapóva.

Peteiha Lab CiTS ojapóva ha'e kuri porandueta tembiasa ojoaju mbohapy tetã ha omotenonde tembikuaareka umi raĩro apopyrãme ko ñembyatype. Upeva'erã, ojejapo va'ekue peteî porandueta umi katupyrytee yvatekueha'ã mohendapyrãguape ndive umi omohendakuaa marandurendapy yvyjepysogua – tekombó'e tetãygua, jekuaa'ỹva,

ndaha'éivateko ha yvategua. Jepérõ pe ñemboguata oñemohenda marandu oñembyatýva tembikuaarekape oñme gueteri tapere, ko poranduetaguive ikatu Kuri oñemopyenda: a) peteî ára papa joaju mbohapy tetã rupi; b) umi pyenda ojapo haguã tembiapo oikéhápe avei umi ha'ãngakuaávakuerape umi tetãygua argentino akãporukuaava. Péicha rohecha porandueta, katupyrytee aty Brasil ha Paraguaygua oiméva omoheñoi pyenda ñembokatupyryve STUOP oñembohetave ou umi katupyrytee ha mbo'éhao argentina peteî mbojojaha mba'eraite mbo'esyry rire STUOP, peteî papapy mbojojaha, orekóva ára ha'éva guerojera ha ojeiporu katupyrykuéra guerojera jejokope Tenda Tetãmbopype, umíva apytépe Jasypatei 2018 ha jasypoapy 2019pe.

Ambue, tembikuaareka aty Lab CiTS-gua, mokõivéva oúva Brasil ha Francia, oñemomýiva ohupyty haguã ojehechakuaa mbo'esyry rirepe STUOP ha'eháicha porapyre mbo'éhao lato sensu. Ko ñeha'ãme, oíkuri pe Centro Universitario UniAmérica, peteî mbo'éhaoguasú brasileiro oiméva Lab CiTS-pe, ary mba'éichapa ojejapóva'erã ojehechakuaa STUOP ha'éva peteîha mbo'ehakoty Susciter MBA:

Ta'anga 5 – Pe propuesta Susciter MBA rehegua

Mbo'esyrymbue Hemiapoitéva
Syry STUOP 2017-2018
Yvyjepyso jejoko tavusugua Oeste de Paranáguai

Nembo'e 2017-2018
Yvy jejokope guarã oihã yvypóra Oeste Paranágua

Ikkavure'iva Yvy
Foz do Iguacu
Setiembre - Octubre 2017

Tavaigua ipyahúva
Toledo
Noviembre - Diciembre 2017

Ñemomýi ha ñemomýi'y Yvypóra oihã
Assis Chaleaubriand
Febrero - Marzo 2018

Jeporoheka ára pytú yty Cascavelpegua
Cascavel
Abril - Mayo 2018

Kyhyjera yvypóra oihã
Guaira
Junio - Julio 2018

MBA SUSCITER 2019

Jokope guara yvypóra oihã

- 500 aravo mbo'epe guarã
- 6 apopyrã 80 aravo ojehecháva tendape, ha peteî ha'e oñemomba'eveva
- ikatúva apopyrã ojepoko oñemomba'eveva
- Un TCC (artículo)
- Nembra'apo oñondivepa ojehechakuaa guarã arandu
- Hete joja ombo'éva heta tetã rehegua
- Mitã mbo'e rape kyre'y, oñepyrũ apouka jehechauka táva rupicha, kakuua ñeñorairo yvypóra oihã jokope guarã
- kakuua ñeñorairo transversales, ojapóva joavy ñemotenonde mba'apo rehegua.

UniAmérica
Centro Universitario

Ña'embe: Elaboración ojapóva Enrech-Xena (2019).

Umi 16 temimbo'e omohu'ãva porãva mbo'é Mbo'esyry rire Katupyrytee STUOP, 14 oho Susciter MBA – ijapytépe peteî katupyryteekuaáva municipio Ciudad del Este pegua. Mokõi umi omohu'ãva Mbo'esyry rire katupyrytee STUOP ndohechaukái ohupyty haguã myakãha mbo'éhaogua, upéva rehe oiporavo hikuái ani haguã omotenonde umi tembiaporã ojejapóva'erã oñembohovái haguã umi mba'e ojejeruréva arandu mbo'esyry ramo mbo'éhaogua ha'eháicha Susciter MBA. Umi monografía

orekóva ha'e opa mba'e oñemoakãrapu'ã ikatu haguãicha oipytyvõ Tenda Occidental ha Tetãmbopype guarã ha chupekuéra guarã mbo'ehao ogayguakuéra, ko'ágã oikuaavea jejoko tavayguape.

Ko ñembokatupyry ári, Lab CiTS ojapo avei mbo'e oñe'êva ojejapo mokõiha yryvovo Brasil ha Paraguay tekohagua tetãmbopy rehegua, avei omba'apo ojejapo haguã doctorado katupyrytee. Ha ikatu, oñeme'êva umi ojeguerova mba'apo Itaipu Binacional guáva - ha, upévare, Atyguasú ñemopyendarã PTI - BR, oïkuri peteî jehecha jey Okarusu apopyrãme akãporukuaa rehegua ikatu haguãicha pe PTI - BR ojapokuaáva yvyjepyso ñambue, omoheñoiva heta umi apopyra, umíva apytype Lab CiTS.

Umi Ñe'ême'ê Pyahu Tembikuaareka ha Mbopyahuha rehegua - NAPIkuéra

Jepénte CiTS Lab oñemboyke PTI - BR-pe, hapykuerereka, umi hapykuerereka ha katupyryteekuéra brasileiro, francés, Paraguayo ha Argentino opyta tapépe, ohekávo tape omotenonde haguã mba'apo. Upe aja, Atyguasú ñemopyendarã Araucária Oipytyvõ Guerojerame Tembikuaarekahára ha tecnológico Paranaguava ojapo umi mba'eita pyahu hapykuerereka ha mbopyahuha rehegua - NAPIkuéra ha'eháicha peteíva umi akãporukuaa orekóva arapa'ũ 2019 - 2022 pe guarã.

Umi NAPI omopyenda peteî myesakã sociotécnica oñemopyendáva omo'ã hipótesis moambue digital ha, upekuévo, ingeniería ha kuaa mba'apo. Tuicha mba'e oñemyesakã haguã mba'apo ko'ágãgua Teko Paranáme ojapo mbopyahuha mba'e rehegua omoambue haguã avano'õpe guarã ohekávo umi jehotenonde ava'aty, virukuéra ha yvypóragua. Ko mba'epe, Atyguasú ñemopyendarã Araucária omoheñoi akãporukuaaJejap Pyahu Tembikuaareka ha Mbopyahu - NAPI, oñembojoajúva ha'eva momba'eguasú Araucária omoañetévo hembipotápe. Pe akãporukuaa NAPI rehegua oñepyrû pe mohendapyrã S,T+I - tembikuaa, aporekarape ha mbopyahuha - ha'eha peteî jepigua oï poráva, peteî "commons"⁸ avano'õ rehegua. Ha'e, upévare, peteî akãporukuaa ñemongu'e ha hyepypegua kyre'ỹ C,T+I ombohováí haguã umi mba'e ojejeruréva guerojera Paranápe, ojapóva hélice pýiryndýva peteî pyhape: mbo'ehaoguasú, tekuái, mba'eapopyre tenda ha mbohapyha, oipytyvõva mbarete porã ingeniería ha mba'apo arandu (ATYGUASU ÑEMOPYENDARÃ ARAUCÁRIA, 2019^a; 2019^b). NAPI ha'e péicha peteî oñemytyrõ umi tembiapo mbohahapára orekóva ijapopyrã tembiapo mbohahapára omyesakã poráva ha jehecháva omboja'ó, ojesarekóva umi omoheñoivo peteî myatyrõ oñondivepa ipyahúva apopyregua rupive, oikuaa porávo mba'epyahu ha mba'ekuaa ha'eha mba'e rehegua omoambuéva ha umi omoï ovaléva

---

⁸ Commons ha'e peteî ñe'engáva opaichagua mombe'u umi pysyrõ mboja'ó peteî áva atýpe há oíva teroñe'ê umi ñorãirõ tekoveatyguáva (HESS; OSTROM, 2007).

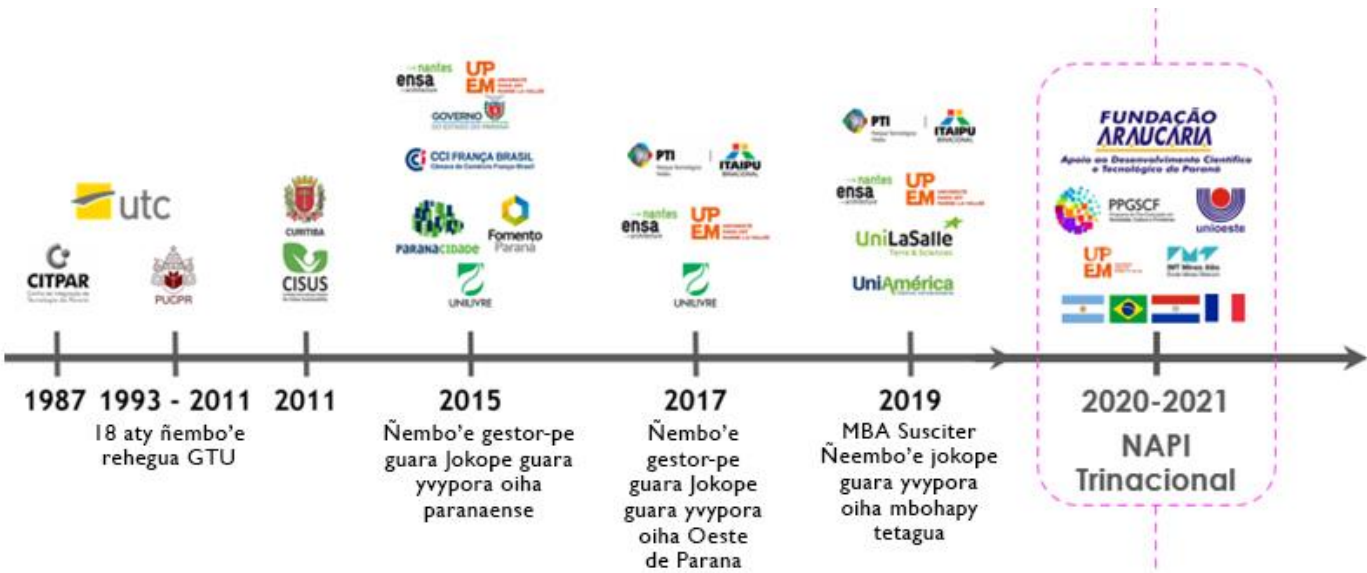

avatype guarã. Ambue ñe'epe, rembipota orekóva NAPI ha'e apopyre mba'ekuaa joaju rupive umi hapykuererekakuéra, omokyre'ỹva umi mba'e ojejeruréva añeteguáva omoheñoivo tenda akãporukuaa péva Teko, ojevy haguã yvyjepyso ha umi tembiapo mbohaphára ombohováiva ojapo oñemopyendáva opaitevepe umi mba'ekuaa ojejapóva.

Atyguasu ñemopyendarã Araucária oikuaa ha oipytyvõ umi joaju Paraná ha Francia jejoko tavayguávape guarã, taha'e Curitibape ha Foz de Iguazúpe ha avei Tenda Tetãmbopy rehegua. Atyguasu ñemopyendarã ha'e avei peteĩ oipytyvõva umi apopyrã moñepyrũ hi'ymarekóva Tetãmbopy, oñemyesakãháicha. Péicha, ojehechávo mba'e hasýva umi NAPI, umi hapykuererekakuéra Lab CiTS-gua, Brasil ha Franciagua, oñondive hapykuererekakuéra Universidad Estatal de Paraná Occidentalpe – UNIOESTE, campus Foz de Iguazu, pe Mbyaky'orã Mbo'esyry rire Avano'õ Arandupy ha Tetãmbopy – PPGSCF, ohekome'e pe Guerojera NAPI rehegua Guerojera Jejoko Tenda Tetãmbopy 2020-2040 gua.

Ko ta'anga oúva oheka ohechauka aty sambyhy oúva mba'apo ijaporekóva tekoha táva, ohechaukava tavaguasu Teko Paraná, Curitiba, ha oñemopyendáva oñondivepa mbo'éhao Francia ndive, NAPI Guerojera Jejoko Tenda Tetãmbopy, oñemopyendáva Kuitaguyry pyirundyva Tetãmbopy ha péva ñembyaty mbo'éhao ndive Franciape.

Ta'anga 6 – Aty ñemotendonde ojejapo peve NAPI Trinacional

Ña'embe: Ojapo Enrech-Xena (2020).

Pe NAPI Guerojera Tenda Tetãmbopy 2020 – 2040, peteĩ jey omoheñóiva, oñepyrûva omotenonde Universidade Estadual do Oeste do Paraná - Unioeste, campus Foz de Yguazu, Mbyaky'orã Mbo'esryry rire rupive ary Avano'õ, Arandupy ha Tetãkorapy– PPGSCF.

Oñemyaka ha omotenondévo aravore 1 ary 2020-2021 jave, péva NAPI⁹, Tetãmbopy, mba'éicha rembipota opavavépe, hembipotápe oime ome'ê tembikuaareka ha mba'épyahu oipytyvõva Teko Paranáme upe mba'échapa ojejpota oñe'êva guerojera Tenda Occidental Paranáreheha, hekopeteve, oñe'êvo tekohagu Tetãmbopy rehe, peteĩ ñe'e rupive tembikuaareka ojejpová ipyahúva ha kyre'ỹ arapy mbo'éhaogua, mbo'éhao opavavepe, ava'aty ha tenda jekuaa'ỹva, omomba'évo avateĩgua orekóva, ñeha'ã ha oikuaaseteéva háicha ética ha oñembosako'ívape. Umi rembipota ha'etéva orekóva ha'e, ñe'engáva opavavépe: i) omoheñói peteĩ pyha tembikuaareka, tembikuaareka ha joaju ndive tapicha, mbo'éhao opavavepe ha jekuaa'ỹva, tetãgua ha tetãambue, tembiaporã ñemboguata; ii) ojapo peteĩ Viruñeñongatuha apopyrã ombohováiva'erã umi tuichakue hepy'ỹva, ava'aty, mbo'éhao ha arandupy guerojera jejokope tendagua ha; iii) omoĩ peteĩ pyendavusu apopyrã akãrapu'ãrã ha apopyrã ojesarekorãre. Ipye ha'e pe ñembojoaju bioceánica Paranaguá apytépeha Antofagasta ha umi oñemoambue apopyre'a oñemotenondéva Tenda Tetãmbopy ko'ágã guive. Omaña ambue ára rehe ha'e peteĩ metrópoli Tetãmbopy jejoko.

NAPI Tetãmbopy, upévare, upepaite pre-pandemia, ary 2019pe, ha mba'asy Covid-19 ñepyrû mboyve jepe, jasyoapy ha jasyokõi 2020pe, oĩ jave peteĩha tova ha tova mba'apoha. Ko pandemia omoneĩ peteĩ aty oñemohendajey haguã – jepeve ohupyty mboyve umi rembipota NAPI Tetãmbopy ndive hembipotápe: a) oñemantene haguã kanguejoajuha umi mbo'éhao oimémava karaikuera umi irundy tetãme; b) ogueru, hekóicha, ava pyahu NAPIpe; c) ohechakuaa ha iporãve ikũmby umi jeheka oíva constitución peteĩ metrópoli Tetãmbopy jejokope guarã. Ko angape oñemotenonde aty, mba'apo ha mbo'éhao umi kytarysýipe ary 2020, ojehaiháicha ko'ã ta'angápe.

---

⁹ NAPI Trinacional página, jepémo oñemopu'ã hína, ikatu ojejuhu ko'ápe: <https://www.iaaucaria.pr.gov.br/napi-trinacional/>. Ojeike haguã: 12 abr. 2022-pe.

Ta'anga 7 – Mba'e ojuhupytyva'ekue NAPI Trinacional-pe ary 2020-pe

Ña'embe: Ñembosako'i equipo Trinacional NAPI rehegua (2020).

Pe ñembyasaka tembiaporã ary 2021pe guarã, oñemantenévo umi mba'e ojuhupytyséva NAPI Mbohapy, oiko jasybateĩ ha jasypakoi 2020. Ko mba'e pandemia jave oñembopiro'y ohóvo, ojequerékoma pohakutu, pe tape avakuera Brasil ha Paraguay mbytépe, vía Ponte da Amizade, oñemoĩ pōra ha hechamomyry ojepé'a jey haguã Jehasaha Angirũ (ombojoajúva Foz de Iguazu, Puerto Iguazu ndive) oime gueteri arahaku 2020-2021pe. Péicha ohejáva ko ñupyso, oñeha'ārõ kuri upéva, ary 2021pe, umi tembiaporã NAPI Tetãmbopypegua oñemoakãrapu'ãtaha peteĩ atygui oñemboguejýva ha tapereko, oíva 18 ha 24 tapicha, umi mbohapy tetãgui. omoheñoi haguã oñembosako'i ha oñemboguata jeporavo hapicha pyahu ha ipyahúva, umíva apytépe Nacionalidad paraguayana ha argentina, peteíha ha mokõiha ary mbytepe, jave, ipahápe, jehasahape tapichakuéra Argentina mbytépe, Brasil ha Paraguay ojeabri jeývo Jehasaha Angirũ.

Oñembojoajúvo ko tenonde rehe, oñemotenonde mba'apo híbrida - opavave ndive precaución - jasyrundy 2021 guive, oñemotenonde kytarysí ñemongu'e ñemotenondéva gueteri jasyapy upe arýpe. Jepénte upéva, oñemotenondévo mba'asy, oúva jasyapy 2021pe, peteĩ jey tekotevê kuri ojejapo jey umi tembiapo.

Umi mba'apo liñoitére oíva omotenondéva 2020 ha omombaretévo aty ary 2021 ome'ëkuri ojuhupyty haguã umi mba'e ojuhupytyseva ko NAPI Tetãmbopy. mbohapy pakoindy rupi mbo'ehao umi irundy tetã aty oiva umi tembiapo ha pyha orekóva ojeteje mbarete jave:

Ta'anga 8 – Mbo'ehaokuéra pyha rehegua tekohagua

Ña'embe: ñembosako'i aty Tetãmbopy NAPI rehegua (2020).

Ko NAPI rupive oñembosako'i mokõi tembiapo tembikuaareka Tetãmbopy peteĩ pyendavusu pytyvõme apopyrã ramo: i) *Guerojera Tendagua Tetãmbopy Brasil – Paraguay*, omoneíva umi mbo'ehára Mbyaky'orã Mbo'esyry rire Jogueraha Tetãnguéra ha Tekuaimbo'e opavavépe guarã ha Guerojera Universidad Federal de Integración Latinoamericana, UNILApegua; ha ii) *Ñemoakãrapu'ã tetãkorapy o Tendagua*: hapykueréva orekóva tenda ferrocarril Cascavel guive Foz de Yguazu peve omotenondeva umi mbo'ehára Mbyaky'ora Mbo'esyry rire ary Guerojera Tendagua Ñemitỹ ñemuharenda Universidad Estatal de Paraná Occidentalpe – UNIOESTE, Toledo róga quasúpe.

Banco de proyectos rehe katu, oĩ irundy apopyrã de posgrado oñemopyendáva NAPI Tetãmbopy oñemotenondéva rehe: i) Katupyry ha mba'ekuaaru'ã mbyaky'orã Avano'õ, Arandupyha tetãkorapy - PPGSCF de Unioeste, Foz de Yguazu pegua; ii) peteĩ katupyry Mbyaky'ora Mbo'esyry rire pe ary Tekuimbo'e rehegua opavavépe guarã ha Guerojera – UNILA PPGPPD; iii) peteĩ mba'ekuaaru'ã pe Myaky'orã Mbo'esyry Ingenieria ha Mba'apo Jekuaape (PPGEGC) péva Universidad Federal de Santa Catarinaguava. Avei oĩ umi mba'ekuave'ëmby apopyrã oúvape guarã, ha'eháicha peteĩ guerojera mbo'esyry rire umi ha'ãngakuaáva mohendapyrãvyjepysoguáva Tetãmbopy ha peteĩ mbo'ehárarã, oñemoíva upe rire ko vorépe.

Umi tapicha, tembikuaareka kyre'ỹ ha hapykuerereka apytépe, NAPI Tetãmbopy oreko 31 tapicha oúva hélice pýirundyva Argentina, Brasil, Francia ha Paraguay:

Ta'anga 9 – Mbo'ehaokúera pyha rehegua Tenda Tetãmbopy

Ña'embe: Ombosako'iva Rodrigues aty (2021).

Oñemboja 5 Ps

Pe apopyrã jokope guarã (SaRTORI, 2014) ojekuaava tuichavejave, onemomba'e guasu pe Aragua 2030 ha kakuaa jokope guarã - ODS¹⁰, oñemo'iva Naciones Unidas (ONU, 2017) ha oñemo'añete umi Tetã o'iva ipype, ijapytepe kuera o'iva irundy Tetã NAPI Tetãmbopy, ome'ëva mba'apo pe jejapo pyahúpe. Pe jekuaarã oñemboja'ova umi sapika, umi oñekuãre'eva kakuaa jokope guarã, ojejapo oñembojojahaguãicha, umi avã ha ambue teko porã oikóva ko Mbyjape, ohopyty haguã akãrapu'a ha py'a guapy, ojejapova oñondivepa. Ojejuhúva Aragua 2030pe, oñemo'iva Naciones Unidas rupive, o'iva 5 ps kakuaa jokope guarã:

¹⁰ ODS rehegua, ehesa'ỹijo página: <https://www.br.undp.org/content/brazil/pt/home/sustainable-development-goals.html>. Ojeikekuaa ko'ape: 12 abr. 2022-pe.

- Tapichakuéra, orekóva mba'e mbytegua ha'éva omboyke mboriahu ha ñembyahýi opavavégui mba'eichapa ikatu oñemoañete tekojoja ha teko yvate;
- Yvy guasu, orekóva rairõ momba'eguasu ha'éva oñangareko umi yvypóra heko ypýva ha ára rehe ñande yvy guasu guive tenonderã peve umi avakuéra ojojaveguáva;
- Ñemotenonde, omé'eva haguã tekovekuéra po'a ha henyhëva ojoajúvo umi tekoha;
- Py'aguapy, omotenondeséva avano'õkuérape py'aguapy, hekojojáva ha oikepaitéva; há;
- Atykuéra, oñe'ëva rehe omoañetévo Arandu rupive ñembyaty yvy ape arigua hatáva.

Ta'anga 10 – Umi 5 Ps Jejoko yvy ape arigua

Ña'embe: ONU Brasil, 2017b.

Roguerovia, 2015 guive, roime peteí ára guerovape ko'ã mba'épe techapyrãramo guerojera jejokope, ojejapo jave aragua 2030 rehegua, 2030 peve, upérõ jahecháta mba'eichaitépa ñañemotenonde ko tape pyahúpe ha oñembohape umi mba'e ogehupytyséva pyahu ikatu haguãicha mbojoapy ñamopu'ã peteí techapyrãramo akãrapu'ã añetehápe ojepytasóva ha mba'ekuaa rehe.

Hembipotápe ko aranduka NAPI oñemopyendáva umi 5 Ps omoinge maranduhai, umi rairõ ha umi ojehechakuaáva peteítei Ps (Yvypóra, Arapy, Po'areko, Py'aguapy ha ñembyaty), he'iséva oñekũmby haguã umi kuaapy ha oikuaa haguã umi ohejáva tembikuaareka aty, tembikuaareka ha ambue tapicha oiméva pyhape NAPI Tetãmbopy, oñemopyendáva tembiapo omoheñoiva ary 2020 ha 2021, itembiasakue ha hembipotápe.

Ikatu haguã ko'ã marã ojehecharamóva ohupyty opavave tembiapo mbohapehára, ha umi tembiapo mbohapehára Tenda Tetãmbopygua, roheka rohai peteí ñe'ë

rembipotape, oñentende haguã aty oñondivepa, orekóva mbojekuaaverã umi mohendakuaa oiméva avano'õ tavarandarehegua ha umi omotenondeva tenda opavavepe guarã ha jeikuaa'ývagua. Mba'eichagua roha'arõ ore rembiapo oipytyvõ mba'eichapa ojejapóva'erã tembikuaareka, ojejapo heta ñe'ẽ iporãva ha hekome'ẽ jejagarra jogueraha ko poravpyre, hypy'ũ ha guerovia'ỹ vyjepyso Tetãmbopygua.

Pe jesareko tenonderã rehe

Oñemotenondévo tembiapo NAPI Tetãmbopy, mokõi ñemongeta iporãva péva osẽ umi apopyrã marandurendapy, ysaja ytarenda hapykuerereka ha pyha NAPI Tetãmbopy, avei Atyguasú ñemopyendarã Araucária, ha ojejapo hikuái péicha tembiaporã ára oúvape guarã.

Peteiha oñe'ẽ ñe'ẽnda ojoajúva hesete NAPI Tetãmbopy, he'iséva, Tenda tavayguáva Tetãmbopy ha ijerére oime angatupyry omombarete umi tapicha, katupyryteekuera vyjepyso, ikatu haguã oipytyvõ guerojera jejoko peteĩ tenda poravpyre guarã. Ko ñemongeta iporãva oime peteĩ guerojera mbo'esyry rire orekóva opavavépe guarã rembipota ha'éva tembiguái kuimba'e ha kuña umi poteĩgui umi tava'i omoiva Tenda Tetãmbopygua, he'iséva Hernandarias, Ciudad del Este, Presidente Franco ha Mingua Guazú oiméva Departamento (estado) Alto Paraná, Paraguay; Puerto Iguazú, oiva Provincia (Teko) Misionespe, Argentina retãme; ha Foz de Yguazu, tetãvore Paranáme, Brasil retãme. Upe temimo'ã ha'e pe tembiapo paha guerojera TCC - ombosako'i oñondive mbo'ehakoty, ojehechaháicha poguýpeorientación umi omohendáva ha mbo'ehára guerojera rehegua, ha oguereko peteĩ Aponde'a vyjepyso Apopyrã Jejokope Metrópoli Tetãmbopy ha Tendape guarã upéva oñeha'arõ ko guerojera mbo'esyry rire ndive, avei omombaretévo asignatura clave upe territorio rehegua ojoajúvo tekotevẽ ha guerojera tendape oiva ojejapo ojejokohaguãicha, ha'e upéva i) pyha jejoko tavayguávape guarã Tetãmbopy oñemombarete; ii) oĩ akãrapu'ã ojejapo haguã Metrópoli añeteguáva Tetãmbopy Jejoko Sostenible, oñemopyendáva peteĩ plan ombosako'iva peteĩ jejapope, oguerekóva pyenda ojehaiva ojoajúva ha peteĩ pyenda moñe'ẽne'ẽ¹² Ojehechakuaáva umi mbohapy tetã rupive. Hembipotápe oime, upéicha, Plan ojejapo oñondivepa umi mba'apoharakuéra rupive opavavépe guarã ojeporu añetehápe, opaite térã pehẽme, oder rupive opavavépe guarã ha ambue tekuimbo'e ha ojagarráva ñe'ẽme upe vyjepyso apopyrã mitãmbó'e ko tekombó'e oime

---

¹² Acuerdo de Ubicaciones Fronterizas Enlazadas, omonéiva Mercosur, he'i hesakã porãva rehegua elaboración peteĩ plan conjunto desarrollo urbano ha planificación territorial rehegua. Ojejuhu ko'ápe: <https://www.mercosur.int/documento/acuerdo-localidades-fronterizas-vinculadas/>. Ojehechákuri árape: 28 feb. 202 rehegua.

apopa'ỹva ojejapóva peteĩháme semestre 2022, oñeha'ãroite orekóva umi ijeroviaha syry oñeespecializa ha oñepyrû haguã ary 2023pe.

Mokõiha mba'ekuave'ẽmby ha'e omomba'e pyahu ha hembipotápe ñe'ẽnda tuicháva ombojoaju bioceánica Paranaguá ha Antofagasta – ha mombyryve! Oñe'ẽ peteĩ tembiporu ombojoajuva yvatekueha'ã tetãnguera: Cátedra Araucaria Guerojera Yvyjepysy Jejokope Eje Capricornio (ATYGUASU ÑEMOPYENDARÃ ARAUCÁRIA, 2021). Ñepyrûrã, Motenondehára hembipotápe omokyre'ỹ ha oñemoiru tembikuaareka científica ha guerojera técnico oñeha'áva vyjepyso guerojerape ojejoko - DTS, orekóvakuaakarã geopolítica ramo umi Eje Capricornio, ha'éva: Sudamérica, África ha Australia, peteĩ ojeipapa umi ñorairõ ko'agaguáva ha pya'eve ha'eháicha ára gueroja, ipyahúva umi ñembyaty sociotécnica mba'asy rire ha umi ñe'ẽnda geopolítico pyahu, pero avei jurujape, ha'eháicha oñemoambuevo digital (PACHECO; SANTOS; WAHRHAFTIG, ary 2020pe).

Mba'ekuave'ẽmby ko peteĩha Cátedra Araucaria ha'e omoañete haguã pyha mbo'éhaokuéraguáva ikatúva oñemoakãrapu'ã ojehechakuaa guive umi apopyrã tembikuaareka concepción peve oisãmbyhyhape tetãmbopy ohasáva, péva omopu'ã haguã ñembokatupyryve rupive umi mba'e pyahu, oñemotenonde umi mba'ekuaa ojeptyaso vyjepyso, interoperabilidad, ára ñecambia, tavaguasu avakuéra ojojaveguáva oúvape, ipyrusúva, jejoko ha logística ojejokóva (ambue mba'e apytépe), oikéhápe constitución de clústeres – guive mba'apoha renda, techapyrã – ha avei tembikuaareka ojejopýva. Peichagua tembiapo pirapire ikatúta oipytyvõ ramo añoite katupyry hatáva ingeniería ha mba'apo mba'ekuaa rehegua.

Péva oiko Sudamérica, ojapose proyecto oñemoiru ikatúva oñemoinge peteĩ ferrocarril bioceánico, ombojoajúva Paranaguá, péva Atlántico, Antofagasta peve, Paraguasu Pacífico.

Peteĩha mbo'éhaomichĩ ombyatýva mbo'éhaokuéra mbo'ehárape guarã, tembikuaareka ha ombopuku oime apopyrã jasypo ha jasypoteĩ 2022 ha oimehaite oikóta opytata híbrida ramo, orekóva ñupyso tova továpe Foz de Iguazúpe. Ko mbo'éhaomichĩ guive, mba'épa oñeha'ãrõ ha'e umi peteĩha mongu'e oñemoirúva'ekue tetãnguera ojejapo hague 2022 pukukue javeve ha oñepyrû haguã upe jejapo ary 2023pe.

Ñe'ẽ paha térã ñe'ẽ paha

Roha'arõ ko vore rupive roipytyvõkuri oñentende ha'gua pe tape oviaha ha mba'érepa kóva ko temiporã tetãkuérape ha ambue tetã mombyrygua oñemopyendáva umi guerojera jejokogua. Ñaimo'ã ñaimenhã peteĩ ko'agaguáva gueroja umi techapyrã

guerojera ha pe techapyrã pyahu oikotevêta ha ha'e hekojokopykuaáva. Rohechakuaa pe techapyrã pyahu guerojera mbyte umi tapichakuéra oikóva tape porãme ha tekohápe py'aguapype, omba'apóva atykuérape ikatu haguã oñeñongatu yvy ape ári, ibiodiversidad ha ára oĩporãva ikatu haguã ome'ê tekove hesãiva umi avakuéra ojojaveguáva oúvape guarã.

Upévare, ñande tekohaguã mbohapyha tetãme, roheka romotenonde tembikuaareka ha peteĩ hélice pyryndývape, peteĩ arapytu ojejapóva, anga'ýva yvy ape ariguame ha omongu'e tendape, omosarambiva ani haguã oheja avavépe tapykuépe. Roheka apora'ãteĩ ha'gua ko ñande tenda Tetãmbopy umi mba'ekuave'ẽmby omyakãva Naciones Unidas Tetãnguéra oíva gueteri Río 92pe ha upéi Aragua 2030.

Roha'ãrõ ore mba'ekuave'ẽmby tembiapo oúvape guarã, ha'eháicha syry mbo'esyry rire omongu'éva umi apopyrã tavaguasu ore tendape hendaha Tavayguáva, ojejapo mbovymi tembiapo oñemombarete haguã Tenda Tetãmbopy Iguazúgua ha'eháicha peteĩ péicha ha Metròpoli Tetãmbopy jejokope ha omoíva jehechápe mombyryrã. Ipahápe, Araucáriape omotenonde, roipota roipytyvõ tembiapo akãrapu'ãrã vyjepyso jejokope ha omoĩngéva teko tuichaveva, omoívo ambue pyhakuérape, ambue myatyrõ ha oipytyvõva omoheñoi haguã oñondive ko techapyrã guerojerame pyahu ojoko ambue pirapire vyjepysope.

Umi mba'e oje'éva

CASTELLS, M. **A sociedade em rede**. São Paulo: Paz e Terra, 2002.

CORRÊA, M. S.; ALDÉ, L. **Meu vizinho** - o Parque Nacional do Iguaçu. Cascavel: Tuicial, 2014.

ENRECH-XENA, C.; BRANDT, A.; CHEREM, M. Développer les compétences essentielles pour atteindre les ODD chez les professionnels de l'aménagement du territoire et les décideurs de la Région Trinationale Brésil - Argentine - Paraguay. In: Colloque FECODD, 2019, Paris. **Annales** [...]. Paris: REUNIFEED, 2019.

FREIRE, P. de S.; DANDOLINI, G.A.; SOUZA, J. A. de; SILVA, T. C.; COUTO, R. M. Governança do Conhecimento (GovC): o estado da arte sobre o termo. **Revista Biblios** (on-line), n. 69, p. 21-40, 2017. Disponível em: <http://biblios.pitt.edu/ojs/index.php/biblios/article/view/469/317>. Acesso em: 12 abr. 2022.

FUNDAÇÃO ARAUCÁRIA. INSTITUTO STELLA. **Plataforma Digital dos Novos Arranjos de Pesquisa e Inovação**. Curitiba: Fundação Araucária, 2019a.

FUNDAÇÃO ARAUCÁRIA. **Nota Técnica 01/2019** - Novos Arranjos de Pesquisa e Inovação. Curitiba e Foz do Iguaçu: Fundação Araucária, 2019b.

FUNDAÇÃO ARAUCÁRIA. **Nota Técnica 01/2021** - Cátedra Araucária para o Desenvolvimento Territorial Sustentável do Eixo Capricórnio. Curitiba e Foz do Iguaçu: Fundação Araucária, 2021.

FUNDAÇÃO INSTITUTO DE PESQUISAS ECONÔMICAS. MINISTÉRIO DO TURISMO. **Estudo da Demanda Turística Internacional** - 2018. Brasília: Ministério do Turismo, 2018.

FUNDAÇÃO PTI BRASIL. **Planejamento Estratégico Fundação Parque Tecnológico Itaipu Brasil 2014-2024**. 2 rev. Foz do Iguaçu: 2017.

FUNDAÇÃO SOS MATA ATLÂNTICA. INSTITUTO NACIONAL DE PESQUISAS ESPACIAIS. **Atlas dos remanescentes florestais da mata atlântica** - Relatório Técnico, período 2017-2018. São Paulo: Fundação SOS Mata Atlântica e INPI, 2019.

HESS, C.; OSTROM, E. **Understanding knowledge as a commons: from theory to practice**. London, England: MIT Press, 2007.

JAQUEIRA, M. M. **O trabalhador migrante em Foz do Iguaçu: a legislação trabalhista sob a perspectiva dos direitos fundamentais e humanos**. 2016. Dissertação (Mestrado em Sociedade, Cultura e Fronteiras) - Universidade Estadual do Oeste do Paraná, Foz do Iguaçu, 2016. Disponível em: <https://tede.unioeste.br/handle/tede/2580>. Acesso em: 25 maio 2022.

KEMPNER-MOREIRA, F.; FREIRE, P. de S. Redes interorganizacionais de aprendizagem para a segurança pública: o modelo do Colegiado Superior de Segurança Pública e Perícia Oficial do Estado de Santa Catarina. **Revista do Instituto Brasileiro de Segurança Pública - RIBSP (online)**, v. 4, n. 8, jan./abr. 2021. Disponível em: <https://ibsp.org.br/ibsp/revista/index.php/RIBSP/article/view/109>. Acesso em: 12 abr. 2022.

MARQUES, M. A. J. **Framework conceitual do potencial de coprodução de inovação em ecossistemas**. 2020. Tese (Doutorado em Engenharia e Gestão do Conhecimento) - Universidade Federal de Santa Catarina, Programa de Pós-Graduação em Engenharia e Gestão do Conhecimento, Florianópolis. 2020.

MARTINHO, C. *et al.* **Vida em rede: conexões, relacionamentos e caminhos para uma nova sociedade**. Barueri-SP: Instituto C&A, 2011.

MORIN, E. **Introdução ao pensamento complexo**. Porto Alegre: Sulina, 2005.

ORGANIZAÇÃO DAS NAÇÕES UNIDAS PARA A EDUCAÇÃO, A CIÊNCIA E A CULTURA. **Educação para os Objetivos de Desenvolvimento Sustentável** - objetivos de aprendizagem. Brasília: UNESCO, 2017a.

ORGANIZAÇÃO DAS NAÇÕES UNIDAS NO BRASIL. Os 5 Ps da Agenda 2030. **Facebook**, 28/06/2017b. Disponível em: <https://pt-br.facebook.com/ONUBrasil/posts/1455528614531624/>. Acesso em: 14 abr. 2022.

PACHECO, R. C.; SANTOS N.; WAHRHAFTIG R. Transformação digital na Educação Superior: modos e impactos na universidade. **Revista Nupem**, Campo Mourão, v. 12, n. 27, p. 94-128, set./dez. 2020.

RODRIGUES, A. B. **Transições: caminhos para um território urbano sustentável**. 2019. Dissertação (Mestrado profissional em Tecnologias, Gestão e Sustentabilidade) - Universidade Estadual do Oeste do Paraná, Foz do Iguaçu, 2019. Disponível em: https://tede.unioeste.br/bitstream/tede/4647/5/Adriana_Brandt_Rodrigues_2019.pdf. Acesso em: 24 maio 2022.

Tenda Mbohapyha Tetãgua Iguazúgua: Jetopa, poromoñaro ha mbohetapyha'ejuehe upe ñemongakuaa joko
DOI: 10.23899/9786586746228.1

SARTORI, S.; LATRÔNICO, F.; CAMPOS, L. M. S. Sustentabilidade e Desenvolvimento Sustentável: uma taxonomia no campo da literatura. **Ambiente & Sociedade**, São Paulo, v. 17, n. 1. p. 1-22, jan./mar. 2014.

ONU Brasil (2017)

Sapáva Mbyjamyi

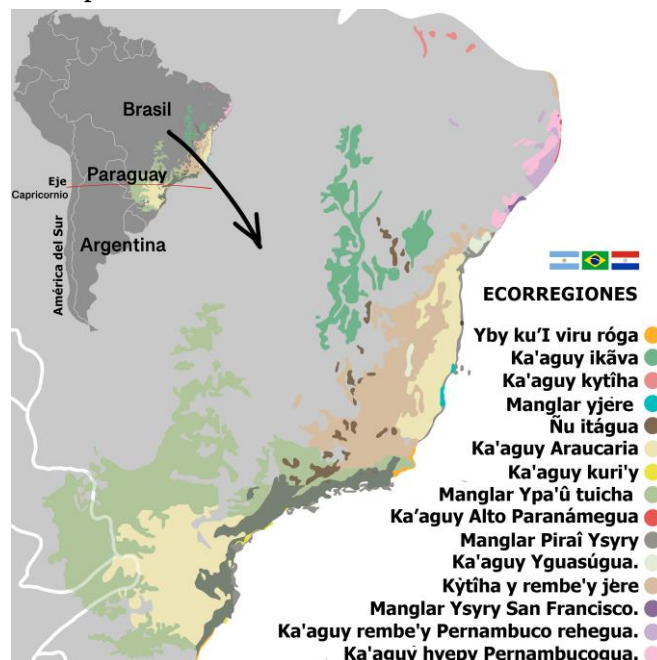
Pe Tenda Tetãmbopy: pehẽ ha mbarete guerojera tendagua jejokopeguáva

Anne-Sophie Bertrand
Analía Bardelás

Ko atýpe ñañe'ëta heta mba'e ojoajúva Tyapyjevy Tenda Tetãmbopy, he'iséva, biodiversidad, yvy, y, mymba, yvytu oja'póva ko tenda péicha teete. Oñemohu'ãvo pe moñe'e, rohechauka umi mba'apo porã ikatúva omokyre'ỹ mbyaky'orã ha apopyrã oñeñongatu haguã ko Tyapyjevy Tenda, avei umi ohepyme'etáva ha ñembokatupyryve aporeko guerojera jejapope guarã.

Tyapyjevy Tenda Tetãmbopy oguereko peteĩ hendaha ohasáva 471 mil km², ha'éva ojepyso kuarahyreike gotyo Serra do Mar, Brasil retãme, Paraguay Ciudad del Este gotyo, oikehápe Provincia de Misiones, Argentinape. Iñepyrũrã, ojejaho'i ka'aguy Atlántico de Alto Paraná, peteíva umi 15 bioma omoheñoiva Hypy'ũ Tyapyjevy Tenda Mata Atlántico, ojehechauka hovyũ ta'anga oíva iguýpe.

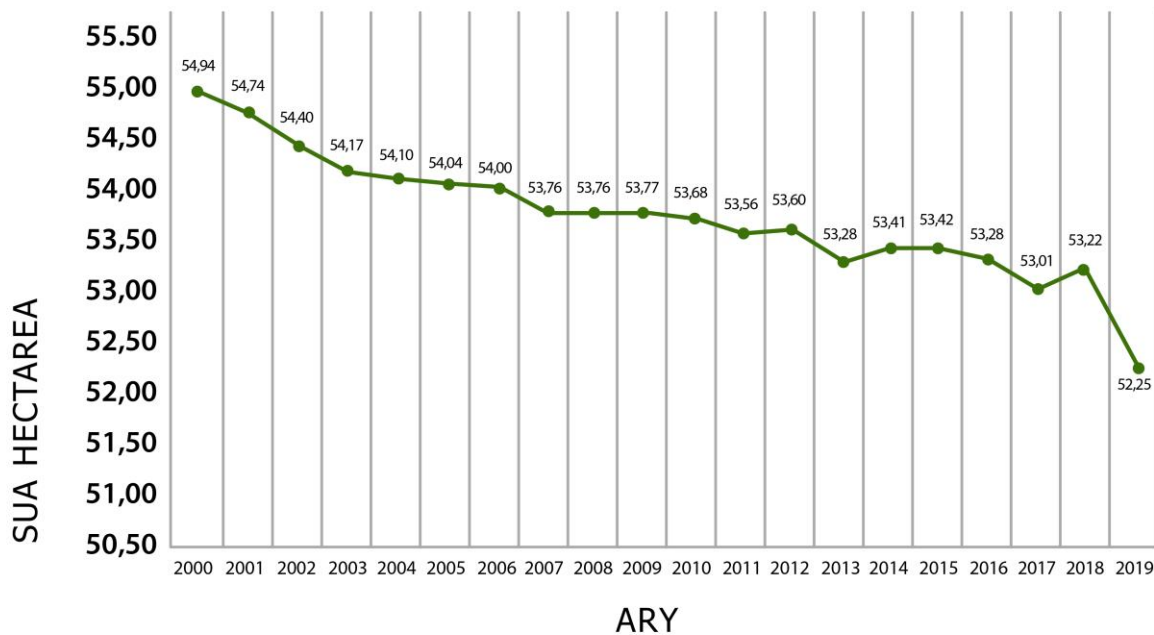
Ta'anga 1 - Yvyanga ñeimehã ypykue ha ipukukue umi 15 Tyapyjevy Tenda Hypy'ũ Ka'aguy Atlántico Américape

Ña'embe: Ojeadaptá de FVSA e WWF (2017, p. 14), por Hel Graf (2022).

Yvypóra rembiapo ha rembiapokuéra omboguejy ha omboguejy ohóvo pe superficie original complejo ko'ã ecoregión, ojehechaháicha mbytépe umi ary 2000 ha 2019, peteî periodo oîhápe pérdida haimete 2.688 millones hectárea (MAPBIOMAS, 2021), ojehechaháicha ko'ã dato-gui.

Ta'anga 1 - Cobertura hembýva Complejo Ecoregión Bosque Atlántico rehegua (2000 guive 2019 peve)

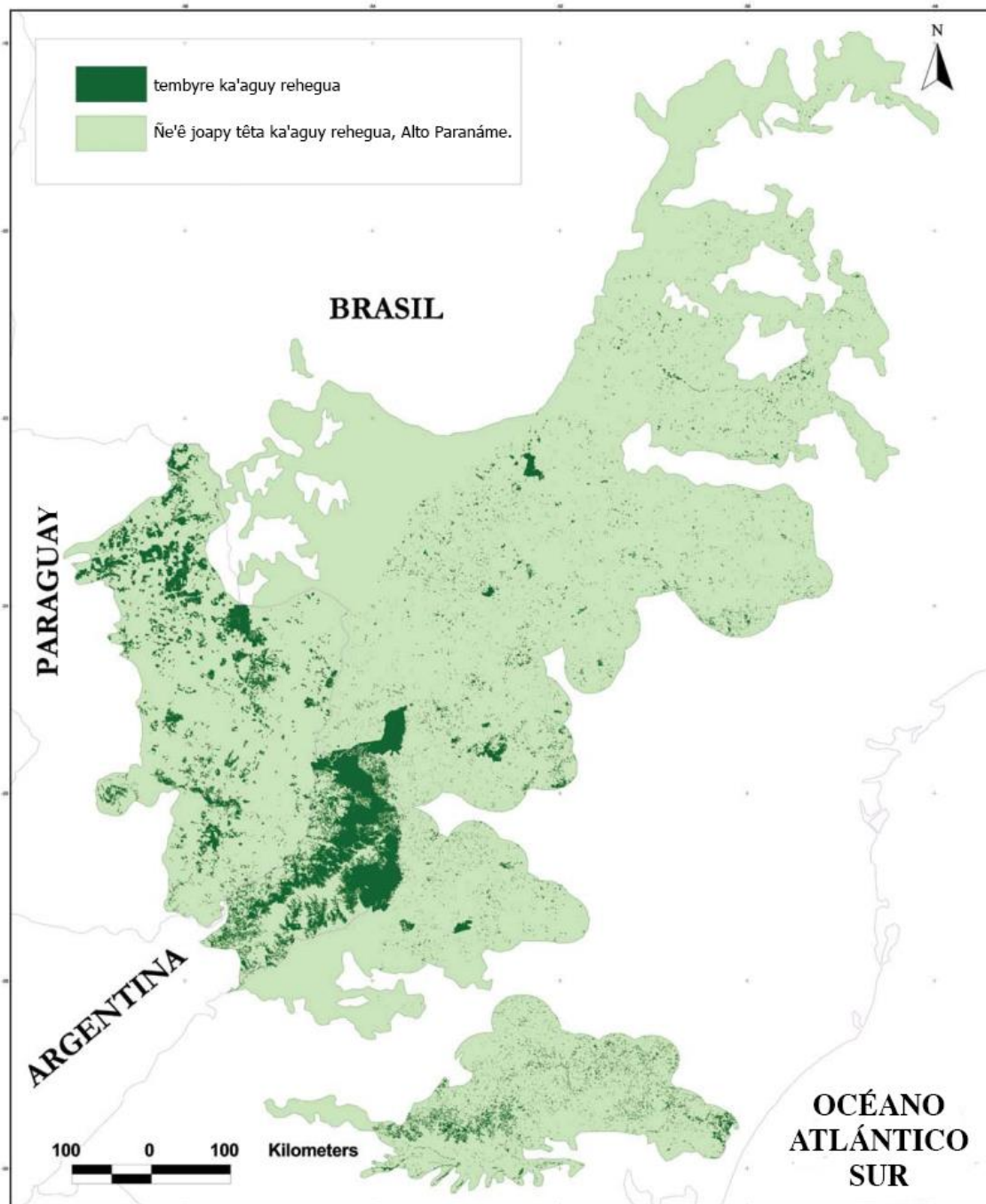

Ña'embe: MapBiomas Ka'aguy Atlántico (2021).

Kóva ko óga ñehundi, terã okañy tekokuéra oñeha'ārõháicha tekovépe guarã ha guerojera Tekombytetyrõ, oñepyrũ sa ary XIX pahápe ha ha'e hembyre hetaiterei yvypóra rembiapo: ka'aguy ñembyai ha hendaguépe ka'aguy jeýgui nungakuéra oguerékóva virumemby ñemuhãme guava ; tavayguávagua; pe yno'õ ysyrykuéragua mbaretepe ojapo haguã; pe ka'aguy oñemboja'õ umi yvy sa'i ka'aguy michĩvape ojeipe'águi umi vyramáta ojeiporu mbaretepe, kokue pukukue, yuyal ha ombotuichave haguã tavayguáva ndojekóiva; mariska ha pirakutu oñemoïva; yvy ha y oñemongy'a rupi umi plaguicida; tatarendy ka'aguy rehegua; ha tapere ojejukava umi nungakuéra ojoajúva ka'aguy nativo ndive. Ka'aguy Atlántico Alto Paranápe guarã, ijatýpe oñehundi Kuri heta tuicha mba'éva: pe hendaha pyendavusu ypykue guive 471.204 km² (DI BITETTI ha ambuekuéra, 2003), oî gueteri ko árape 56.078 km². Ta'anga 2 ohechauka umi oñehundiva ojagarrapáva ko'ã 20 ary ohasava'ekuépe ha Ta'anga 3 ohechauka umi

omo'ambue yvy ojeiporuva ko tendape. Pe oñe'êvo omomichĩ ape opaite Tekotenda Tetãmbopy rehe, ojehechakatu'ỹva oime gueteri ojehecharamovéva, opyta haguére 5,8% añoite pe hendaha ypykuegui: 9% yvy Brasilpe, 15% hendaha Paraguaype ha 37% yvy Argentinape.

Ta'anga 2 – Ka'aguy Atlántico Alto Paraná rembyre ary 2003-pe

Ña'embe: Di Bitteti ha ambuekuéra (2003, p. 91).

Ta'anga 3 – Yvy jeporu Tenda Tetãmbopy

Jeporu yvy rendagua mbohapy tetãgua-pe

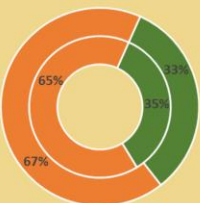

Ypykue ñeñuva Ñanandy Atlántico, ohasa asy heta moambue ára pukupe

---

Mboy hemby?

Pe tenda hembyvape de ka'aguýpe Atlántico ha'e 7.407.495 hectareas. Upeva ome'e 33 % tenda no urbana. Los 67% hembyva ohechauka umi ñembokapu rehegua. Umi 2000 ha 2019pe, tenda ka'aguy ogejeý 2% Tuichave ogejeýva tetã Paraguaype, Argentinape ha Brasilpe. Ambue mbohapy tetãme ka'aguy opave ohóvo.

■ Ka'aguy heko ypýva
■ Ñemity/ ka'aguy

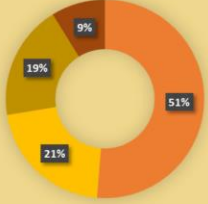
KO yvy Mbohapy Tetãguape, aipo 2000 ha 2019, ojupi yvy ape ári ojeiporu kokuerã ha ka'aguyrã, yvy ape ári kapi'i ogejeý.

Brasil ha'e pe táva ombohetave kokuerã (51%) tapykuerigua ha'e Paraguay (21%), ha Argentina (15%).

Umi tembiapo repykue ka'aguygua, oñeñoty tuichave Argentinape (104%), tapykuerigua Brasil (86%). Ndaipori Paraguay mbo'ára.

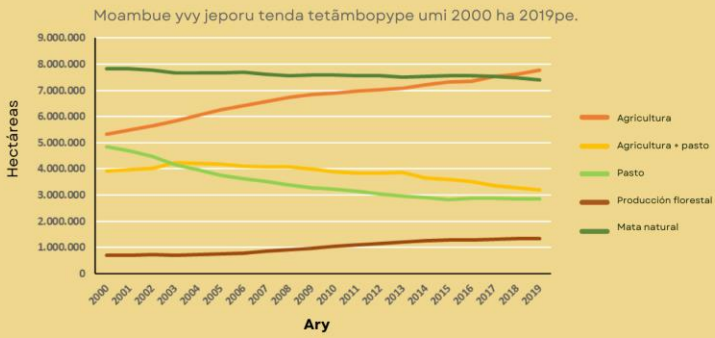
Yvy Jeporu

Ko arape tuichave yvy ojeporuva yvy rendagua mbohapy tetãgua oi oñemndo haga ñemity ñembotuichape. Upei oi kapi'ipe ñemityndi, ha kapi'ipe jejapo ka'aguyndi.

■ Ñemity
■ Ñemity + ka'avo
■ Ka'avo
■ Apopyre ka'aguygua

Moambue yvy jeporu tenda tetãmbopye umi 2000 ha 2019pe.

Proyecto MapBiomas Bosque Atlántico - Colección 1.0 de la Serie Anual de Mapas de Cobertura y Uso de suelo de la Pan-Amazônia, acessado em 4/12/2021 através o link : <https://bosqueatlantico.mapbiomas.org/es/estadisticas> O Proyecto MapBiomas Bosque Atlántico é uma iniciativa multi-institucional para gerar mapas anuais de cobertura e uso do solo da Pan-Amazônia a partir de processos de classificação automatizada de imagens satelitais. A descrição completa do projeto se encontra em <https://bosqueatlantico.mapbiomas.org/>

Ña'embe: Apo oja'póva Bardelás, oñemopyendáva marandurenda ojeipe'áva MapBiom as Ka'aguy Atlántico (2021).

Haipy: Ndaipórigui maranduno'õ jupijuívape umi táva Foz de Iguazú, Puerto Iguazúpe guarã ha Ciudad del Este, marandu oikéva infografía-pe okorresponde umi marandu ojoajúva escala tuichavéva rehe ikatu, he'iséva, Teko Paraná (Brasil), Provincia de Misiones (Argentina) ha Departamento de Alto Paraná (Paraguay).

Jepénte péva oñembyai ñe'eme'ëtee ko'ã nungakuéra ka'avo, mymba, yvy ha y, ambue mba'e rehegua tekotevëite apytépe tekove, ko Tekotendape oiko hetave 28 sua tapicha – 20,3 sua hendaha tavayguára ha 7,9 sua hendaha ñuguáva– oikéva opaichagua tembiapo virúgua umi mbohapy tetãme guarã. Ko itahái oúvape ombyaty marandurenda pe oñemomba'eguasu umi mba'apo virurehegua tekohaguã tetãmbopy.

Marandu heseguáva tavayguakuéra tavapehë ikatu ha'e oñeporandu va'ekue ko taipi 3 ko arandupe

Ta'anga 1 - Actividades económicas principales Región Trinacional-pe

AGRICULTURA REHEGUA	ÑEMUHARENDA	MBOHUPA	MBARETÉ APÓ
- Paraná oguereko pe tuichavéva ndururu kure oúva Brasil ha umi tuichave oikóva ryguasú brasilerero. - Paranáme tuichavéva trigo apoha Brasil mba'eva ha 2o tuichavéva mandi'o apoha ha soja oúva Brasilgui. - Alto Paraná ha'e peteíha mba'epopyre trigo, soja ha mandi'o Paraguay, ambue yvy jepopyhy haimete ojojáva 94% yvyjepysope oíva Jeikorenda. - Tetãvore guasúpe Misiones, 13% umi yvyjepysy ojeporu Nemitýrã ka'aguype.	Oñepýru meve ary mba'asy, tavaguasu Kova (PY), pe Libre de Impuestos (AR) ha ojehechakuaáva kundaha tekotendape ojeguerohrýva aryñavõgua ijerére 5 sua.	Tuihavéva tyguyrápe hepy'ýva Tekotenda okapuhaguéicha. Mba'eporã Heko ypýva 2019 pe Parque Iguazú Nacional ohupyty 2 sua mbohupa avei Parque Nacional de Iguazu omoirũ 1.6 sua mbohupa omoive haguã peva pe ñemongu'e heta marã guive pyha mbohupaha, hotel, restaurante ha karamakuera.	Upe Tekotenda ha'e tuichavé ojavova mbareté apó ko yvy ape ari!.2020-pe Itaipu Binacional ojapo mbareté omongaru haguãicha yvy ape ari 43 ára.

Ña'embe: Ojavóva umi apohára, oñemopyendáva MAGyP (2019); Ministerio de Agricultura ha Ganadería Paraguaygua (2020); Parque Nacional de Iguazú ojeiporu opavavetépe (2020); Portal Binacional Itaipugua (2021); Programa de Desarrollo Occidental (2018).

Umi mba'e ojehechakuaáva ko'ágã peve ñane mangeapópe oipysyrova he'ívo "tesãi" ko Tekotenda pegua he'iséva ndaha'ei porãngue tekove rehegua umi tapicha oikóva ipype añõnte, oikove, pero avei omé'e haguã kane'õ iviruhetáva ýme, oĩ oñembojerekuaa' ýva, umi poha heko ypýva ojejuhúva upépe. Ambue ñe'ẽme, pe Tekotenda Tetãmbopy ha'e peteíva umi iviruvéva ko yvy ape ári tekojoparaa, ha ikatu opa ko iviruhetáva ndovaléi oíramo ombopo'ietereiva. Upéva upe ñeñandu, oitekotevê ojehecha umi TEKOME'Ë oisãmbyhýva tekove Yvýpe térã oíta oñemboguejývo ko'ã tembiporu.

Ko kane'õ, ohekombó'eva maymavate umi tembikuaarekahára yvy'ápe jerére, oguereko ha oheja vai tekovépe ha virureko tendaguápe, tetã ryepýpe ha tetã okára rehe, umi techapyrã ohechakahaicha ko ápe, ta'anga 4pe:

Ta'anga 4 – Techapyrã jejapi mba'apo avakuéra ko yvy rendaguame

H2FOZ – Paraguay omotenonde hakueteri ko arype, ha ro'yeteri ramo ha avei petei tape puku ndokyveigui

KO Táva Paraguay – táva latinoamericano hetave mbohapyña ka'aguy'o ojeiporu haguã kokuerãcha

GAZETA – Cataratas oguereko 17,2% mbo'esyry oguerekovagui, 259 su tenyhẽ versus 1,5 sua tenyhẽ

GAZETA – Pe Yjoko Itaipú oikuri upe 42% oguejyveva hekopeguáva há ikatuma ojehasa yvyrupi Ysyrý Paraná keha

Ña'embe: H2FOZ (2021); La Nación (2021); Gazeta do Povo (2020).

Oñembohovái ko ñupyso, oúva umi ojejapóva jey oñembyai tekoha rehegua, Oĩ ojepy'amongeta umi mba'e momba'eguasú hekopetepe:

- ¿Ikatu piko oñembojoaju virureko ha oñeñongatu haguã Tekotenda Tetãmbopy rehegua?
- Mba'e mbyaky'orã ha apopyrã omokyre'ýta petei virureko oñakãrapu'áva oñeñongatu haguã umi tembiporu tekoha rehegua?
- Mba'eichaitépa oñemboapopyrã ha ojejapo va'erã akóinte oñeñangareko haguã tekoha ikatu omyakã oñemboguejy tembiporu ha'e ojeporúva tekua'imbo'e rehegua opavavépe guarã Myatyrõ?

ODS rehegua 6 Y ojey'u ha hesãiva Mbojerovia oíva ha pe mba'apo jejoko ha ojey'uva avei hesãiva maymávape guarã	ODS rehegua 7 Mbaretekue ipotíva ha ojeikekuaahápe Ombojeroviauka jeikepe umi heñoipykuérape mbaretekue ojeroviakuaáva, jejoko ha ipyahúveva opavave guarã	ODS rehegua 12 Hi'upyje'u ha apopyre poguypegua Ombojeroviauka haguã mbojeroviauka hi'upyje'u ha apopyre hekojokopykuaáva

• Ze Apopyrã mba'e ha tembiapo tekotevê ojejapo Tenda Tetãmbopype ojuhupyty haguã umi Jehupytyrã Guerojera Jejokope guarã (ODS)¹ ojojáva hesete Aragua tekoha?

ODS rehegua 2 Mboyve ñembyahíi ha ñemitý Hekojokopykuaáva omboyke ñembyahíi ohupyty seguridad-pe omongaru, omoporãve nutrición ha omotenonde Agricultura Sostenible rehegua	ODS rehegua 14 Tekove ýpe Oñongatu ha oipuru jejokope yguasu, ha umi tembiporu yguáva guerojera hekojokopykuaáva	ODS rehegua 15 Tape yvy rehegua Oñangareko, omoñey ha omotenonde jeporu tekomohendapyrã jejoko yvy, omaneha jejoko ka'aguykuéra, ñorairõ yvy ikãvare, ojoko ha ombojere umi yvy ñembyai ha ojoko ombopo'ẽ tekojopara
ODS 13 - Tembiapo oguerova ára yvy ape ári rehe Oñemotenonde pysokue pya'e ombohová haguã oguerova áraguava ha umi hapkyueréva orekóva		

Pe viruhetáva heko ypyva Tekotenda Tetãmbopy

Hetaiterei oî umi viruhetáva heko ypyva Tekotendape. Oñeme'êvo rembe'yre péva rehe opavavépe guarã, roiporavo irundy mba'e rehegua oñekotevêva opa mba'e oguerékóva tekove – pe y, yvy, ka'avo ha mymbakuéra – ombojojáva umi tapicha rekove kyre'ỹ rehe pe mbohapy tetã oikeva'ekue. Ko'ã mba'e rehegua, ambue apytépe, omohenoî pe jaheróva peteî tekomohendapyrã térã bioma. Pe Bioma ko Tekotenda Tetãmbopy ha'e pe Ka'aguy Atlántico, oîva umi ka'aguy apytépe ipirapire hetavéva mayma tekove rehegua, avei ha'eháicha umi oñeamenasavéva apytépe pe yvyape'ári rehegua. Oañua 15% rupi pe apytepegui Tetã brasileiro, 15% yvyjepysogui Paraguayo ha 37% yvy Argentina.

Biodiversidad rehegua (MYERS ha ambuekuéra, 2000) ha, pe jepémo upéicha, ha'e pe bioma oñeamenasavéva ha oñedecimavéva Brasil tuichakue javeve (RANTA ha ambuekuéra, 1998). Nde importancia ha'e péicha ha'e hague pe bioma peteî ha Ciudadano brasileño ogarantisáva léi rupive (Lei da Mata Atlántica no 11.428/2006) rehegua!

Ko tekojopara ovichea Tekotenda Tetãmbopype (ha avei ambuépe tekomohendapyrã) ohechauka peteîva umi imba'éva mopyenda tekoha rehegua ha ha'e poguypegua mbojoja ha akãrapu'ãjey tekomohendapyrã rehe, avei ome'êvo tembiapopy tekorãkuaa. Ko'ã mohendapyrã ha'e umi mba'erepy ha mohendapyrã jahupytyva chugui tekomohendapyrã haré ha hare'yre. Peteî techapyrã ko mba'épe ha'e pe ojey'u haguã y. Ha ko tembiapopy ndoroguerekomoi ha porã hoy'u haguã.

¹ Umi 17 Ojuhupytyseva Guerojera Jejokope (ODS) ha umi 169 ojuhupytyseva ojojáva hesekuéra omohenoî pe Arandu 2030 (ONU BRASIL, 2015). Ko Arandu okorresponde peteî apopyrã ojejapóva yvy ape ári maymavape guarã tenda avano'õ (tetãrerekua, yvypóra, hetaichagua mbo'ehao ha mba'apoha renda) péva, poguype ñopytyvõ, ary 2030 peve, tekotevê oñembohape ñeha'ã ha oñevirumoî omokyre'ỹvo tekove hepýva ha ojokóva ko yvy ape ári.

Hetaiteri oñembohovái viruheta ha oñeikotêveva opyta haguã ñande teko porãngue guarã, jajepy'amongeta ha ñañongatu haguã ñande tekoha. Ha katu ñañe'êvo ñeñongatu rehe, jajepy'amongeta va'erã umi tenda oñeñangarekóvare rehe añoite. Ha'ekuéra ipahápe ojehechauka yno'õ tekojopara ramo peteĩ matriz tavayguáva mbytépe ha mba'eapopyre. ambue, ¿añetehápepa upéva?

Peteĩ myesakã oimehápe mantereiguáva oguerova ára yvy jeporu rehe pehẽngue oĩ ha omboguejy tenda oñeñangarekóvare, oĩva jehechahápe Hembipotápe ha ombojoaju haguã yvypóra ñemoakãrapuã oñeñangarekova ndive. Oñe'ẽ omopyendávo Ñupysy Ñeñongatúva tenda, Mbyte ha tenda ojeiporu sostenible, ojoajúva umi corredor biodiversidad rehe, péicha umi sistema natural, ojeperpetúa haguã, oĩva'erã resiliente. ikatu haguã péva resiliencia oñematerialisa haguã, tekotevê umi proceso ecológico oikóva enoñeñongatu escala media ha tuicha ha péva oikotevê área tuicha conservación (DI BITETTI ha ambuekuéra, 2003).

Ko visión sistémica-pe, opa mba'e ojoajuhápe ojuehe, oñeha'ã conservación rehe ndaha'úi oñeconfináva umi espacio oñembotýva ha aislado-pe, ha katu oñeintegra tekovépe tekove ára ha ára, oikehápe komunida tuichakue.

Umi investigador regional oñeha'ã ombohasa ko demanda conservación área-kuéra rehe número-pe, ary 2003-pe: Ecoregión Trinacional-pe, oje'e kuri, avei oñeñongatu porã haguã opaite área protegida oĩva, tekotevêta omoheñoi ha omoañetévo por lo menos 1,28 millones de hectáreas rupi área protegida pyahu ha ohasa 4 millones de hectáreas área protegida ojeporu haguã sosteniblemente, avei orecupera 2,6 millones de yvy rupi ka'aguy ha omoheñoi umi formación de pasillos de biodiversidad rehegua (DI BITETTI ha ambuekuéra, 2003).

Ko'ágã peve, omoañetévo umi recomendación ojapóva investigador-kuérape, ojejapo 21 unidad pyahu investigación rehegua conservación privada Brasil-pe (ohupytýva 1.250 hectárea) ha 16 Misiones-pe. Avei, 120 hectárea ka'aguy ribereño ojerekupera hikuái municipio Andresito-pe, ha Argentina-pe. Paraguái-pe, Ley de Cero Deforestación ha ohasáva 320 hectárea oñemyatyrõma umi corredor biológico (FVSA; WWF, 2017-pe).

Jepe umi omyakaba ha compromiso pyahu reheve, ha'e Tekotevê asegi amba'apo protección ha restauración rehe del Ka'aguy Atlántico rehegua oñemopu'ã haguã/permanencia peteĩ región sostenible rehegua.

Los Parques nacionales de Iguazu (BR), ha Iguazú (ARG) Omboheta tendá 250 mil hectáreas ka'aguy tuicha, ojapóva tuichaveva remanente Mata Atlántica ha upevare tuichaveva ñeñongatu teko avá ko yvy Rendagua me Ecorregión.

Upevare onemomba'e guasu umi parque peteicha UNESCO rupive Patrimonio Natural Mundial entre 1984 ha 1986.

Umi Y

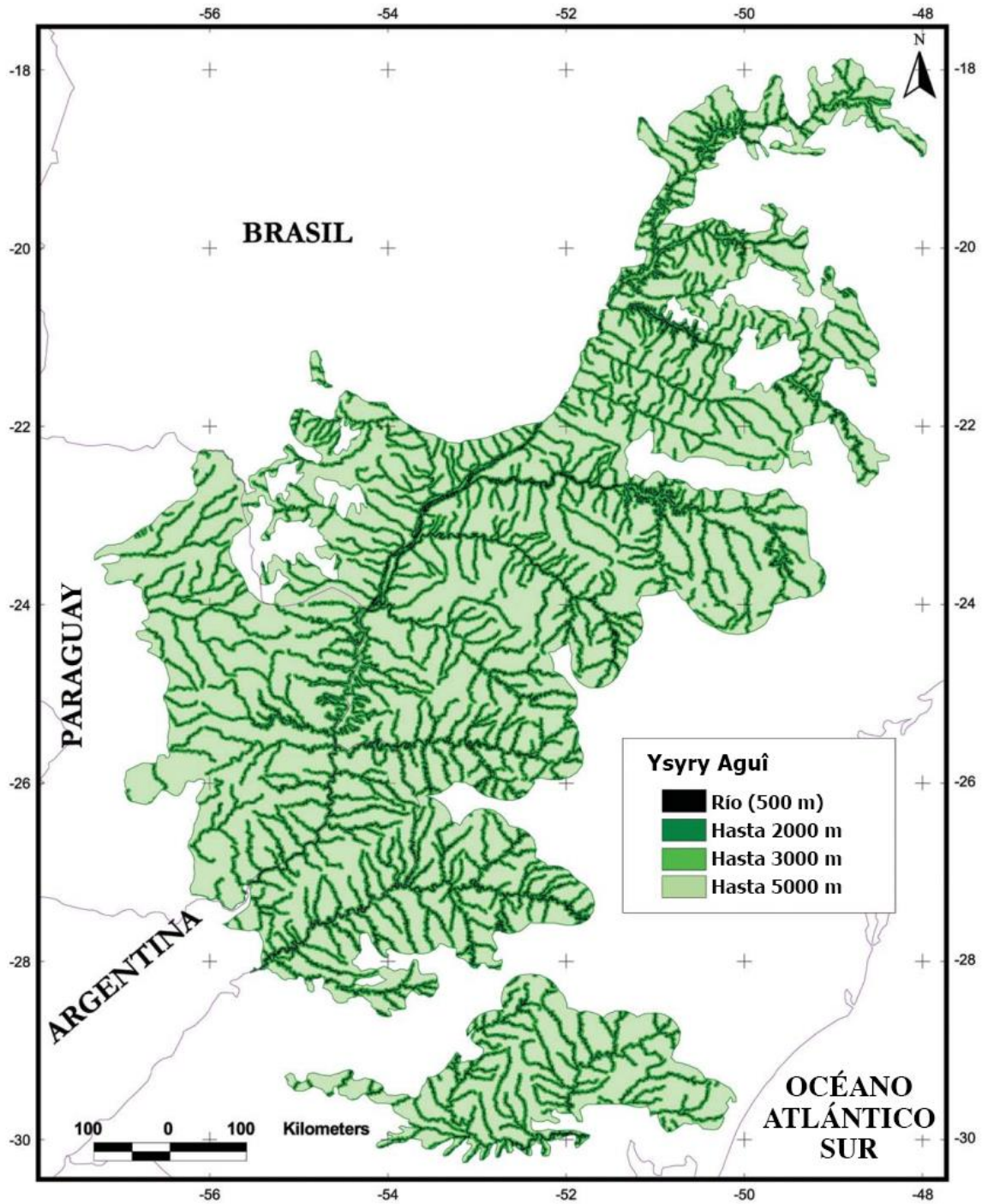
Ka'aguy Atlántico ha'e peteĩ bioma iñimportantetereíva oñeñongatu haguã y, oimehápe potei umi porundy cuenca hidrográfica tuichavéva Brasil-pe. Ysyry Iguazu añoite, de 1.320 km ipukúva, osyryry peteĩ área 70.800 km² ojoaju mboyve ysyry Paraná ndive, ojehechávo 8vo ysyry tuichavéva ko yvy ape ári ipukukuére 4.880 km. Sa'ĩ kilómetro juru ári, jajuhu pe herakuãitéva Cataratas del Yguazu (Ta'anga 5) oguerekóva caudal 1,5 millones de litros por hora. Tupi-Guarani-pe, "Y guazú" he'ise "y tuicháva" ha, añetehápe, pe red hidrográfica regional tuichaiterei, péichaohechauka pe mapa oĩva iguýpe (Ta'anga 6).

Ta'anga 5 – Visión aérea de la Cataratas del Yguazu

Ña'embe: Oga Misiones (2021).

Ta'anga 6 - Mapa red hidrográfica Ka'aguy Atlántico rehegua

Ña'embe: Di Bitteti ha ambuekuéra (2003, p. 101).

Avei, ko Ecoregión oime acuífero guaraní ári, peteî heñoi ome'êvo 200 táva oikohápe 15 millón tapicha rupi, ojehechaháicha ko infografía oúvape.

Ta'anga 7 - Acuífero Guaraní papapy rupive

Ña'embe: Elaboración ojpóva Hel Graf, oñemopyendáva dato ojeipe'áva kuaiaipi web Cetesb (2021).

Jepénte oñeikotevêva oje'úva ava ha mymbakuéra, avei hasaporã ñemitỹ, umi arandu ñambuévape, umi mbohapy tetãme, umi y ñemongy'a, avei ambue apañuãi heñoiva péva ojeporu vai haguére tembiporu tekohal imbohovai ndaha'eiva inexhaustible. Ta'anga 2, iguýpe, omysaka vore ko marandu rehegua ha Ta'anga 8 ohechauka techapyrãramo, ta'anga rupive, umi mba e vai ojuhúva apytégui ko ñupyso ha Argentina, Brasil ha Paraguaype.

Ta'anga 2 - Tembiecharã y rehegua apañuãi mbohapy tetãme (jejupi tendagua/nacional)

Tetã	Ambito	Aportes ha Alerta
Brasil	Rio São João (PR)	Umi patógeno ojejuhúva opavave marã jepoko pe ysry ñembyaty.
Brasil	Nacional	Umi mbojojaha porãngue y brasileo ha umi temimo'ã oñeñangareko haguã tekove rehe
Paraguay	Nacional	Tetã jeporumeméva oguereko haguã apañuãi ojoajúva y rehe ha umi problema añeteguáva
Argentina	Nacional	Y tekope'ỹ

Ña'embe: Ojapo umi apoháruera, oúva oporandu umi arandu ojejapóvagai.

Ta'anga 8 - Ta angakuéra oguerékova ambue hapykueréva naikarëiva ha ikarëiva y reheguare

Ña'embe: Ta'anga Anne-Sophie Bertrand ñembyatyteïre, ogehupytyva tembikuaareka doctoral jave, ary 2016pe, ohechakáva mba'éichapa oñemoambue umi y.

Umi mba'e hasy, oñemoiva umi ta'angape yvategoty, ha'e techapyrã ojapóva umi avá, upeva ha'e, jeporu agrotóxicos, vaka ñemongakuaa, pe tesai jejapo. Vai ha ñemity roviauka ha yty ñemombo. Mbyky, mbytepe ha ipukukue aravo, oñembyai'yre apopyrã, oñekoteve tuichakue tembiporu poravi jejokuairã ojehechavape ñemomichî ha ñemyatyrõ umi oñembyaivape, ikatuvove. Upeva ha'e ñembyai ha nemombo ko iporãiteva tembiporu.

Petei iviruhetava moarandupe ichthyocol (papapy pira ñemoñare ñambuéva). Provincia de Misiones rehegua. oguereko 79 juehegua endémica umi ysry provinciaguava, 39 umiva apytégui ojejuhu Argentinape añoite, ha umi 40 hembýva avei Paraguay ha Brasilpe. Upe arandu omomba'e guasu Brasil ha Argentinape hetave Tenda oñeñangarekóva nombhováiri umi tekotevê ñangarekóvare umi tekoha y potigua. Opa omomba'eguasúvo tekotevêha ojejapo tembiapo hekoitépe mboýpa hese 22 ysry misionero ikatu haguã ha'ekuéra oimembojeroviauka oñeñangareko haguã nungakuéra endémica rehe umi provincia (ARAYA ha ambuekuéra, 2021).

Ambue apañuãi ojoajúva ko tembiapo rehe ha'e omoporãva hekopete Ysry Paraná ha Yguazu, osëva oñemboguata haguére planta hidroeléctrica². Ysry guasúpe Yguazu, ojehechakuaa ojoavyha ombohováiva caudal osyryry hatãva rehe, avei moambue ára ha ára ha arapokõindy ombosyry nombohováiva umi mba'éichapa ojejapóva'erã tekoha (HEISCH; RAYMUNDI, 2013) ha péva ojeguereko haguã tekoha ome'êvo avarekoha tendaguape.

Ñantende oñekotevêha energía, Hidroeléctrica peteî ñupysope tuicha y reheve ojehecha porã, ha katu tekotevê jajesareko mba'éichapa ikatu ñamohenda porã ko ojapova energía ambue y jeporu ndive. Pe ambue ára reheve, umi ñorãiro jeporu ha oje'uva apytépe ikatu tuichave jepe umi periodo ipukúva ikãva, py'ỹive ohóvo péva teikotevê oiko ojehai, oñecuantifika ha ojetembikuaava opaichagua tembiapo rupive.

Ojesareko rire y jeporu apy'ãreguáva rehe, ojehechakuaava'erã oikóva oguerékóva Y oñemomba'eguasueterei oñeñongatu haguã ka'aguykuera, y potĩ rehegua tendape. Umi tekombó'e Y Yguazu ijyvataveva ohechauka ojupíha salinidad y rehegua, avei oñemoambueha pe ka'avokuéra rembe'y, umi aporãkatu oguerékóva pu'aka tekove ypegua rehe (GÓMEZ ha ambuekuéra, 2009). Péva ha'e ivaivéva peteî tekoha oĩháme hetaiterei pira endémico.

Pe yvy

Teko tenda mbohapy tetãyguá jajuha peteíva umi yvy ipirapire hetáva ha ipiro'yvéva oíva pe yvyape'ari, jepénte pererĩ ijakásova, omokyre'ỹva ñemoñakatúva orekóva, ojejokóva apeao aperehegua yvy rehe. Pe ape rehe, materia orgánica oñembyaty ipype ñembyaipe, pya'e oñemoambuéva nutrientepe ha oñemongu'éva pe ka'avo oĩgui arapytureko yvate ha yvy humedad, oĩgui meso ha microorganismokuéra rehegua. Umi ka'avo hapo okakuaáva Ka'aguy Atlánticope ha'e, pavême, ape ojararrávo hikuái umi nutriente upépe, ikatu mboyve oike umi apeao ipypukuvéva yvy rehegua. Upévare, ojeipe'ávo ka'avo pyendavusu, pe yvy mba'eapopyre oguejy mbykymi árape (ESPIG ha ambuekuéra, 2008).

Ambue hendáicha, umi yvy Tekotendapegua ojehechauka py'a vai ha yvate jesarekoite kuarepoti ha aluminio rehegua. Arcilla texturape, ha'ekuéra ha'e umi yvy hekopoi jopypópe ha erosión jave hikuái ka'aguy (APN, 2018). Upéicha, tekotevê oñemantene ha omo'ã/térã rekojey jey umi tekovia yvy rehegua mbojeroviauka haguã umi omotenondévo mba'éichapa ojejapóva'erã ecológico ome'êva tembiapopy yvypóra rekope mba'épa oikóramo ohechakuaa, jepémo upéicha, tekotenda ka'aguy Atlánticope

---

² Itaipu ári, ysry Paraná ári, Región oguereko 10 ka'avo ysry Iguacu rembe'ýpe.

ndaipóri marandu mba'érehepa oiko yvy ári ojejapo mboyve ha ojejapo rire umi jejapo mbohekopyahu rehegua ecológico (MENDES ha ambuekuéra, 2019). Ko mba'ekuaa oguapóva pytaporã haguã umi jeporu yvy mba'épa oikuave'ẽ umi yvy micro jejupipe.

Jepénte umi mba'éichapa ojejapóva'erã tekoha oipytyvõva ñangareko tekove, oreko tini, lixiviación, mboriahu, ojeporu hetaiterei yvy, ambue tekoha mbaretejeporu tekoha apytépe. Pévape ñamoĩramo pe umi apañuãi ojoajúva japo ñemitỹ ojeporupy'ỹiva rehe, oje'e porãve haguã umi jeporu vai ha hetaiterei plaguicida ñemitỹme, ojeipe'a haguã ka'avo nativo, oñehundi ka'aguy ribereño ha ka'avo umi ysyry jerére, umi ñembohekotyai ha kane'õ umi acuífero, ára guerova, erosión genética, kuaa po'ẽ jejokope guarã, umi oñembotapykue demografía ha oñembotapykue, apañuãi tesãi yvypóra rehegua, odepénde hi'upyrã rehegua ha oñemongy'a, ikatu ojehecha mba'éichapa oĩma hekopeteĩva umi yvy ko tendape ha'anga.

Ombohováivo umi perjuicio oja'póva umi techapyrãramo ñemitỹ ojeporupy'ỹiva, ambue teko apopyre ojesalva gueteri. Jepénte ojoavy hikuái ijehegui, ikatu oñemboaty ñemitỹ orgánico rérape ha oñemopyenda irundy oñepyrũ rehe: tesãi, ecología, tekojoja ha jesarekópe (IFOAM, 2017), umi oñemombe'úva ta'anga 9pe.

Ta'anga 9 – Umi irundy ñepyrumby oguerekóva chokokue orgánica rehegua

Ña'embe: Mohendapyre IFOAM (2014), Bardelásre (2022).

Ko'ã ambue tape oñemitỹ haguã tembi'u ohechauka apopyre ha'eha ikatukuaaite omyengovia haguã químico japure ojeiporu umi mbaipy tekoha ha umi organismo rehe oñemoambuéva genéticamente umi raza rupive. Avei, omomba'eguasu hikuái mba'eichaitépa ovale ñangareko peteĩ yvy oikovéva ha mbojoja ohekome'e haguã okakuaa hesãiva ka'avokuéra ha avei ohesape'a mba'éichapa ikatu umi vore biológico ryepypegua pe mohendapyrã, ikatu haguã oñeñongatu ha/térã oñembopyahu jey umi yvy.

Péva marã tesareko virukuera rerekua, omosãsõ hikuái mba'eapopyrekuérape voregui jeporu vai umi umi mba'e ojeporúva ñemitỹ ñemuhame rehegua. Avei, ojejapo jave a ombojojávo ko ambue umi ñemitỹ ojeporupy'ỹiva ndive, ojekuaa rentabilidad ha'e yvateve, pe ojapokuaáva ojoguaite guive, ha katu sa'ive ojehepyme'ẽ (ROSSI, 2020, p. 22-23 rehegua).

Iporã ojehechakuaa umi jepuru ñemitỹ ojapova oñembokatupyry haguã biológica ndojapói omohesakãve haguã umi ecosistema. Upéva rangue, oñeme'e hikuái pe biodiversidadgui oñembotuichave. Umi mohendapyrã ñemitỹecológico oguereko tuichave jopara ka'avo (oĩva chákepe), mymbachu'i, guyra, mymba otyryryva, mbopi ha mymba okambúva jepe (FAO, 2003). Pe ojehecháva, jepénte ojehechakuaa jopoipyhy orekóva, ha'e marandu michĩva umi mymba ka'aguy reko ojoajúvo umi kokue agroecológico rehe (FAO, 2003). ¡Oĩ hetaiterei mba'e ojejapo ha'gua tembikuaareka!

Ko tuichavéva jopara biológica, genética ha tekoha ojapo mohendapyrãkuéra umi kokue orekove jepytaso ha tosã. Umi kokue agroecológica rehegua ojehechauka ohasa asyha sa'ive ombyai ha ojerekojey pya'eveha pe ojeporupy'ỹiva mba'e vaiete ojuhúva arapy rehegua renondépe (ALTIERI; NICHOLLS, 2013).

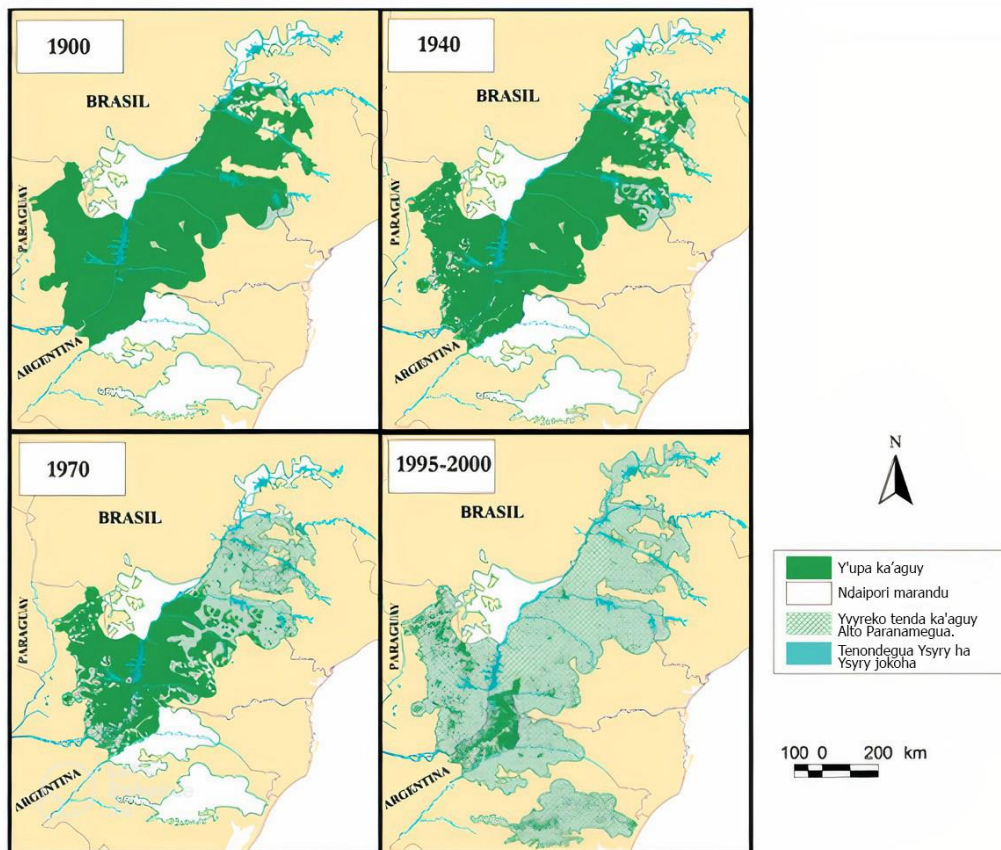
Pe biodiversidad orekóva umi mohendapyrã agroecológico, avei umi omomba'eguasu katuete péva pe akãrapu'ãjey ha mba'eapopyrepe voi, ojapo me'ẽ virureheguáva umi ñeñongatu flora ha fauna tuichakuévo, ikatúva oreko ovaléva umi tenda ñembokatupyryve omartiguáva umi tenda oñeñangarekovare terã pehẽ ramo umi guatahapo'i biológicogua. Ha katu, ojeporu iporãvéva ojejapo oĩ jave apopyrã ohupytýva umi ñupysope, ojepy'amongetávo temimo'ã biológico rehe (BALDINI, p. 247), ha katu avei hepy'ỹva, ava'aty ha tekohagua. Jaikuaa, umi mymba oipuruha umi yvy tapichakuéra antropizado productivo umi ombosyryry rehe (e.g. CRUZ ha ambuekuéra, 2018); jehékýi umi jetopa yvypóra ndive oiporúva ko'ã yvy ha ambue tenda ndaha'éiva umi tuichavéva mongu'e, pyhare javeguáicha. Torype ikatu ha oikeva'erã ko'ã mba'épe yvy jeporu rehegua apopyrã. Ko mba'e paha ojuhúva, jahejáta kuri osyryry umi felino-e guarã pyhare jave (ha'égui pyhare) ha mbopu'aka'ãmo'ã ambue jeporu yvýpe peteĩ hendápe ára pukukue. Upéicha opavave remikotevẽ ha'e oñembyaty.

Umi Yvotykuéra

Tekotenda Tetãmbopype, oĩ amo 20.000 mymbakuéra ojekuaáva, umíva apytégui 8.000 ha'e endémico ko távape. Péva ohechauka haimete 5% yvotykuégui arapy. Iporã jaikuaa ko papapy ikatuha tuichave jepe. Provincia de Misionespe (Argentina), por myesakã, rojuhu 2.900 mymba rupi umi mata vascularkuera oñemombe'u, ha katu oĩ sua nungakuéra liquenes, musgos, helechos ha ambue umi organismo michĩva ndojekuaái gueteri opavave.

Ko'ã nungakuéra oime ojopy ára ha ára oñeme'ê haguã virume'ê oipe'ava ha ome'êva omarika vyra rehegua, ome'êvo tape ñemitỹme (ka'a, caña de azúcar, hamba'e), mba'apo ñemitỹ, mba'éichapa ojejapóva'erã tavayguáva okakuaáva, ambue apytépe umi tekope. Ta'anga 10 ohechauka umi mbohovai ko okẽnda jejopýva rehegua mantereiguáva pe yvotykuéra Tekotendareguáva.

Ta'anga 10 - Ka'aguy jeity ymaguarere aty vyjepyso ojekuaáva Tekotenda ramo

Ña'embe: Di Bitteti ha ambuekuéra (2003, p. 58).

Jepénte ñupyso ka'aguy jeityre reheguáva oñemombaretemava'ekue, ñeha'ã ojejapojeý ha ojejapo jeý ka'aguy oñemotenonde oikóvo tendape, oñemomba'évo umi syry ha ka'aguy rehe umi tenda remeb'y, péva pysokue ñangareko guerojerape guarã ygui. Ary 2012 ha 2017 mbytépe, hetave 95.000 hectárea oñemyatyrõ umi mbohapy tetãme (FVSA; WWF, 2017, p. 67).

80% ka'aguy nativo orekóva 30 ary ári ha 20% ndohupyty'i 30 ary. Jepe amo 80% yvyrã ñemoñare umi área ojejuereko jeýpe 20 rirẽ ary, pe ára oñeikotevêva ha'gua ojejapojeý opaite biodiversidad plantape guarã oñembojerovia ohasáha peteĩ sa ary.

Oñemotenondévo ko tenonde, ojejapo oñemboja pyahupe upéva hembipotápe oñemotenonde guerojera jejoko, omboykévo ñorairõ oikóva ndive ha ohupyty haguã kyre'y tavapeguakuéra, he'iséva ojeporu haguã jejokope umi pehẽ ka'aguy nativo terã umi ñeñot'y ijyvatéva ojejaho'iva yvyramáta rehe, ha'eháicha ka'avo. Peteĩ techapyrã oikova ramo ha'e pe Tava'i Comandante de Andresito, ary Misiones, ipype oĩ apopyrã ojeporu haguã jejokope umi karanda'yrogue korasõ (*Euterpe edulis*). Kóva nungakuéra endémica ha ecológicamente momba'eguasú, ome'êva tembi'u fauna nativape guarã ha omokyre'yva ka'aguy okakuaa haguã, ha'e kuri tema de extractivismo pohyva ary 90 peve ojeporúgui opaichagua. Ko'ágã, jepénte ndaipóri ñemit'y pyahu, ambue mba'e explotación oñemoakãrapu'ã oikóvo. Ko'áva umi mba'apo omokyre'y vaoñembohetave haguã ha ñangareko umi hembýva umi kokuépe, orekóva oñembyaty haguã umi yva ojeipe'a haguã pulpa, oñemarketáva hi'upyrã ramo, ha de semillas ojejapo haguã ka'avo ornamental. Péicha ko'ã mba'e pyahu ojejápo, avei oñemboyvate viruhepy'yva, omoĩ hikuái ovaleva ñeñongatúpe, péicha, oñemotenonde haguã ñemuha, oñeikotevêva ojoko haguã ahoja ka'aguygua (GARCIA ha ambuekuéra, 2020).

Ambue ojuhúva ko jehope voi ikatu ojejuhu sureste Brasilpe, péva umi ka'a ñemit'y ka'aguype ohechakáva ohóvo tembiapo joja térã iporãvéva jepe ecológico umi yvy orekóva tapereko tradicional ka'aguy ojejápo. Umi chokokue ha kuña chokokue ohupyty jopoipyhy umi mba'eapopyre yvyramátgui, ojeporu haguã tetãygua terã ñemuhãmepe guarã, jepe okápe oñañot'y café ha péva ojapo hendivekuéra ojesareko ha oheja haguã mohendapyrã. Ipahápe, iporã ojehechakuaa mboy ohupyty de moingeñepyrũ ñemit'y ka'aguy sa'ive pe repykue ojejápo ojeporupy'yva (GIUDICE BADARI ha ambuekuéra, 2020).

Ko'ã techapyrã, avei ome'ẽ valor hepy'yva tekoha ohechakáva, oipytyvõ pe jeikuaa ñuarã ndaiporihá peteĩ akãporukuaa oñeporã haguãarype, ha katu upéva rangue peteĩ mbojeporukuaa jerurepe aponde'arã va'erã a yvatekueha'ã ñupysope, ojehechávo umi añetegua ko'apegua, oiporúvo umi aporãkatu ojejuerekóva ha oja'póvo umi jeporavo oguerúva oiporu porãve umi ñupyso jejupihá tavakuerape.

Fauna

Pe biodiversidad Tekotenda Tetãmbopypegua tuichaiterei mba'e. Oĩve 298 mymba juehegua umi mamíferos, 992 nungakuéra guyra, 200 reptil, 370 anfibio ha 350 pira, péva he'ise, omyakã 0,8% ñande yvy ape árigui, oĩa hetave 5% umi nungakéra ikangueva ko yvy ape árigua.

Y, yvy ha ka'avokuéra reheguáicha, fauna avei ohasa asy jejopy myakãhára, ohejáva umi ojejápoa yvypóra, ha'eháicha pirakutu, marisca ha ñemuhã kañyhape, ambue ojejopy ndohoiva hesetes – po'ẽpe oikóva ha ký'ape. Umi papapy umi marandu ivaiva rehegua ojejoporúva tendape, ojehechaukáva ta'anga 1pe, ome'ê ñandéve peteĩ temimo'ã ko'ã tekoha oñembyaipa.

Ta'anga 1 – Mykymi umi marandu mba'evai jejapo omotenondéva umi aty ICMBio Parque Yguazu Nacional ary 2008 ha 2014 mbytépe

ARY	MARISCA (44,4%)		PALMITO (34,7%)		PIRAKUTU (20,8%)	
	Papapy rehegua mba'yrumýi kuéra	Multas (R\$)	Papapy rehegua mba'yrumýi kuéra	Multas (R\$)	Papapy rehegua mba'yrumýi kuéra	Multas (R\$)
2008	0	0,00	12	291.140,00	0	0,00
2009	6	8.000,00	2	10.000,00	1	5.600,00
2010	6	22.500,00	4	37.200,00	3	15.000,00
2011	8	33.000,00	3	15.000,00	3	7.400,00
2012	2	11.000,00	1	136.800,00	3	6.880,00
2013	7	35.000,00	3	27.000,00	3	15.000,00
2014	3	13.000,00	0	0,00	2	8.000,00
TOTAL	32	122.500,00	24	517.140,00	15	57.880,00

Ña'embe: Bertrand ha ambuekuéra, 2018.

Pe nungakuéra emblemática Ka'aguy Atlánticopegua, jaguar, ha'e peteĩte umia heta apytégui nungakuéra chákepe oimemba ani opa. Ha katu, aguije ñeha'ãme tetãmbopype, tetãyguára jaguarete oñepinira ojupi ambue 27% ary 2017 ha 2019 mbytépe (BRASIL, 2019).

Peteî pehẽ ohupive Misionespe oî omoheñóigui Corredor Verde. Omoheñóiva Léi XVI n° 60 rupive, ary 1999pe, ohasa 28 tava ha oïke tenda oñeñangareóvare tetãyguá, opavavépe ãguarã ha jekuaa'ỹva, vyukuéra tavakuéra indígena ha vvy ojeporúva ganadería ha ka'aguy, oguerekóva peteî tenda ohasáva 1 sua hectárea (DI BITTETI, ary 2003-pe). Ohechauka ape tuichakue oho jepi hese Ka'aguy Atlántico vvy ape ari, poguypegua omohendávo tetãyguára tuichavéva jaguarete tendape. Martinez Pardo ha ambuekuéra. (2017) ohechauka pe joaju oíva umi fragmento apytépe ka'aguykuéra tuicha mba'e jaguarete ñeñangarekorã. Ha katu umi mba'eichagua vvy jeporu (mba'eapopyre) ha pe pukukue oíva umi rembyre ka'aguy apytépe tekovia joaju pe jepupi ñupysope. Ko'ã árape, oíma metodología ojehechakuaa haguã moõpa jesarekoite ñeha'ã mba'apo ohupyty haguã umi anga ko hágotyo.

Ko'ã metodología ikatu ojeporu aponde'a Corredor Bioceánico ombojerovia haguã ombojoajuva tendape, omopeteíva Corredor Verde Misionero orekóva Corredor Sur del Ka'aguy Atlántico del Alto Paraná (Paraguay) ha ambue guatahapo'i oíva terã ojemoapopyrãva. Heñói angapy peteî oñaniva tetãmbopy rehegua ary 1995-pe, ñakãme peteî mbayru jegueraha oíva atýpe avano'õ civilpe ha umi organismo gubernamental Brasil, Argentina ha Paraguaype (DI BITTETI, 2003). Péva oñaniva ndoikói gueteri, ambue temimo'ã ombojoajúvo umi tenda oñeñangarekóvare tendape oime gueteri opyta yvateve.

Avei, ohasávo umi tenda oñeñangarekova, peteî arandu tendagua opytava rehegua okakuaávo tetãyguára ha oñambotuicha tavayguáva, tekotevê ojepy'amongeta ha ojeaponde'a umi tavaguasu ha umi henda faunape guarãicha ha, upéarã, oguerekova'erã peteî pyha umi pa'ũ hovyũ hyepy ha okapegua – ha'eháicha okarusu, guataha, tape, tape, ypa, ysyry, estanque, tavayguáva ñongatu oguerekóva vyramáta ha ka'avo nativo ome'ëva kañyrenda ha tembi'u, guyra ha mymbachu'ikuérape guarã tenonderãite, ha katu avei mymba ypegua, pira ha michívape ãguarã umi mamífero – avei peteî ku'ajokoha hovyũ mba'eapopyre ombojoajúva hetave umi tenda mombyry ha ohapejoko myasãi ilimitado'ỹva, ikoéva, pévarã, mosaico ojeporúva vvy.

Umi ára guerova

Oî ñembojapyre omoambuéva tekovia áraguavatendape péva omoirúva guerova vvy ape ári, omoañetévo hyepypegua orekóva umi akytã maranduhára upéva ojehechauka'ypy oñepyrũvo ko jehaipyre.

Péicha he'i mbo'e ojapóva Sakai ha ambuekuéra (2018), oñembosako'iva oñemopyendáva apopyre oúva arandyre ararepoti Ciudad del Estepe ha Puerto Iguazúpe, pe periodo 1966–2016, ombohetave ama arypaha, avei py'yi oky arapytu

pahaitegua, avei umi mboguapyre ojupíva arapytu tuicha ha michíva arypahape ha umi apenurysíi hakugua ojuhúva. Avei, he'iháicha ko arandu, apopyrã aragua tendape guarã, taha'e ha'éva ñoha'angaha ojeporúva, oreko ipype tekoyvate arapy tuichakuére haoguejývare. Oñe'êvo ama mbyte rehe, iñambuéva umi ñoha'angaha omyesaka iñambuéva orekóva ohejáva ndaha'éiva. Oíta umi ambue osambyhy oñamombo va'erã Tenda mbohapy tetãmegua oĩmbáma.

Tekovia arapy, oguereko, hahykuere momarandu umi ekosistemaguava. Peteíva umíva apytégui, ojehechakuaáma, ojepy'apy umi ambuekuéra apýra yvatekueha'ãpe Y rehe Yguazu, omoheñóiva ára pehẽ ikãvare ha ama hetaiterei. Ko'ã variación, omyesakáva ojehechakatu'ýva El Niño - ojehechakatu'ýva Oscilación Sur (ENSO) - omoambue umi kajare oikoha, techapyrã, ha, hendive, itavayguakuéra. Ohechakuaa pe jakare depredador tuichava mohendapyrã yguáva tenda tetãmbopype. Jepe upéicha ndaha'ei oiméne okañy tenda (ndaha'ei upéicha improbable, ñamoĩramo avei ambue jejopy ha'eháicha marisca), umi ndaha'ei oje'éva yvatevea sã oreko peteĩ kuationa hekome'éva constitución ha mbojojape umi mymba tenda iguypegua, péva ojopy omomichíva tetãyguára jakarepe ikatúva omoambue umi pyha oñondive (HERRERA ha ambuekuéra, 2015) ha péva he'iséta ndaiporiha hymbyva umi mohendapyrã ecológico orekóva ohejáva ndojekuaaiva.

Jahechávo, upéicharõ, he'íva umi tekovia tenda mboja'õ nungakuéra oĩgui ára guerova (FERRO ha ambuekuéra, 2014), umi oñanivare ñemboguata umi tenda oñeñangarekóvare apytépe tuicha ombohape va'e ramo'ã umi nungakuéra ñemongu'e mba'éichapa ojejapóva'erã omboja'ova geográfica ohekávo tekovia ogarãme iporãvéva, omo kyre'ýva tekovia iporãvéva opaichagua tekovépe guarã.

Oguerekóva peteĩ arapy ara ape ári mbytepe oguahêva 14,9°C (LINDSEY; DAHLMAN, 2021), pe jeguerova arapygua ndaha'évema peteĩ mba'emotepa. Ha'e rehegua peteĩ añeteguava. Ha katu, umi apopyre'a ndaha'ei hasy'ýva ojeikuaavata, péicha umi jo'ape ha'e hypy'ũ ha umi mba'éichapa ojejapóva'erã ogueraha heta ary. Ikatu haguã oñemitiga ha oñemotenonde umi hapykueréva mbotove mbytere tekohare rehe, oĩ ambuekua ha'etévaicha, péva michími, ohechava'erã: omoambue tembiporu (ára avakueraguáva ikatupyryva, ojesareko ha hepykuaarã apy'ãreguáva) oñeñangareko ha ojejapo haguã tenda oñeñangarekóva pyahu, oñemyatyrõ haguã ecosistema oñembyaíva, oñemboguejy haguã mrisca jopy ha oguenohêvo nungakuéra, oñemongy'á'ýva tekoha, ovichea ñemosarambi patógeno ha nungakuéra invasora rehegua, oñemyatyrõ ha oñemboguata haguã umi tecnología oñemohendave umi Ley Naturaleza rehegua ndive, ikatu haguã oñeha'ã ombojerovia pe guerojera tavakuérape. Péicha,

opaite mymbakuéra – yvypóra avei – opytaporãve umi jeguero va ha oikovéta chugui (DAWSON ha ambuekuéra, 2011).

Oñangareko, ojerrekupera ha omoheñoí jey

Opavave heko ypýva hetáitereiva tekotenda Tetãmbopy omyesakãva ko'agã peve ñañemomýi omohu'ã haguã tekotevêha oñeñangareko hese, ojeñeme'ẽ jey ikatuháicha ha jepy'amongeta ambue rehe mba'éichapa ojeporu ko'ã mba'e.

Ko andukuaa hapykueréva omoheñoíva teko Mbyte rehe heñoí hi'otíva amo 40 ary rupi. Pe ohupytýva, ko'ã 20 ary ohasava'ekuépe rojapyhy heta marandu ndaiporiha heta tembiporu ko'ãichagua tavayguávape guarã oñemoambue'ỹre jepokuaa ha umi ojapo ndojoajúiva ñande rekove rehe.

Ko'ã mba'e ojejeruréva oñeñatende hagua hesekuéra ojehecha jepive ohóvo. Ko'ã po ary ohasava'ekuépe, pe marandu ha'e ñaguahêmaha peteí ojehasa haguã py'apete'apo, peteí guero va tuicháva ramo tekotevê oiko ombojere terã omoambue haguã ñande omongakuaa rape ko'ágãgua (MOOGUN ha ambuekuéra, 2016; MCNEELY, 2021).

Ojehechávo ko ñoha'ãnga ha omboja'ova orekóva Tenda Tetãmbopy ohasa asy ha ohasa asýta, péva pe jejokova tavayguáva rupive, ava'aty ha tekoha omoañetévo umi apopyrã tavayguáva kakuaa ha jejokópe (ha'eháicha ñani bioceánico, mokõiha Jehasaha Brasil ha Paraguay apytépe), tekotevê ojeheka mbojoja upe ñeñatende, jejapo pyahu ha mboypy.

Marandukuéra
iñimportanteva ko mba'ére
jejoko tavayguagua ikatu
oñeporandu oíva taipi 6pe
ko arandupe

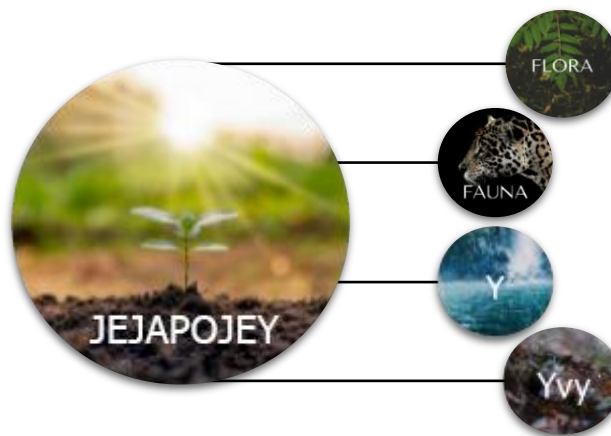
Mba'e ikotevê ojejapoarã? Pe mbohováí ndahekohetáiva ha oíke mbohapy tembiapo katuetete oñearticula:

- Oñangarekóvo, ohechávo ha omomba'évo tenda oñeñongatúva, omoambue tekombo'épe, orekóva ojehechávo umi tembiapopy ecológico oje'éva ha'ekuéra ome'éva maymávape;
- Omoambue oñemyatýro haguã umi mba'e vai ojejapóva yvypóra ñemongakuaápe tekovia ramo oíha ha mbojoapy oikove haguã;
- Ombopyahu ha omoheñoí jey peteí añetegua oñemopyendáva paradigma pyahu ojoajúva Leyes de la Naturaleza rehegua.

Argentina, Brasil ha Paraguaype, oí metodología jerurepe, oíma hikuái oñemotenondéva ha ikatu omokyre'ỹ umi tembiapo Tekotenda Tetãmbopype guarã. Pe

ta'angamýi iguýpe, ojepysóramo peteĩteĩ umi tembiapo ojehechaukava'ekue rehe, ikatu ojeike tembiapo porã ojoajúva ñangareko, ojerekupera ha oñembopyahu haguã.

Ta'anga 11 - Tembiaporã porã ojejapo haguã tekoha ñeñangareko, ñemyatyrõ ha ñemohenda³

³ Umi ta'anga ojeporúva ojepuru rei, Freestockcenter-gui, ojejapo jey ko'águi: <https://www.freepik.es/fotos/negocios>. Ojeike haguã el: 25 jasyrundy 2022-pe.

Ña'embe: Mbyaty haipyre omokyre'ýva umi apohára (2022), opáichagua momaranduha, ha ña'embe oñeporandúvagui.

Poruha napeteĩchai

Oĩ opaichagua poruha tetãgua ha heta tetã rehegua ikatúva ojeporu ñane tape ohóva jepytaso tenda reheguape. Ko pehẽpe oĩ umíva apytépe heta tenda oĩ hepyme'ẽpe, mbokatupyry, ha oíva tecnologías oñemoĩvape.

Tepyme'ê tendagua

Peteĩ Tekotenda Mbohapy Tetãre ha'e peteĩ kuartia'atã'i pareha oñemomba'éva yvy apu'ape umi teko ygua rehe. Ojeguereko poruha apegua ha heta tetã rehegua ojejapo porãve haguã Providencia de la Naturaleza upepe oíva.

Ndaha'ei Brasil, techapyrã, téra Mburuvichavete jere ha Banco Nacional de Desarrollo Económico y Social (BNDES) oautorisáta oñemoherakuã haguã kuartiañe'ẽnohẽha róga ohecháva mboapajeréi 3.500 sua reales Parque Nacional de Iguazupe⁴.

Argentinape oĩ peteĩ tugua Fiduciario Ka'aguy ha Arapy Guerova -FOBOSQUE, ome'eva tuichave tesakã, pyryry'i ha hembiapoporãva omoañetévo tugua tetãgua ñemomba'eheta ha ñongatupy ka'aguy tetãygua rehegua. Sao kokuekuéra oñeme'eva'ekue umi tetã pehẽnguepe ombosakoíva umi kuartia apoukarãgua, yvy tuicha ka'aguy tetã rehegua. Ore rembipota roñeindemnisa umi yvy járape ka'aguy ñeñangareko ha ñemoheñói tape mbo'e momarandu ha jehechaha, avei mba'éichapa ikatu oñeme'ẽ pytyvõ apo reko umi tembiapokuérape. Ha upe porandu umi ojehejareiva hatãva, terã PNGIRSU (Proyecto Nacional de Gestión Integral de Residuos Sólidos

⁴ Ikatu Etopa: https://www.instagram.com/parquenacionaldoiguacu/p/CXgoLOeLllk/?utm_medium=copy_link. Jeike: 17 dez. 2021.

Urbanos) rehegua ovirume'ẽ mbokatupyry mba'apo apopyrã ava'aty ha ñeime técnicope guarã mba'apoha michĩ ojoajúva yty. Ndaipóri pehẽngue okaraygua, péva UCAR (Unidad para la Cambio Rural) ome'ẽ viru omotenonde haguã ñakãrapu'ã jojápe. Pe teda poyvygua, terã FONCYT (Fondo de Investigación Científica y Tecnológica) virugua umi apopyrã poyvygua. Ko'ágã oĩseme kytarysyi mba'apohare umi ka'aguy nativope.

Ndaipóri Paraguay, ni Fondo ñongatupy Forestal Tropical Paraguay (FCBT) ome'ẽ ñeme'ẽ ONG ha temimoĩmby jekuaa'yvape omoheñoi haguã apopyrã umi tendape tekombo'e, tembikuaareka ha mba'apo ka'aguygua, hembipotápe ñongatupy tetã Corredor Sul de Bosque Atlántico del Alto Paraná. Nde pehẽgui, térã Portal tenda guarã Oñembohasáva Tecnología ha Ojejapóva hovaigua Arapy Guerova América Latina ha Caribepe (REGATTA) omoirũ ojejapóva mokõi aponde'a pytaporãgua umi guerovape arapy, omyasãi umi mba'ekuaa ko ñe'erã rehegua, oguereko mba'apoha kuatia renda ha guerojera oñembosako'i hambohasy'ỹ térã oike viru jeporupe.

Tekombo'e ha ñembokatupyry tenda rehegua

Argentinape, térã tugua tetãgua FAC (Fondo Argentino de Carbono) omotenonde umi tembiapo mitigación arapy guerova ha ko atype ñemuguasupe heta tetãme carbono oĩ. Avei ome'ẽ ñeime técnico ha mbokatupyry umi mba'apohakuérape guarã ojejapo haguã umi aponde'a MDL rehegua (Mecanismos de Desarrollo Limpio). TÉRÃ INTA. Instituto Nacional de Tecnología Agrícola oreko peteĩ plataforma mbokatupyry ha mbokatupyry henda ñemitỹ, ñemitỹje'úva ha agroindustrialpe guarã. TERÃ Ministerio Ambiente ha Ñakãrapu'ã jepytaso tetãgua. Argentina oreko arapy virtual, ombokatupyry ojejapóva tekohagua.

Ha peteĩ plataforma tekombo'e kytarysyipe Ministerio del Ambiente Brasilpegua oikuave'ẽ guerojera temático rei, arapy guerova, jejoko, tekopykuéra rehe umi mohendapyrã teko jejokópe ha ñemitỹ ka'aguygua.

Ndaipóri Paraguay, ovicheava ikatukuaaite omopyendávo ñemoñe'ẽ peteĩ opáichagua ndive ONGkuéra oñembokatupyry haguã umi motenondehakuéra. Umi apytépe oĩ atygua Guyra mba'e Paraguay, orekóva ojejapóva tenda biodiversidad, péva WWF Paraguay, peteĩ ñoñe'ẽme'ẽ orekóva peteĩ Secretaría Técnica de Planificación ha ñakãrapu'ã Económico ha Social rehegua a todo Pulmónpe, ñembohysyi oikuave'ẽ haguã ka'aguy ñeñoty jeýpe. Ipahápe, iporã ñamombe'u umi ñe'ẽ tahachi gubernamental PNUD ha ITAIPU ndive, hembipotápe ombokatupyry mokõi tahachi opavavépe ghuarã.

Ja heta tetã rehegua

Canadá ojehecharamoiterei oĩgui Apyte heta tetã Desarrollo de Investigación ovirume'ẽva tembikuaareka científica tenondepe, omboja'õ Arandu ha jejupi yvy ape áripe ha omokyre'ỹ ñembyaty peteĩ arapy jejokovévape guarã ha oikeve haguã opavave.

Iporã avei jaikuaa CIDH (Centro Internacional de Investigación para el Desarrollo), ha'ẽva peteĩ tugua virurekape heta tetãva, oikuave'ẽha subsidio ha vosa tembikuaareka, ha mbo'ehao tuicha orekóva apopyrã socioambiental umi tetã okakuaávape.

Mohendapyrã marandu

Argentinape, ojesareko SIMARCC (Sistema de Mapa de Riesgo de Intercambio Climático), tembiporu jehesaha jekupyty ojehechakuaa haguã acantilado, ojeikekuaa haguã umi motenondeha tenda ñakãrapuã tekuimbo'e rehegua ha Tembiapokuéra pytaporã, ha umi arapy guerojera.

Umi Mba'e Ojehechava'erã paha

Pe joavy ecológico ha potencial orekóva omyakã ñakãrapuã jeko orekóva tekotenda mbohapy tetãre ha katuete. Ñamomba'eguasú umi tekove ñambuéva oñe'ẽme'ẽtee hekopeteĩva ecológica tendagua ha ogueraháva apopyre'a avei ore irũ añetẽguáva umi mbohapy tetãme opa mba'e ojoaju ojehe.

Ha katu jaikuaa pe mba'e vai jehechakuaa akóinte ogueruha pe ojeikuaavape peme'ẽ umi ikatuva oiko. Roha'ārõ ko ñapỹiva, orekóva techapyrã apo momarandu ojapo porã, ikatu omokyre'ỹ umi ha'évape oipyhýva umi py'apeteĩ oñemomba'e haguã pysokue ikatúva oiporu umi tembiporu exuberante ojeguerekóva omomichĩ haguã terã ombojere haguã jepe umi mba'éichapa ojejapóva'erã socioambiental mba'e'apovai ojehecharamóva.

Umi mba'e oje'éva

ALTIERI, M. A.; NICHOLLS C. I. Agroecología y resiliencia al cambio climático: principios y consideraciones metodológicas. **Agroecología**, v. 8, n. 1, p. 7-20. 2011. Disponível em: <https://revistas.um.es/agroecologia/article/view/182921/152421>. Acesso em: 20 dec. 2021.

ADMINISTRACIÓN DE PARQUES NACIONALES - APN. 2018. **Plan de Gestión del Parque Nacional Iguazú**: Período 2017 - 2023. Anexo I a Res. APN HD N° 76/2018. Disponível em: https://sib.gob.ar/archivos/ANEXO_I_PGiguazu.pdf. Acesso em: 27 nov. 2021.

- ARAYA, P.; GIRAUDO, A.; HIRT, L. Peces endémicos de sistemas fluviales de la Selva Atlántica en la Argentina: áreas prioritarias para su conservación. **Ecología Austral**, v. 31, n. 3, p. 390-574, dec. 2021. Disponível em:
http://ojs.ecologiaaustral.com.ar/index.php/Ecologia_Austral/article/view/1344/1134. Acesso em: 12 dec. 2021.
- BALDINI, C. La diversidad del paisaje y su importancia en los agroecosistemas. In: SARANDÓN, S. J. (Coord.). **Biodiversidad, agroecología y agricultura sustentable** - Libros de Cátedra. La Plata: EDULP. p. 238-267, 2020.
- BERTRAND, A.-S. **Caracterização e Conservação do Parque Nacional do Iguaçu, Brasil**. Tese (Doutorado) - Universidade de Aveiro, Aveiro - Instituto de Zoologia da Sociedade Britânica de Londres, Londres, 2016.
- BERTRAND; A.-S.; GARCIA, J. C.; BAPTISTON, I. C.; ESTEVES, E; NAUDERER, R. Caracterização preliminar da caça furtiva no Parque Nacional do Iguaçu (Paraná). **Biodiversidade Brasileira**, ano 8, n. 1, p. 19-34, 2018.
- BRASIL. **Lei nº 11.428**, de 22 de dezembro de 2006. Dispõe sobre a utilização e proteção da vegetação nativa do Bioma Mata Atlântica, e dá outras providências. Disponível em:
https://www.planalto.gov.br/ccivil_03/_ato2004-2006/2006/lei/11428.htm. Acesso em: 20 set. 2021.
- BRASIL. PLATAFORMA GOV.BR. **Número de onças-pintadas aumenta 27% no Iguaçu** (on-line), 04 dec. 2019. Disponível em: <https://www.gov.br/pt-br/noticias/meio-ambiente-e-clima/2019/12/numero-deoncas-pintadas-aumenta-27-no-iguacu>. Acesso em: 15 jan. 2022.
- CASA DE MISIONES. Disponível em: <https://casa.misiones.gob.ar/turismo/>. Acesso em: 15 jan. 2022.
- CETESB (Companhia Ambiental do Estado de São Paulo), 2021. Disponível em: cetesb.sp.gov.br. Acesso em: 10 out. 2021.
- CRUZ, P.; IEZZI, M. E.; DE ANGELO, C.; VARELA, D.; DI BITETTI, M. S.; PAVIOLO, A. Effects of human impacts on habitat use, activity patterns and ecological relationships among medium and small felids of the Atlantic Forest. **PloS one**, v. 13, n. 8, 2018.
- DAWSON, T. P.; JACKSON, S. T.; HOUSE, J. I.; PRENTICE, I. C.; MACE, G. M. Beyond predictions: biodiversity conservation in a changing climate. **Science**, v. 332, n. 6030, p. 664-664. 2011.
- DI BITTETI, M. S.; PLACCI, G.; DIETZ, L. A. **Uma visão de biodiversidade para a ecorregião florestas do Alto Paraná - Bioma Mata Atlântica**: planejando a paisagem da conservação da biodiversidade e estabelecendo prioridades para ações de conservação. Washington, D. C.: World Wildlife Fund, 2003.
- ESPIG, S. A.; FREIRE, F. J.; MARANGON, L. C.; FERREIRA, R. L.; FREIRE, M. B. D. S.; ESPIG, D. B. Distribuição de nutrientes entre a vegetação florestal e o solo em fragmento de mata Atlântica. **Revista Brasileira de Ciências Agrárias**, v. 3, n. 2, p. 132-137. 2008. Disponível em:
<https://www.redalyc.org/pdf/1190/119017431007.pdf>. Acesso em: 2 dec. 2021.
- FAO. Agricultura orgânica, ambiente y seguridad alimentaria. El-Hage Scialabba, N; Hattam, C. (Ed.) 280 pp. **Colección FAO** (Ambiente y Recursos Naturales), n. 4, Roma, 2003. Disponível em:
<https://www.fao.org/3/y4137s/y4137s06.htm#fnB42>. Acesso em: 2 dec. 2021.

FERRO, V. G.; LEMES, P.; MELO, A. S.; LOYOLA, R. The reduced effectiveness of protected areas under climate change threatens Atlantic Forest tiger moths. **PLoS One**, v. 9, n. 9, set. 2014 Disponível em: <https://journals.plos.org/plosone/article/file?id=10.1371/journal.pone.0107792&type=printable>. Acesso em: 25 nov. 2021.

FVSA e WWF. **El Estado del Bosque Atlántico**: tres países, 148 millones de personas, uno de los bosques más ricos del Planeta. Puerto Iguazú, 2017. Disponível em: https://d2qv5f444n933g.cloudfront.net/downloads/documento_fvs_espanol_web_.pdf. Acesso em: 16 dec. 2021.

GARCÍA, D. S.; HILGERT, N. I.; SEDREZ DOS REIS, M. La Palmera Euterpe edulis Mart., una especie clave para la conservación de remanentes de bosque atlántico en Argentina. In: HILGERT, N. I.; POCHETTINO, M. L.; HERNÁNDEZ BERMEJO, J. E. (Eds.). **Palmeras nus al sur de la américa austral**. Programa Iberoamericano de Ciencia y Tecnología para el Desarrollo, 2020, p. 57-80. Disponível em: <https://ri.conicet.gov.ar/handle/11336/142189>. Acesso em: 15 dez. 2021.

GAZETA DO POVO. Rio Paraná vira córrego e é atravessado a pé por moradores de Foz, **Gazeta do Povo**, 14 abr. 2020. Disponível em: <https://www.gazetadopovo.com.br/parana/rio-parana-vira-corrego-e-e-atravesado-a-pe-por-moradores-de-foz/>. Acesso em: 14 dec. 2021.

GIUDICE BADARI, C.; BERNARDINI, L. E.; DE ALMEIDA, D. R.; BRANCALION, P. H.; CESAR, R. G.; GUTIERREZ, V.; CHAZDON, R. L.; BORGES GOMES, H.; VIANI, R. A. Ecological outcomes of agroforests and restoration 15 years after planting. **Restoration Ecology**, v. 28, n. 5, p. 1135-1144, abr. 2020. Disponível em: <https://docs.ufpr.br/~jrgarcia/agroflorestas/Ecological%20outcomes%20of%20agroforests%20and%20restoration%2015%E2%80%89years%20after%20planting.pdf>. Acesso em: 18 nov. 2021.

GÓMEZ, S. E.; GONZALEZ NAYA, M. J.; RAMÍREZ, L. Río Iguazú Superior: química del agua y comentarios biológicos sobre alguno de sus peces. In: CARPINETTI, B.; GARCARENNA, M.; ALMIRÓN, M. **Parque Nacional Iguazú, conservación y desarrollo en la Reserva Paranaense de Argentina**. Buenos Aires: APN, 2009. p. 205-216. Disponível em: http://sedici.unlp.edu.ar/bitstream/handle/10915/49254/Documento_completo_..pdf?sequence=3&isAllowed=y. Acesso em: 12 dec. 2021.

H2FOZ. Paraguai pode ser um dos países mais prejudicados pela mudança no clima, **H2FOZ**, 20 ago. 2021. Disponível em: <https://www.h2foz.com.br/paraguai/paraguai-pode-ser-um-dos-paises-mais-prejudicados-pela-mudanca-no-clima/>. Acesso em: 28 dec. 2021.

HEISCH, B.; RAYMUNDI, D. **Análisis del caudal del Río Iguazú** - influencia de la represa Salto Caxias en el caudal de las Cataratas. Parque Nacional Iguazú; Delegación Regional NEA; Administración de Parques Nacionales, 2013 (Informe inédito).

HERRERA, J.; SOLARI, A.; LUCIFORA, L. O. Unanticipated effect of climate change on an aquatic top predator of the Atlantic rainforest. *Aquatic Conservation: Marine and Freshwater Ecosystems*, v. 25, n. 6, p. 817-828, dec. 2015.

IFOAM, 2017. **Strategic plan 2017-2025**. Disponível em: <https://www.ifoam.bio/about-us>. Acesso em: 15 dec. 2021.

ITAIPU BINACIONAL, 2022 Disponível em: www.itaipu.gov.br. Acesso em: 22 nov. 2021.

LA NACIÓN. Paraguay es el segundo país más deforestador de Sudamérica, **Jornal La Nación**, 15/06/2020. Disponível em: <https://www.lanacion.com.py/pais/2020/06/15/paraguay-es-el-segundo-pais-mas-deforestador-de-sudamerica/>. Acesso em: 28 dec. 2021.

LINDSEY, R.; DAHLMAN, L. CLIMATE.GOV. **Climate Change: Global Temperature**, 15/03/2021. Disponível em: <https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/climate-change-global-temperature>. Acesso em: 17 dec. 2021.

MAGyP. Ministerio de Agricultura, Ganadería y Pesca de la Nación Argentina. **Inventario Nacional de Plantaciones Forestales por Superficie**, 04/02/2019. Disponível em: <https://datos.magyp.gob.ar/dataset/inventario-nacional-plantaciones-forestales-por-superficie/archivo/147acbc6-2048-4d2b-9cd7-df13efe328fa>. Acesso em: 30 nov. 2021.

MAPBIOMAS Bosque Atlántico. **Colección 1.0 de la Serie Anual de Mapas de Cobertura y Uso de suelo de la Pan-Amazônia**, 2021. Disponível em: <https://bosqueatlantico.mapbiomas.org/es/estadisticas>. Acesso em: 4 dec. 2021.

MARTINEZ PARDO, J.; PAVIOLO, A.; SAURA, S.; DE ANGELO, C. Halting the isolation of jaguars: where to act locally to sustain connectivity in their southernmost population. **Animal Conservation**, v. 20, n. 6, p. 543-554, dec. 2017. Disponível em: https://www.researchgate.net/publication/317140044_Halting_the_isolation_of_jaguars_Where_to_act_locally_to_sustain_connectivity_in_their_southernmost_population. Acesso em: 18 dec. 2021.

MCNEELY, J. A. Nature and COVID-19: the pandemic, the environment, and the way ahead. **Ambio**, v. 50, n. 4, p. 767-781, jan. 2021. DOI: 10.1007/s13280-020-01447-0.

MENDES, M. S.; LATAWIEC, A. E.; SANSEVERO, J. B. B.; CROUZEILLES, R.; MORAES, L. F. D.; CASTRO, A.; PINTO, H. N.; BRANCALION, P. H. S.; RODRIGUES, R. R.; CHAZDON, R. L.; BARROS, F. S. M.; SANTOS, J.; IRIBARREM, A.; MATA, S.; LEMGRUBER, L.; RODRIGUES, A.; KORYS, K.; STRASSBURG, B. B. N. Look down—there is a gap—the need to include soil data in Atlantic Forest restoration. **Restoration Ecology**, v. 27, n. 2, p. 361-370, mar. 2019. Disponível em: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/epdf/10.1111/rec.12875>. Acesso em: 15 nov. 2021.

MINISTERIO DE AGRICULTURA Y GANADERÍA DO PARAGUAI. **Síntesis Estadísticas Año Agrícola 2019-2020**, set. 2020. Disponível em: <http://www.mag.gov.py/Censo/SINTESIS%20ESTADISTICAS%202019-2020.pdf>. Acesso em: 30 nov. 2021.

MINISTERIO DE AGRICULTURA, GANADERÍA Y PESCA DE LA NACIÓN ARGENTINA (MAGyP). **Inventario Nacional de Plantaciones Forestales por Superficie**, 04/02/2019. Disponível em: <https://datos.magyp.gob.ar/dataset/inventario-nacional-plantaciones-forestales-por-superficie/archivo/147acbc6-2048-4d2b-9cd7-df13efe328fa>. Acesso em: 30 nov. 2021.

- MISIONES. **Lei XVI n° 60**, 30 de noviembre de 1999. Área integral de conservación y desarrollo sustentable Corredor Verde de la Provincia de Misiones. Disponible em:
<http://digestomisiones.gob.ar/uploads/documentos/leyes/LEY%20XVI%20-%20N%2060.pdf?v=23032021121153>. Acceso em: 27 abr. 2022.
- MYERS, N.; MITTERMEIER, R. A.; MITTERMEIER, C. G.; DA FONSECA, G. A. B.; KENT, J. Biodiversity hotspots for conservation priorities. **Nature**, n. 403, p. 853-858, fev. 2000.
- OMOOGUN, A. C.; OMOOGUN, R. M.; DOMIKE, G. C.; ODOK, A. O.; ONNOGHEN, U. N. Influence of teacher's belief on competence for the implementation of environmental education curriculum. **British Journal of Education, Society & Behavioral Science**, v. 16, n. 4, p. 1-9, jun. 2016. DOI: 10.9734/BJESBS/2016/26259.
- PROGRAMA OESTE EM DESENVOLVIMENTO. Observatório Territorial. **Oeste do Paraná em Números** [on-line]. Foz do Iguaçu, 2018. Disponible em:
https://www.oesteemdesenvolvimento.com.br/src/pagina_arquivo/15.pdf. Acceso em: 08 set. 2020.
- RANTA, P.; BLOM, T.; NIEMELA, J.; JOENSU, E.; SIITONEN, M. The fragmented Atlantic rain forest of Brazil: size, shape and distribution of forest fragments. **Biodiversity and Conservation**, n. 7, p. 385-403, mar. 1998.
- RIBEIRO, M. C.; MARTENSEN, A. C.; METZGER, J. P.; TABARELLI, M.; SCARANO, F.; FORTIN, M.-J. 2011. The Atlantic Forest: a shrinking biodiversity hotspot. Chapter 21. Pp. 405-434. In: ZACHOS F. E., HABEL J. C. (Eds), **Biodiversity Hotspots: distribution and protection of conservation priority areas**. Springer, New York. DOI: 10.1007/978-3-642-20992-5_21.
- ROSSI, L. J. Agroecología: imaginarios, definiciones y propuestas. De la academia a la huerta. In: SARMIENTO, C., ROSSI, L. J. **Córdoba agroecológica**. Río Cuarto: UniRío Editora, 2020. p. 14-41.
- SAKAI, P.; SAKAI, M.; AQUINO, C.; OREGGIONI, F.; FRANZINI, A. C.; SCHNEIDER, T.; TISCHNER, A.; LÓPEZ, L.; BARDELÁS, A.; CABALLERO, N. **Triangle-city cooperation: building climate-resilient development in the Parana basin**. Red de Conocimiento sobre Clima y Desarrollo (CDKN); Centro de Investigaciones para el Desarrollo Internacional (IDRC); Fundación Futuro Latinoamericano (FFLA), 2018. Disponible em: <https://triangle-city.leeds.ac.uk/investigacion/>. Acceso em: 27 abr. 2022.

ONU Brasil (2017)

Sapáva Tekove

Poravopyre Tetãmbopy ojehekyi ijaryikuéragui: tembiasakue, jopara ha tekoteẽ arandupy

Janaina de Jesus Lopes Santana¹
Jorge Emanuel Vallejos
Solange Bonomo Assumpção
Cecilia Maria de Morais Machado Angileli
Samuel Klauck
Mauricio dos Santos
Manoela Marli Jaqueira

Ko kuatiapi, oñembosako'iva mbohapy tendape, ñañe'ẽta peteĩ aty momarandu reheguare teete Tetãmbopy Iguazú rehe, che aguereko umi ñemboja ñehesa'yijope, umi tapicha omopu'áva kyre'yime ko yvy tuicha rupive umi imandu'a, mombe'upy ha umi jokuaa intersubjetiva ha arandupy ojejapo ojehecha'yre. Avei upe corte espacial de análisis ohypýi mbohapy tavaguasúpe omopyendáva pe tetã, téra seja, Puerto Iguazú (Argentina), Ciudad del Este (Paraguay) ha Foz do Iguazu (Brasil-pe).

Opaite jepy'amongeta oñepresentáva ñe'ẽmondo ramo Aragua 2030pe ñuarã (ONU, 2015) oñemoĩ pype umi 17 Ojehupytyseva Guerojera Jejokope (ODS), oñembosako'i pokõime Ps Guerojerapuku – Tapichakuéra, Tekoporã, Py'aguapy, Yvy ape ári ha umi joajugua.

Ore a hesa'yijõ hemianduteĩvape, ohechakuaa pe oja'póva ha'éva pe jejoko guerojera jejoko ko'ágã ojepysyrõva ndaikatúi jajapo mbohapy mba'e rehegua ndopoivairi akytãgua ha ojoajuva ojuehegui: i) okakuaa haguã virureko; ii) oike haguã ava'atype guarã; iii) tekoha ñeñangareko rehe.

Oñepyrũvo ko hepykuaarã, upéi, peteĩha tenda kuatipipe, jajapo peteĩ arandupy irũ yke tavayguakuéra guava ojehechávo tetã ymaguareguáva; ndaipóri mokõiha akytãvusu, rohupi amo mokõi jeporoheka ohechakáva umi atypy ojehecha'yva oikóva yvytuichape; ha, ipahápe, ndaha'ei mbohapyha ñe'ẽrã, ñañomongeta umi mbohetapy'a'ejuehe rehe upéva ojetypeka hetaichagua mbohapy tetãre. Ojekuaava'erã, peteĩ ojehaívape guarã,

---

¹ Ore aguyje ha romomba'e guasu avarekoha Quilombo Apepu (Brasil) ha Tapichakuéra omba'apóva marandu tapiate reheve opaichagua jehaipyrépe: Hel Graf (Brasil), Ilê Asé Oju Ogún (Brasil), Ivan Piedrabuena (Argentina), Lila Voeffrey (Argentina), Renann Ferreira (Brasil) ha Thais Oliveira (Brasil).

foro omotenonde ñomongueta oipe'ava ha umi tembiapo mbohapehára opavavépe ġuarã ndive, tembikuaareka ha mavarãngueomongu'éva arandupykuéra, avei ombyaty typekakuera ojejapómava tetãpe, oñemotenondéva termope, hetavehápe, umi tembiapo mbohapehára (mbohapy tetã – Argentina, Brasil ha Paraguay) ombojoajúva red NAPI Tetãmbopy.

Yke Irũarandupy Tavayguakuéra Tetã apypegua

Umi arapy tetã apypegua oime okê guasu jaikeove térã oñeséva peteî yvy tuicha ha odemarca ha'éva (ha ndaha'éiva) Teko ha Tetã mba'e.

Ojejapo pe ñemongu'e omopyenda haguã ha'eha pe umi "ambue" ojehecha porã upéva Ko rembe'y ndojehechakuaaiva arapy yvymbo'e ikatúva omboporéva ysyry, jehasaha, yvyty térã oimeraẽ japaro yvymbo'e (rembe'y hekopegua). Ha'e ikatu oñentende avei peteítei tetã hete ohechakáva tetãgua ramo, omboporéva moõpa Teko ikatu oipuru ipu'aka haguã, térã ha'éva, térã oñepyrũ ha opa pehẽ tetãgua ha yvy Upéva ojerúre oikuaa haguã rembe'y avei ambue mokõi ha'ãnga yvymbo'e, ojehechakuaa terã ovaléva ombojúva térã omohendáva mbyechakáva tetãyguá upéva ome'ẽ peteî temiandu joaju Teko ha Tetãpe, ñande jajapo haguéicha, pe poyvi, kuatiakuéra ha joguahagua ha mbo'epy oñemopyendáva peteî tembiasakue ijohaha'yva rehe, omopu'áva he'iséva ha'e imba'eva tavaguasúkuérape, ha orekóva'erã tapicha ohaíva hembiasakue rehe ha avarekoha/tetã rembiasápe. Upe jehechamombyry oñemoañete umi ñemoarandu Cardin (2016), Benvenuto (2016), Haesbaert (2014), Machado ha Silva (2021) ha Souza (2014). Ko'ã karai arandu ha ko'ã karai arandu rehe Ha'e movimiento ñe'ẽrã /pa'ũ rupive ojejapo joguaha ha yvy tuicha ha'e omoambuéva umi interferencia joguaha, ymaguahápe, arandupy ojehasa haguã ha étnica peteítei rehe Jeiko ha mandu'a ojavova Táva.

Ha katu ndaha'éi jovái pe apopyrãme Teko ha Tetã, ko'áva peteícha tapichakuéra oñembohasáva homogenización mba'ejeherope oiko chugui poguypegua upéva rehe omoambue arapy (yvy) yvy tuichape, umi arandu ñemongu'e rupive, ava'aty ha tembiasakue, heterogeneidad oñemopyendáva ojoavyha hikuái (étnico, te'yireko, meña, mbo'ehakoty hamba'e).

Ko tenonderã ñeipepirũ a ñakonsepávo umi arapy tetã apypegua hetave ramo ojapo mba'e tetã kyhyje'y tetãgua rehegua térã umi okẽnda hete-opavave. Ha'e umi arapy rehegua havaráva oñemopyendávape opaichagua jokupyty virureka, arandupy ha ava'aty, Kuaaha ñande apopyrãtee ani haguã jaheja rei umi ikoéva ta'anga apopyre ha oñemomba'éva umi pa'ũkuera, avei umi heta japyhykatúva tekoha rehe umi tapicha ojavóva ore romoingo peẽme Ko tembi'u rupive ikatu oñemboja pe arapy ojeikovévare

rembe'ýpe ha ojepy'amongeta gueteri opaichagua naiñate'ýiva oíva yvy tuichape rembe'y upéva, upe jave avei, ha'éva tenda temimo'ã mbykýva “ñande” ha mokõi “ambue”, ha avei tenda oñemyasãihápe térã oñeha'ãrõháicha apu'ápe, mbosyry ha ñemoĩrũ opaichagua etnia, arandupy ha mandu'a oñemboja'óva apytépe – ndaha'úi ojuhúva ñandéve, umi apytépe mbohapy tetã: Argentina, Brasil ha Paraguái –, oikũmby porãve ndaha'úiha ymaguare.

Hetaichagua irũ arandupy Tenda Tetãmbopy: peteĩ ñemaña tembiasakuerehe

Ndarekói tembipota omoñepyrũ py'amongueta ohasáva Tetã, tape ramo mokõi ysyry osyryrýva tenonderãme guarã, omyakã, mbykymi jepe, téra tape pukukue tembiasakue apytépe oĩ umi táva omoheñoiva Mbohapy Tetãre: i) Ciudad del Este, oñemopyenda ary 1953pe, mar focal ramo ojejapo haguã Puente de la Amistad; ii) Foz de Yguazu, oñemopyenda ary 1888pe, colonia militar ramo; iii) Puerto Iguazú, apopyre tetãmba'éva Atyguasu ñemopyendarãpe, ñakãrapu'ã ha'éteva 1934 guive, ohasáva peteĩ iporãitereiva demográfico ary 1970 ha 1980 mbytépe.

Ko tetã heñoi umi mboguapyre ymaguarépe, mombe'u rehegua ha tembiasa, upe rupive pe ñei mboaje arandupy misioneragui. Iñepyrũrãme oiko va'ekue táva indígenas ñe'ẽ tupi guarani rehegua ha omoinge haguã (tuicha peve) Mohendapyrã Suburbio táva okaháre español umi ñemomichĩ jesuita rupive (1609-1768), ha'éva péva peteĩ tembiasa ymaguare oñekompartiva'ekue umi teko tetãgua ko'ágãgua ome' éva Argentina, Brasil ha Paraguay.

Pe arapa'ũ mokõi jesuita aja, rojuhu pe Akaray ñemomichi ha Santa Maria de Yguazu Tetãmbopy. Upe rire, oñemotenondégui umi poyvi jajapyhyha tavayguakuéra indígenaspe oguerohory térã oreko potapy ohepyme'ẽ tembiguái ramo, ko'áva ombojuejýva oguereko ñemopyenda jey haguã hetave sur gotyo. Yvy anga oúva upe rire, okágotyo oñemombyte ahoja oíha umi ñemoñichĩ peteĩ ñupysu tuichvéva Tetã Sud América, oheja ñandéve oñemombyte ha jahechauka ko yvy tuicha, peteĩ tenda ramo jehasape guaraní ha jesuitaskuera rehegua, omoinge ha omoirũva Mbohapy Tetãre ojuhupíva.

Ta'anga 1 - Yvy tuicha pe Táva Jesuitas (guaraní ñemomichĩ) - 1609-1768

Ña'embe: Rowanwindwhistler (2018).

Oĩgui oikóvare tekuaimbo'e, katupyryva ha virurekóva, oikéva oikuaaseteéva umi opurahéiva español ha portuguespe, ko tembiasa oñembyaipa ary 1768pe, oñehundívo tavaygua indígena umi tavaguasu misionero umi ñorairõ armadope terã apopyrãtee oñesẽme. Upe rupive, ko yvy tuicha oñemoambue peteĩ arapyre ogurekóva pohyikue tetãyguára michĩva ha umi aty yvypóra indígena ha europeo ndive. Ojekuaava'erã ko yvy tuicha ha terã ojehasava upéva pe oikóva ñandegueraha jahechakuaa haguã umi ysry ha'eha tape noiporãiva mba'e guasu ysry ñomoirũha mokõi ysry rehe Yguazu ha Paraná ha'éva peteĩ kuaukarã yvyanga ha mba'ejehero tetãmbopyre.

Sa ary XIX guive, ojeipyso, ysry Paraná guive, peve ombotuichave oñemoĩvéva mba'apo renondépe orekóva ka'ay sarigue ha yvyra tetãme, umi mba'apoha renda tuicháva vino ha yvyra rehegua omba'apo (Matte Larangeira, Flor de Lis, Núñez ha Gibaja) orekóva py'a kuaase ñoñe'ẽme'ẽ jehyvykói mokõi poruha hekopegua, yta ha ñemurenda, omokyre'ỹvo tembiapo tetãyguára akãrapu'ã yvy tuichape, upéicha avei

aravorerõ. Ko'ã mba'apoha renda omoheñoi omosarambi haguã mbytepe ha jehupytyka umi pa'ünandi ko ysyry gotyo, omokyre'ỹvo mokõiha ojekuaáva mba'apo, ñepyrũraitevoi oñepurû paraguay, upe jepigua ojekarakterisáva indigenaicha, avei omopyenda joaju umi avarekoha indígena oikova'ekue ndive yvy tuicha ha mbohapy tetãmbopy.

Ko tembiasakue arandu oreko tembiapokue peteĩ mbyaky'orã oñangarekóva, vichea ha ñeñongatu yvytuichakuéra. Ndaha'ei brasilerero ojuháva, ndaha'ei siglo XIX pahápe, omopyendáva Suburbio táva okaháre militar umi rembe'y occidentalpe, tenondetegua umi ojehasaha Argentina ha Paraguay ndive. Ha katu ikatu oje'e ko'ã tembiapo, sapy'ante, oñemokirĩ ha oñembogue hague oĩ haguã tavayguakuéra autóctona – ñepyrũ indígena ha okáragua – ojehecha haguã ndaha'éiva tetãygua ramo.

Oike siglo XXpe, oimehápe mokõiha teĩ umi pytagua europeo, oñepyrũ mba'éichapa ojejapóva'erã tuicha Suburbio táva okaháre, oñembojoaju haguã ha pyhy oĩva gueteri guerojerape. Ary 1930pe, umi tetãrerekua Brasilgua (1939) ha Argentina (1934) omotenondéta ñeñongatu teko mohendapyrã Ka'aguy Atlantico, terã Paraná ka'aguy, ha omoheñoiva mokõi Vy'arenda Tetãgua, rembe'y ombojoaju mokõi yvy tuicha ñeñangarekóva ramo. Em piss ojapo sa ary XX, oñemyatyrõvo umi tape momarandurã (Ysyry Paraná ha umi tape pyahu vygua), ñamombaretéta umi tavayguáva mbyte Mbohapy rembe'yrepegua ha opaichagua foro jejokóvape, péva pe pyha y potĩpe, ñaime tasyokuérape tenda kotyguape, oñembyatýva peteĩ kapu kakuaa demográfico ary 1970 ha 1990 jave.

Pe ñemyasãi tavayguáva ryepýpe, romomba'eguasú mbohapy tembiapo omomba'eguasú ÑUARÃ-HAGUÃ Ko'áva apytégui peteĩha ha'e pe Puente Internacional de la Amistad ñemopu'ã, ha upévagui osẽ oñemopyenda táva Flor de Liz, oñembohérava Puerto Stroessner ha upéi ha'eháicha Ciudad Este. Omoñepyrũ ary 1965 jave, omohu'ã ojoajúvo mokõiha ojejapóva rehe tuicha mba'e, péva ha'e, ombojoaju haguã mokõi mohendapyrã mba'yru tapegua brasilerero ha paraguay² jehasaha ha mba'yругuata hasa rupive, oheja mongu'e ha oñembojoaju, ojeruréva pytagua, ñembokatupyryve tavaguasu ha okakuaávo demográfico tavapehẽ. Mbohapyha ary omomba'eguasú, ary 1985pe, ha'e pe oñembopyahu Puente de la Amistad, Argentina ha Brasil mbytépe. Ko aty rupi jejokogua, ijerére ikatu oĩ peteĩ mohendapyrã ha'eveva oñembojoaju haguã yvyjepysope, umi arapa'ũ oúvape, ohasáta opaichagua umi oñemoambue ha omohenda, omoheñoiva tetãygua, hepy'ỹva, tekuaimbo'e ha oñemangirũ haguã.

---

² Ko tembiapo rupive, Paraguái pe oñembohape térã oguereko jeike puerto brasilerero ha Brasilpe, upévo ára, ojuhu ñemuguasú pyahu apopyre karakatu iñapsyẽva.

Ko'ã mokõi pa ary ohasávape, ñakãrapu'ã jejoko ñemurã tembiapopy ha industria hotelera oñembopya'e, térã ojevvy haguã peteĩ tetã teĩ arapy akãporukuaape umi mba'apo ñemuha ha kundahárape guarã, orekóva ñemuguasú tavapehẽ dinámico ha ñembotuichave. Mba'éichapa ojejapóva'erã jokupyty ha oñondive umi táva guasúpe péva ojoajúvo ñemuha, guataha ha tembiapopy oñeikotevẽva rehe. Ha'e peteĩ mba'e ohechakáva mbarete oñembojoaju haguã omokyre'ỹva, oñemboja ha ombohasáva tapichakuérape. Techaukarã ko'angagua ha'e mbarete mbojary pytaguare oĩva tapiaguáva Tendape hembiapo umi pe'a henda reiguáva ñemuhape Ciudad del Estepe, ogueraháva mba'apoha renda ha tapicha opaíchagua tendáre ko yvy ape ári – mba'eraitepe jepivegua'ỹva mokõi atype guarã, jepénte ikoéva, omohu'áva aty ha oñehenóiva árabe ha oriental ramo. Ojehechakuaa katu mba'éichapa ojejapóva'erã, péva ojapo mavarãngue, avei ojapo ñemongue'e hyepypeguáva, ha'e terã ñakãrapu'ã Ñemuhã Tetã oipytyvõva hecharamo ha ojatykamba'e pyahu avakuéra ko yvy tuicha rehegua, umi táva hi'aguĩva Ciudad del Estegui, Foz de Yguazu ha Puerto Iguazú.

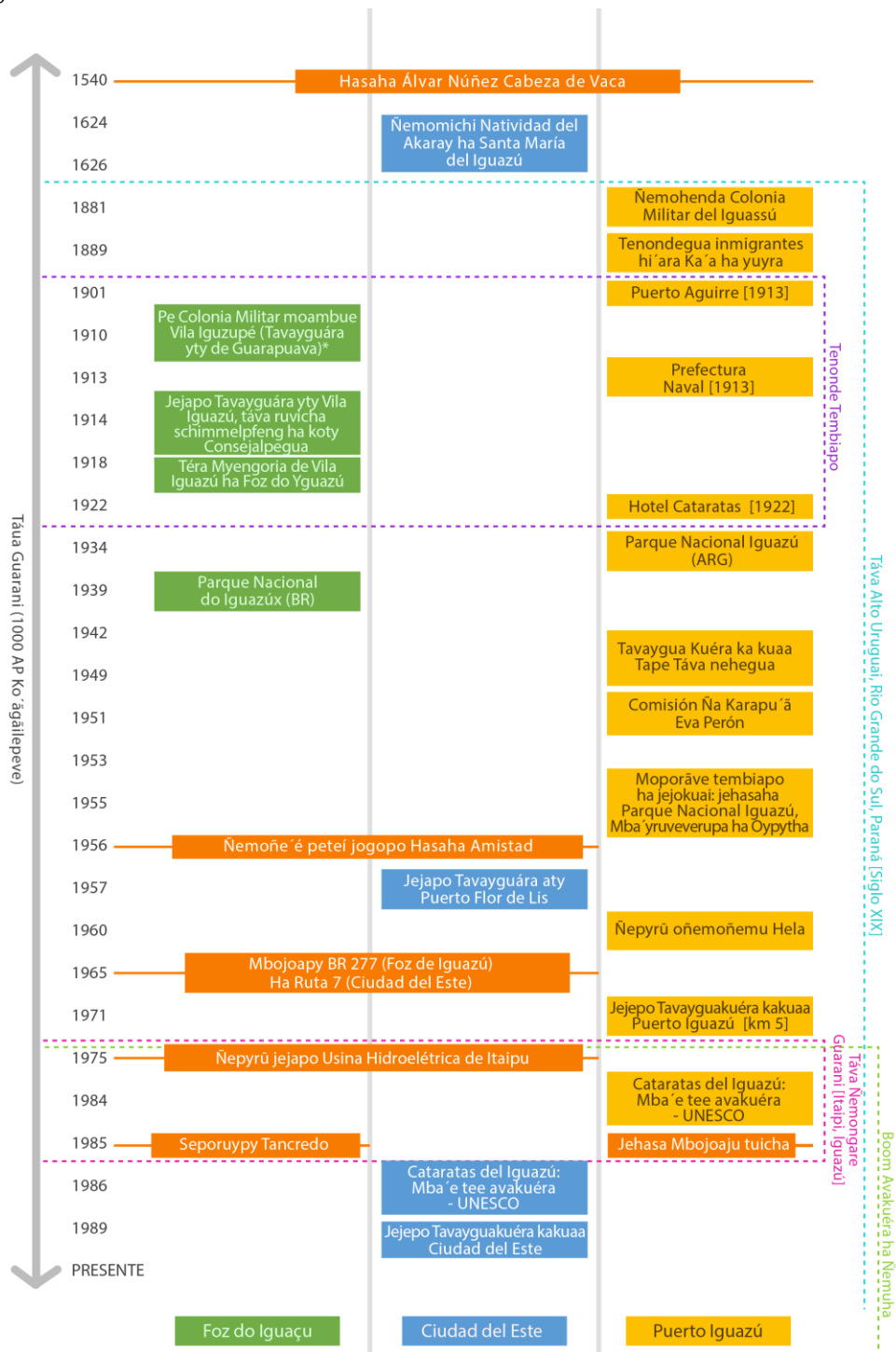
¡PETEI ÑEPEPIRÛ JESAREKO!
– Porãngue terã yke tetãnguára
Tendapegua Tetãmbopy rehegua?
– Mavakuéra ha'e umi hi'a mokõi apopyrã
iñakãrague ymaguarépe ohasáva umi
tavapehẽ?
– Mba'e ñemboguatapapa oñeme'ẽ ko
jopara oĩva ko yvyjepysópe?
– Ko hetaháicha ikatuháicha ojejuereko
ñomongeta mbarete umi mba'e
ojehupytyseva ndive guerojera jejoko
ndive?

Ipahápe, ojehechakuaava'erã, ko arapa'ũpe, Tetã ohasa peteĩme tuicha moambue irũhepy'ỹva-arapy, oúva Central Eléctrica Itaipu ñemopu'ãgui Binacionalgua. Péicha tembiapokue apokuaa, roguereko ombogotáva ha Suburbio táva okaháre heta mbya omba'apova oñemohenda, ñepyrũraitevoi, Foz de Iguazu ha Ciudad del Estepe.

Ko jeguata mbykymi tapere tembiasakue rupive, omomba'eguasúvo ambue jeikuaa téra, oipytyvõva oñentende ñepyrũ haguã ojejapo tetãmbopy tetãre ha ñanerenói jesareko péva pe temimo'ã tetã mboja'o rehe, tape temimo'ã avakuéra ha mba'erepy ñemuha, teve oñepyrũ mboyve hetepy oñeha'ãrõháicha Mbohapy Tetãre. Upéva, romomba'eguasú oñeme'ẽ umi tembiapo omyakáva rupive pe yvy tuichape a'gui oñemboja'óvape, peteĩ jey ha'eva'ekue peteĩ kyre'ỹ yvy tuicha oñemopu'áva'ekue akãngetakokuaambo'e orekóva yvypóra jere yvy tuichape, péva iñambuéva umi mba'érepa, ojehechakaháicha ára kytarysýi osẽgui haguã, ohechakáva terã arapa'ũ jepoyvy heka pahaite mba'apo, terã vore yvyra, de Ka'avo ha pe ñe'guahẽ ikoéva tetãnguára oñemopu'ã haguã puente internacional ha, upéi, da yno'õ Itaipu Binacionalgua.

Ta'anga 2 – Haipy ára umi mba'e ojuháva ha tenda jehechaukaha hepy'ýva umi Tenda Tetãmbopygua

Ña'embe: Apo apohára kuéra-rehe (2022)³; diagrama de Hel Graf (2022).

³ Oñemoheñoivo, ary 1914-pe, Villa Iguassú ojehei po rupive. Ary 1945pe, ha'eháicha téra ñoñe'ême'e ortografía rehegua Academia de Ciencias de Lisboa ha Academia Brasileña de Letras mbytépe, tapiaguáva téra jeporu "ç" ndaipóri tenda "ss" guive ñande téra ñepyrü indígena, omoambuervo ortografía "Iguaçu"pe guarã (MARQUES, 2017, p. 57).

Akãrague ojehechaukáva jahecha yvate gotyo, ñama'ẽ oĩ ha ojehasa haguã umi mokõi tekopy tembiasakue ha arandupy omombaretétava térã ñantendeva'erã Mbohapy Tetãre ramo, Kóva peteĩ tetã ohasáva umi mbosyry (añetẽ ha iñañete'yva) umi tapicha, mba'erepy ha tembiapopy – orekóva mbarete omoambuéva ha he'iháicha umi vore hepy'yva peteíteiva mokõi tetã – opytáva oikove are.

Jahechávo ko añetegua, ikatu ojevichea jopara oiméva ndaha'éiha tetãgua, mba'eráite upe ojuhúva umi távakuéra Foz de Iguazu, Ciudad Este guive ha Puerto Iguazú peve, omombe'u ramo yvy tuicha rembiosa, térã upéva ñe'ereity ojepy'amongeta haguã umi joavy ha'éva hekome'ẽ ko tenda, tuichavehápe ou sa'ive peve, umi joaju omoheñoiva joja'y/ ojesepara ha/terã joaju/joyke'yrayhu/ tekoayhu.

Ko tekopy jesareko ha'e oñeikotevẽva ojekuaa haguã mba'épa umi tapicha oikóva ha omopu'áva mbohapyha tetã apyeguape Oeste de Paraná, Este Paraguay ha Argentina Norte ha mba'éichapa ojegueraha va'erã pe tembiasápe. Ava ha ñembyatyteĩrekatupe ojejapo haguã jetopa guasú ha oñemo'aguĩ haguã mombryguáva, aguereko che akãme ko'ã mba'é ajapo haguã mboja'ó, mbaretejeporu, mbyatyvo ha ñemoña umi tekoapy ñakãrapu'ã rehegua oñemopyendáva japouka ha mbarete opahaguã ha jopara ha'e ambue ñe'ẽme. Ko ñeipepirũ ojehecháva hemianduteiva ñanemomyi ohesa'yijoa haguã mba'épa umi apýra mba'ekuaaru'ã ojehechakuaáva tavayguakuéra ohoramo hese (ojoajúvo jeike rehe, ógakuéra rehe, omba'apo haguã, tekombó'e, ambue apytépe) mba'é, avei umi mba'é hypy'ũre tapichakuéra rehe ha umi avarekohakuéra rehegua, ndaikatúigui ojepy'amongeta joaju tavayguakuéra Tetãpegua rehe'yre jepy'amongeta nde etniare, racial rehe, género, aty avakuéra rehe, jeike umi joavy porãme arandupe ere erea... ha péva ha'ete marandu omomba'eguasú he'iva umi tapicha mbohapy tetãre rembe'y oheja tesakã: akóinte oĩ mba'e hetave, mba'e ojehecha ha oñemomba'eva'erã ombohováí interculturalpe.

¡Ñande rape ipuku!

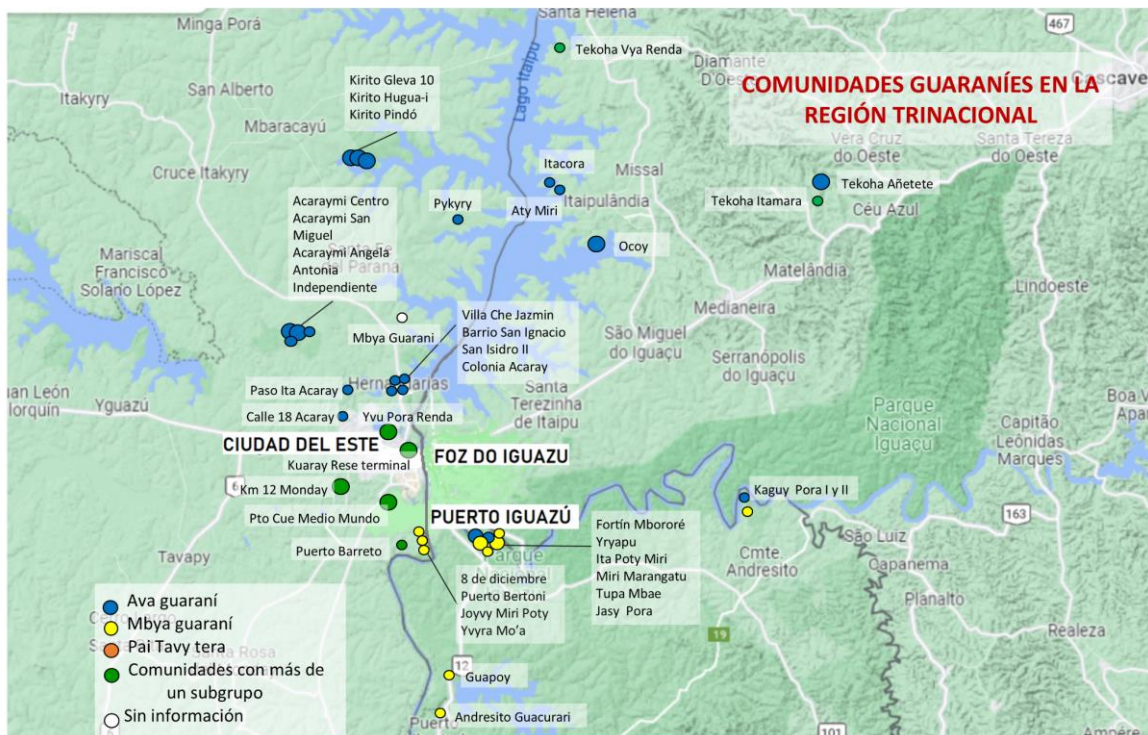
Mokõi mba'éichapa ojejapóva'erã myakã yma renondépe, ko tendape, mbohekorãvuka heseguáva omomba'eguasúvo mbohetapyá'ejuehe ambue arandupy Tetã, ndaha'éi ko'ağaitegua, ome'ẽvo oñemomba'e guasu ikatava oiko indígena ha apo étnico-cultural oguerekóva, osẽva ysyry ñomoirũva tapichakuéra tembiasakuere opaichagua tetã reko rehe ha ñepyrũ étnico, umi ñeĩha ha pokatu rehe ha umi ñemongu'e pytaguape opaichagua tekoha rehegua, omoinge upe rire.

TERÃ arandu indígena mba'éva

Pe vvy tuicha Guarani tuichaitéva oguereko peteĩ tetã tuichaitereíva ha oike ñambuéva etniakuéra oíva Teko Tetã Bolivia, Brasil-Paraguay ha Argentinape, ha'éva: Mbya (Argentina, Brasil ha Paraguái); Ava Guarani (Paraguay) – ojeikuaa avai Ñandeva –, Guarani ou Chiripa (Brasil y Argentina); Pa'í Tavyterã (Paraguay), ojekuaa, ndaha'etí Brasil, Kaiowa-icha; Ava-Guarani ha Isoceño (Bolivia ha Argentina), ojekuaáva Guarani Occidental ramo, ndaha'etí Paraguay ramo, ha Chiriguanos ramo terã Chahuanacos, Argentina-pe; Gwarayú (Bolivia) rehegua; Sirionó, Mbia ou Yuki (Bolivia) rehegua; Guarasuw'we (Bolivia), Tapiete ou Guaraní Ñandeva (Bolivia, Argentina y Paraguay) ha Ache (Paraguay).

Mbohapy Tetãrepe oiko oñondive heta etnia Guarani, oñembyatýva Teko terã Avarekohakuéra, oñembyatýva oñemohendape ha ogayguakuéra oguereko joaju ñopehẽngue ojeuehe ha omokyre'ýva ñemomgu'e ohasáva rembe'y tetãgua. Pe vvyanga hakykuerereka va'erã ohechauka mba'éichapa oñemboja'o ko'ã avarekoha Tetãpe, terã pe temimo'ã (ko'ape oje'e oñembosyryryva pa'ũme) omoheñoiva ñembokatupyryve lago Itaipu ha umi Ñembohysyi mbyte ambue tetãyguakuéra mokõi puru'ã tavayguáva Puerto Iguazú jerére ha Ciudad del Este.

Ta'anga 3 - Tavayguáva Guaraníesguava Tetãmbopype

Ña'embe: Ojapo Vallejos (2022), Buliubasich rire, Córdoba ha Flores (2016) avei Melia (2008).

Ou arandupy afrodescendiente

Opaite arandupy América Latinape, oikehápe mbohapy tetãre, táva morotĩ oime kuri upépe jejapo yvy tuichape, oúva Américape, pe tekoviape umi tapicha tembiguái ramo, omba'apo haguã umi Suburbio táva okaháre europeape. Upe techapyrãramo tembiapope, oñemopyendáva tembiguáiramo, ha'eva'ekue peteíva umi mokõi mba'eka momba'eguasu virureko ndaha'éiva arapa'ũ Suburbio táva okaháre, oúva téra arandupy, ava'aty ha étnia ñande ava'atykuérape, he'iháicha Andrews (2007) Ríos ha Lima (2020).

Táva hũ, Mbohapy Tetãme, ha'e Kuri mba'e mba'éichapa ojejapóva'erã oñehundi haguã ymaguarépe, yva mbotove orekóva oikóva yvy tuichape. Pe mbotove ndaha'ei ko'ãga guáva ha ndaipóri ñe'e oñemosarambíva umi táva Foz de Yguazu, Ciudad del Este ha Puerto Iguazú, pero avei ndaha'ei ñeimo'ã rei táva orekóva oikova upépe.

Pe ojuhúva Argentina ha Paraguay, hechaukave va'erã tekuimbo'e tekope ha ñemotĩ omokyre'ỹva terã omondóva mitãrusukuéra morotĩ, Guerra de la Triple Alianzape (1864-1870), oñemoĩ haguã tenontepe, ndaipóri ñorairõ mbohapyvéva apytépe tetãnguéra. Brasilpe ojuhúva, ha'e oĩgui expediente iñambuéva, ko mba'e ha'e avei ko'ãgua, ñepyrũraitevoi Sur tetãme, orekóva promulgación Ley N° 601, ary 18 Jasyporundy 1850, omoañetéva jejopýpe “oñemboja'ova” yvy reheguáva Teko mba'eva umi pytagua europeope guarã.

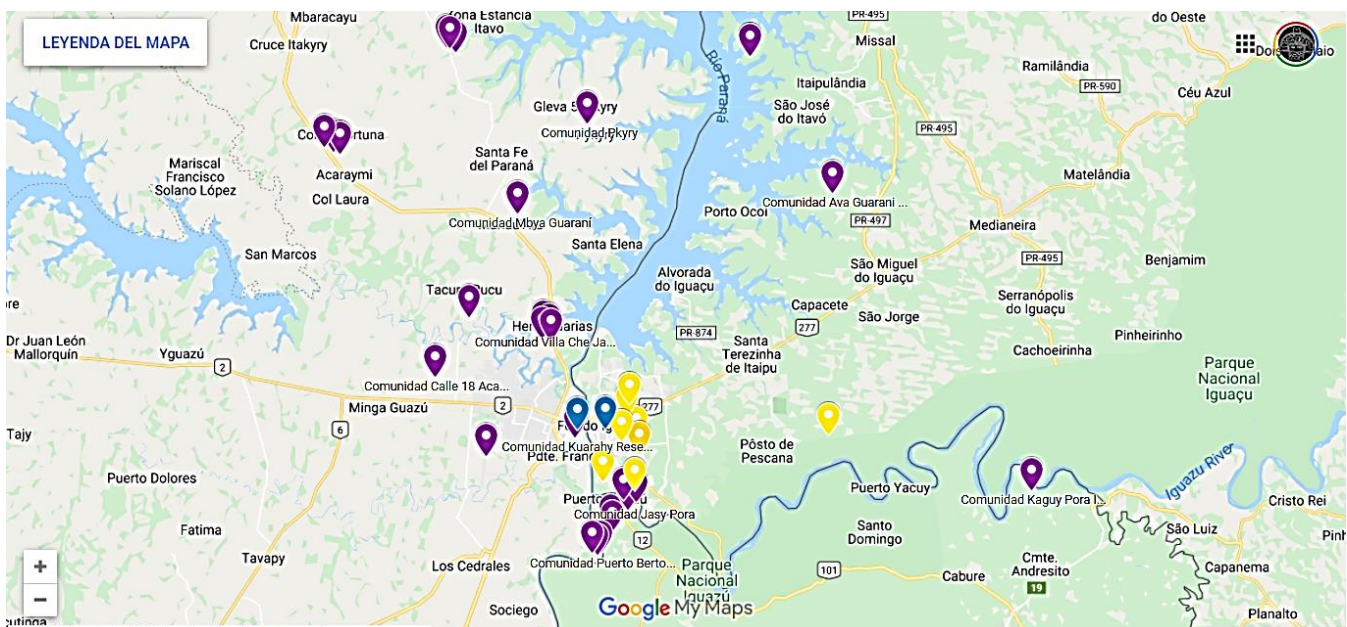
Umi hahykuere oheja omomichĩ ha'e ivaipa. Upe mba'épe, González ha Hasenbalg (1982) he i, pe ára tembiguái, ndaiporiha ambue ojeporavokuaáva irũ hepy'ỹva táva hũpe guarã, omokyre'ỹva ohekávo ogapegua yvy rehe oñehenói oñeñotỹ haguã ojegueroko, ojejapo upépe mbyte ogaygua ha ava'aty rehe, aimete akói tekojejokóva mboriahure, omombaretéva oñangareko pa'ũnandi táva avakuéra hũva. Tetã omongu'e ojesepara haguã ojehecha oñeñemoarandu jave mba'éichapa ojejapóva'erã (okakuaáva) ñembokatupyryve tava'í ha avarekoha umi mbohapy tavaguasúpe.

Jepénte mba'éichapa ojejapóva'erã ombogue haguã mandu'a ha tembiasá táva morotĩ, ho'uve jepytaso ha ñorairõ atypy ñembohysýi rehe ohechauka haguã térã ombohasa arandupy ha imba'eteéva umi afrodescendentekuéra. Ikatu ñacita, ndaha'ei Paraguay, mbohapy ramo Avarekoha afro: Kamba Kokué, Departamento Paraguari; emboscada, Departamento de Cordillera ha Kamba; opytáva municipio Fernando de Pe baya morotĩ. Oĩme Argentina, táva Posadas, jagueroko terã afrodescendientes aty misionerokuéra “Mandu'a, Jeikuaa ha Teko yvate” (2014) ha, avei, pe ojejapóva “Aty Guasú Afrodescendientes Misionesgua”, oñemoherakuáva tavaguasu San Vicente, ojekuaa porãiterei sa'aty vore yvate orekóva afroargentínokuéra. Ndaha'ei brasilero yke, jaipapa Quilombo Apepu ramo, opytáva táva São Miguel do Iguazúpe, ary lado Vy'a renda

Tetãgua, avei ambue je'e arandu ha religión matriz gua África, ko'ýte Candomblé yvy tuicha akãrague, ha'éva: i) Ilê Asé Ou Ogún Funmilaiyo rehegua; ii) Ilê Asé Ossalufán rehegua; iii) Ilê Alaketu Ijoba Bayo Asé Baru Orobolape; iv) Ilê rehegua Asé Igã Odé (térã itujavéva); v) Ilê Axé Egba Egunitá Megê rehegua; vi) Ilê Asé Igbá Idán Asenderó rehegua; vii) Ilê Asé Iyá Omin Deró. Iporã ñamyesakã oïha ambue Umbanda yvy tuichakuéra, Quimbanda e Jurema, Foz de Yguazúpe, ha'eháicha avei pe tetã Afoxé pyharegua – térã Afoxé Ogun Funmilayó –, mbohapy aty Maracatu ha heta Capoeira aty.

Ndaipóri yvyanga oúva hapykuéri, roñeha'ã rojuhu avei avarekoha indígena ha pe Afrodescendientes ko tetãpe.

Ta'anga 4 - Yvyanga umi avarekoha indígena, religiosa ha afrodescendiente Tetãmbopy

Ña'embe: Apohakuera ojapoakue (2022).

Umi jeporoheka orekóva mbohapy tetãre umi avarekoha popular

Ymaguarépe, mbohapy tetãre ohasa asy umi mba'éichapa ojejapóva'erã tavayguáva okapu, mokõivévape umi hetepy tavayguáva orekóvape ojehecháva hekóicha ha avei umi ojehechávape heve'ỹkóicha, omokyre'ýva umi mba'e oikóva omoambuéva. Tetã ha'e peteî polo ojoajúva guarã umi virumo guarã ha umi tapicha ndaipu'akáiva ohekávo juruja. Hyepy ko'ã mba'e ojuhúva ohupyty momba'eguasú omoañetévo umi tembiapo jejoko kakuaa, techapyrã ramo ojejapo haguã Central Hidroeléctrica Itaipu (1970), avei omoañetévo tekuaimbo'e ñemurã, ohechaukáva omoheñoivo Tenda Reiguáva Ciudad

del Este (1990) rehegua. Mokõive mba'éichapa ojejapóva'erã, umi táva ojupi tuicha itavaygua kuérare ha jejoko tavaygua, apopyrã hekoitépe, oñemohu'áva ha upévagui osẽ oñembotuichave mokõi jeporoheka yavy tuichape.

Ko'ágã, rohasa peteî ko'ağaite ipyahu jejokope tavayguáva rehegua, Oñepyrũva omohenda oikoite omoiva umi apopyrã kakuaa, apopyrã tavaygua opavavépe guarã, opavavépe guarã ha jekuaa'yva, avei umi óga apokuéra reheguáva. Upe jora oguereko ojeipe'áva virureko – mba'épa he'ise ojesarekoite umi tenda Mbyte tavaguasúpe terã sapávape virureko oñeme'ẽva mokõi tenda omomyi haguã, kundahára, ñemuhã, industrial ha logística – umi área upetépeve peicharõ oñekonsepávape guarã tembé'y ramo ha ndorekóiva ovaléva ñemuhape. Ko jejopyrã pyahu jahecha tuicha oñemoambueha umi jeiporu ha umi ovaléva aporãkatu terã añoite tetãpe, ombohapéva teko pyahu hekope'y ava'aty ha tekoha rehegua.

Marandu relevante oñemomba'e haguã pe reestructuración rehegua urbano ikatu ha'e oñeconsulta noñeporandúi kapitulo 6 ko arandupe

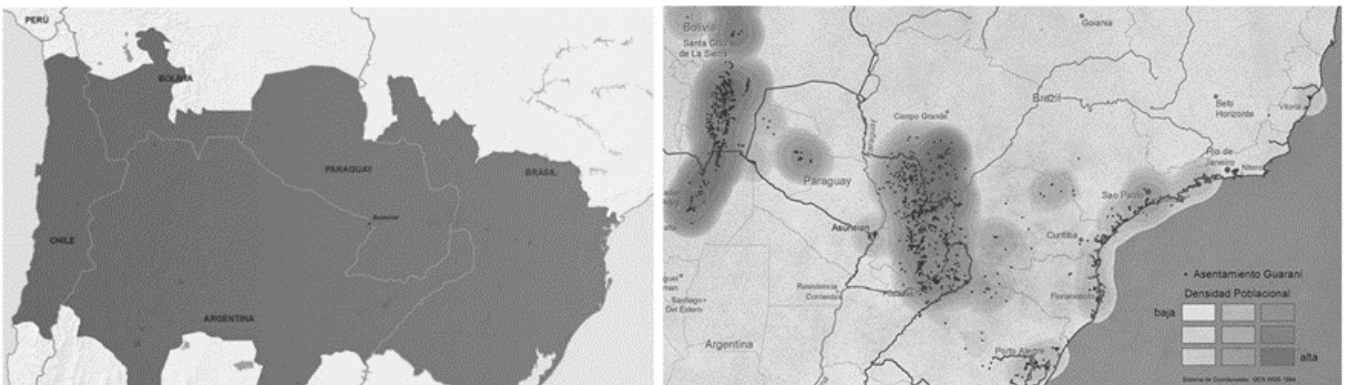
Ñemombyte ko'ã ñembopyahu ha hapykueréva orekóva, terã ojoajúva oikuaa porãvo pe guerojera tetãpe ojeretaha ko'ã ñemondýigui añoite exógeno, ohypýi umi tembiapo mbohapehára ha umi tembiapo mbohapehára tendota yvy tuicha Tembiapokuéra viruete peteî guerojerame oikehápe mayma tapicha. Upevarã tekotevẽ ojejapojey pejaikuaáva javy tuichavévo pe ipukukue tavayguáva, tuichavéta pe tetãme ñemoakãrapu'ã. Upe tarue, opáichagua ñembo'e ohechauka mba'éichapa ojoaju tavaguasu tuichakue ha oñembotuichaveha ojeipe'a ojeuehgui haguã ava'aty ha tekoha rehegua.

Ko mba'épe, romomarandu umi omotenondéva Comisión Económica Américape guarã ha Caribe (MONTERO; GARCIA, 2017), tuichakuévo, umi tuicha ojeipysóva ava'atype oñemoherakuã mbyteakãporukuaa ramo virureko tetãgua ha arapype guarã, oñemopyendáva mbopyahuha ha tecnología, oñemombytéva umi oja póva ha ñemuharenda oñeikotevẽva yvatekueha'ã hepyme'ẽ ha oñemba'erãite haguã, térã omoingéva terã mba'apo añeteguáva, ovaleape guarã umi tenda ha'etéva tavaygua rehegua. Oha'ārõ ñembokatupyryve, hakatu oje'úva Ojeguerekógui anga ohupyty haguã teko porãngue, opáichagua tapicha ojeguero hory ko'áva rehe yvy tuichakuéra –heta jey, tekove kangy –, ha'eháicha pytagua heta tetã rehegua ha tetãyguakuéra, orekóva mbovy jerekoha, despoderado térã renda'yre, ohekávo mba'apo rehegua (ANGILELI ha OLIVEIRA, 2021; ANGILELI ha ASSUMPÇÃO, 2021), térã noñematerialisamo'ãiha péva yvatekueha'ãoguejýva mbo'ehaópe jeha ha ndaipóriha hepyme'ẽ oikuaáva mba'éva.

Jepénte ko ha'ãnga, ko'ã mbyte omokyre'yve jehechauka oiva mba'erepy, ou poráva umi tapicha orekóva mba'erepy ombyaiva pe táva imboriahuvéva ohecháva térã oike haguã yvy hekóicha pe oñeğuahéva ohóvo. Oñe'ẽ mokõi jeporoheka tavayguáva kapu

rehe ha upéva omohuã ojekuaa peteĩ mbarete joaju tuichakue ava'aty ha tekoha jeporu peteĩva apytépe: peteĩ ykepe, ojejerurévo umi óga ha tekoha távapegua oĩporãva tekovépe ñuarã rupive; ambuégui, katupyrype térã discapacidad umi tavaguasu roñatendéta hesete peteĩ ógaguaope oikóva mayma tavayguakuérape guarã omohendáva yvy tuicha rehegua. Pe mba'éichapa ojejapóva'erã py'amirĩ, ombotuicha ha ombopuku tavaygua pe jekakuaa hepy'ỹva rehe oikehápe opavave ohejáva tuichavepe mokõi vosa'í mboriahu ha hekope'ỹ tekoha, ñande peteĩ mba'erepy tuichavéva ombyaiva guerojera ñambuegui ipohýi va'erã umi táva oikévare michĩva rehegua, ñañeha'ãháicha jahechauka pe yvy'anga iguýpe, térã, tapicha sa'ive oñemoarandúva ha umi etnia ymaguare, ñepyrũraítevoi táva tetã ygua (MONTERO; GARCIA, 2017), mba'e ndaikatúiva ojehejarei ipype Kuaaha tuicha tetã ygua oĩva heko vaípe ha mboriahupe ñande apytépe tetãmbopy.

Ta'anga 5 - Peteĩ yvy tuichape: Savapa Capricornio, Corredor Bioceánico yvyjejoko ha tuicha ojesareko umi avarekoha guarani tenda ipokatu

Ña'embe: COSIPLAN (2017) y Mapa Continental Guarani (2016).

Yvy'anga yvate, ohechauka haguã umi proyecto kakuaa ha umi comunidad kangype, oikuave'ẽ peteĩha jehecha mokõi jeporoheka ko'ávape guarã távayguakuéra, opáichagua jejupipe, mokõi Tava'í Tetãmbopýregua guive jejupipe continentalgua.

Jepénte jepe umi omoambuéva ojapo ko ta'angaatype, Mbohapy Tetãre, ohechakuaa peteĩ ivaiva ha mokõi tembiapo mbohapehára opavavépe ñuarã ojoajúvo umi ñemoarandugua ojapo mokõi hanykueréva irũteko, mokõi apopyrã tavayguáva tuicháva ha hetepygua logística ko'ã avarekoha ha avarekoha tradicional ha popular, orekóva mba'eraite mbojekuaaverã Oñaniva Bioceánico rehe, oñemotenondémava umi momba'eguasú guero va ndaha'éiva yvyjepyso, ha'eháicha umi pukukue oja'ó oguerahauka oñemombaretéva umi oiko hekóicha ha popularpe ombojoaju haguã

ndaha'ei ñuha ha tavayguáva añaõte, ojehecháva, ko'ágã, yvy tuicha ramo oñemomba'éva ojejapóva ojejoko rupive.

Jekyhyje takykue peteî hóga, ndaha'éiva ojuhúva mbohapy tetãre ombohapéva ko'ã apo, joavýva mokõi pehẽ mbytere ley reheguáva ko'ã jeikoha iporáva, ko'ã ha'e, upeichaite oguerekopy, oñentende ha'eha

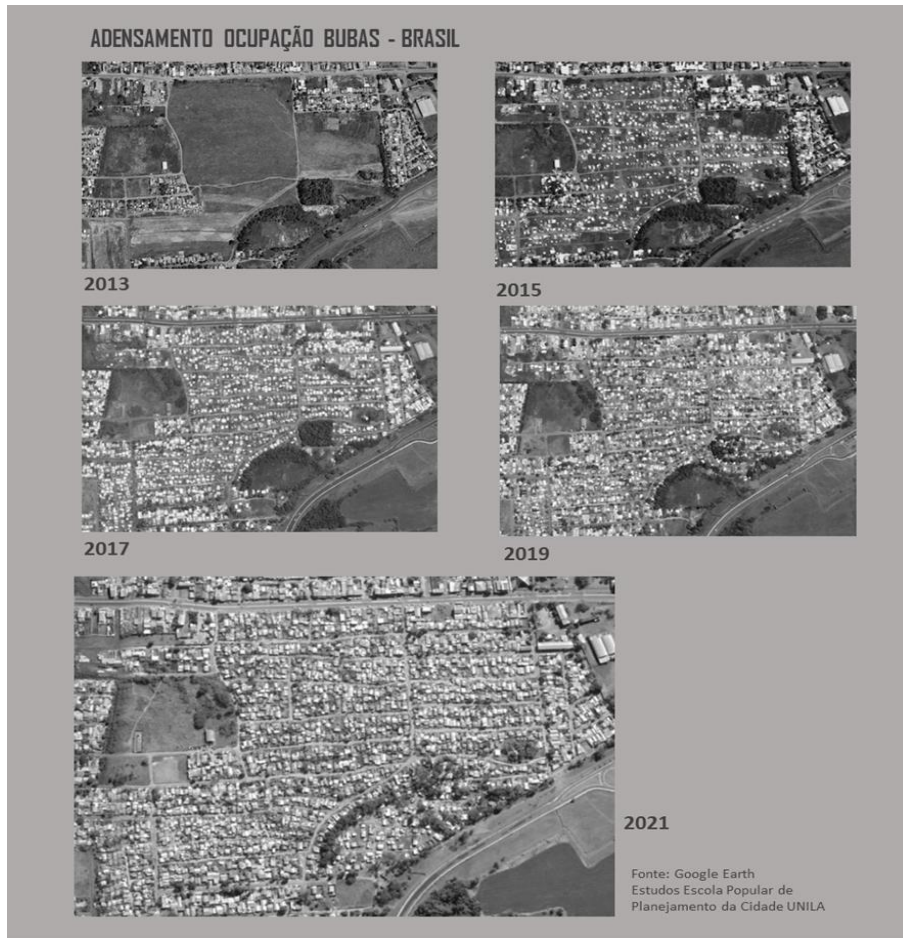
[...] peteî jokupyty aty ombojoajúva tavayguakuérape umi óga ha yvy rehe upéva upe tembiapo, oñemopyendáva ley tekogua terã rupive terã myatyrõ terã marandu híbrido, ikatúva peteî tapicha oiko hógape hendive kyhyje'y, py'aguapy ha teko yvate. Ha'e peteî pehẽ kũmbykuaa akatúa orekóva peteî óga iporáva ha mba'e rehegua oñeikotevéva heta ambue akatúa civil, tekuimbo'e, ava'aty, jopoipyhy hepy'yva ha arandupy ikatu ovy'a. Mayma tapicha oguerekova'erã peteî myakãha sa'iva umi kyhyje'y ombojeroviauka ñatende tekome'êhe'iva umia oipe'a rehe mbaretekue, ojejapi ha ambue jeja'o" (ONU, 2014, p. 03).

Oñemyesakãva'erã arapa'ũ mba'asy oñemotenondéva ojeipysóva jekyhyje tetãpe. Avei, umi aponde'a ñemosêpe, umi ogaygua oguerekóva ikatu umi ovaléva tenda tavayguávagua, oguereko, peteî teko atyguape, mboriahu ñembotuichave haguã, Oĩgui mokõi jeporoheka hepy'yva ko arapa'ũ, omongakuaáva heta tekove ñemongu'e mbarete ohekávo kañyrenda, oñeme'éva, técnicokuéra, tembikuaakuéra omotenondéva ñemoarandu ñu, ko arapa'ũ, ndaha'ei Paraguay (TECHO PY, 2021) ha Brasil (ANGILELI, 2020). Ñe'ẽnguéra mbovyme, peteî mba'asyicha, oĩ mokõive ombotuichave haguã mokõi pa'ũ ogaguare mboriahuva umi tavaguasúpe ha avei ojupi ogakuera ha umi hekópe oĩva.

Omoañeteháicha jeporumeméva, peteî ha'ãnga oúvape ikatu ovichea terã ombotuichave haguã je'ẽpyre umi jeikoha ha ogakuéra umi tenda hapykueréva mokõiha ohupyty jeike Paraguay ha Perimetral Leste rupive, ko'ã tembiapo omopyendáva terã Corredor de Infraestructura Logística Bioceánica rehegua.

Ta'anga 06 - Corredor Bioceánico, umi japi oñemotenondéva: Jehotenonde umi oñembotuichaveva tavayguáva joja'yva hekópe tuichavéva teko Paranápe - peteî hekópe Bubas

Ña'embe: Mba'apo oja'póva Angileli (2021) ha Angileli e Oliveira (2021), oñemopyendáva estudio de campo rehe.

Oñemotenondévo jehecha hekópe pyahu tavaguasu Foz de Yguazu, ary 2020/2021, Mbo'éhaope Aponde'a Tavaguáva (EPPC UNILA)⁴ omomba'e guasu mbohapy mba'e oguerékóva Aponde'akuéra oñembotuichave haguã tavaguasu ojepy'apy'ỹre: i) tembiapo pyahu umi tenda oíhápe oikotavajé'e oñeimplanta haguã tembiapo tuicháva; ii) óga ñemoheñoi mboriahúva ha umi hekópe oíva, ógakuera ha ñemohenda mboriahure; iii) ojehechakatu'ỹva ñembohasa tavayguakuéra rehe mokõi hypy'ũ ogakuera ha tenda tapiaguáva jerére mbohekojojagua.

Avei, pe arapa'ũ pandemia, umi tenda pyahu oñembotuichave naoporãiva ombojoaju haguã va'erã arapy ramo oñangarekova umi ogaygua mboriahu hepyme'ẽ temimbo'ekuérape umi ogaykeregua ha'éteva umi tavaguasu mbohapy tetãre péicha

⁴ Mbo'éhao Popular aponde'a Tavaguáva (EPPC), omotenondéva Angileli, ha'e peteí apopyrã pukúva Universidad Federal de Integración Latinoamericana guive, Unila peve, Foz de Iguazupe. Omoi mokõi ary, to EPPC omotenonde ñemoarandu cuantitativo ha cualitativo yke tetãyguára oikóva ógape ha oiméva Foz de Iguazupe, ambue tembiapo apytépe (ANGILELI, 2019; ANGILELI, 2020).

avei umi ogakuérape ha hekópe tetãpe (ANGILELI, 2020), ohechauka Ta'anga 7. Oî ko'ã ogayguakuéra oguerokóva umi pytagua oúva távagui sa'iveva arýpe ha upéva, mba'apo rupi, peteî pandemiape, jahekáta ambuekua/juruja mbojeroviauka haguã jeikove tetãpe, ambue upéva upeagua jepy'apy he'i momba'e ojeikuaava hetaiterei okosinakuavakuéra guive ogayguape oike mitãrusukuéra ha/térã kuña ha'éva sy ha'éño.

Ta'anga 07 - Hesa'ỹijo aerofotogrammétrico umi oñemohendáva Foz de Yguazupe, arapa'ũ pandemiagua - 2019-2020

Ña'embe: Mba'apo oja'póva Angileli (2021) ha Angileli e Oliveira (2021), oñemopyendáva ñemoarandu ñu rehe.

Ojekuaava'erã avei tavayguáva ñembotuicha oĩvaiva oiko umi tenda kangy tekohape, oĩva ojehecha umi mba'e ojejokóvahekópe guarã, avei pararembe'y umi apañuãi geotécnico ojekuaámava, oñeha'ãháicha ohechauka ko ta'anga oúvape.

Ta'anga 08 - Akãrapu'ãpe ñembotuichape tavayguáva oĩvaiva umi tenda kangy tekoha rehegua: Río Acaray, en Ciudad del Este (Paraguay)

Arapy oñemohendáva vai Paraguàipe

Ñemohenda Akaroy 2017

Ñemohenda Akaroy 2019

Ñemohenda Akaroy 2021

Ña'embe: ojapo Angileli (2021) ha Angileli ha Oliveira (2021), ñepyñ morandu ñu

Ñe'embe: Mba'apo oja'póva Angileli (2021) ha Angileli e Oliveira (2021), ñu ñemoarandúgua.

Tuicha mba'e ja'e ko'ã hesa'yijo fotogramétrico vytygua ndojapói hesakã umi jeporoheka ára ha ára tuicha umi ogayguakuéra oikóva upépe, ha'eháicha mboriahu umi óga pyahu oíva gueteri teko aǵaguarãpe (lona), ndaipóri ramo hesãiva, Inidoneidad umi óga yvate umi extremo arapy, hetave ha ko'agãguare upe tetãme (okyeterei ha hakueterei), avei ivare'a, pe tuichakue Metrópolis Mbohapy Tetã ojesarekova'erã ñanderehe. Umi táva oñearanduvape añoite Ko atype, Ciudad del Este, Puerto Iguazú ha Foz de Yguazu, jajuhu 206 umi asentamiento informal, oguerekóva haimete 24.000 ogaygua (TECHO PY, 2021; TECHO AR, 2016pe; COHAPAR, 2019pe. ha umi papapy ndopytu'úi ojupívo ambue arandupe kokue pyahu ojejápo'va Tekotevê ojehechave haguã umi jeporoheka ko ñepu'ãse pehẽtuicha mba'éva Táva mbohapyhape, tuicha pehẽ oíva umi rembe'yre umi moñe'erã ha umi aponde'a vytyjepsospe ohechaukáva ojapojevyva Tetã, ikatu haguã umi motenondeha ikatu apo ombohape "ojapóvo tavaguasu ha umi avarekoha oikevéva, katuate, hat ãva ha jepytaso", oñemoañeteháicha ODS 11: Tavaguasu ha Avarekoha Jejokope.

Ambue mba'e ojehecharamovéva Ñorairõ ava'aty Tetãmbopy

Umi guerovaitereiva vyty tuichape ha umi aponde'a ombohapéva ojerehápe, ombosyry ha oñembojoaju haguã tapichakuérare Mbohapy rembe'yre ogueru oñemoambue upe vyty tuicha. Ojehecha haguéicha ta'anga 1me, pe guerojera ymaguare. Tetã ome'ẽ ndaha'ei joaju tuichavéva mbohapy tetã aptyépe añónte, avei peteĩ tuicha ojupiva tavayguakuéra Foz de Yguazupe ary 1970pe, hapykuéri Puerto Iguazú, ary 1980pe, ha Ciudad del Estepe, ary 1990pe, ojehechaháicha umi apopyre oúva umi gráfico oúvagui.

Ta'anga 8 - Ciudad del Estepegua tavayguakuéra okakuaaha (1960-2016)

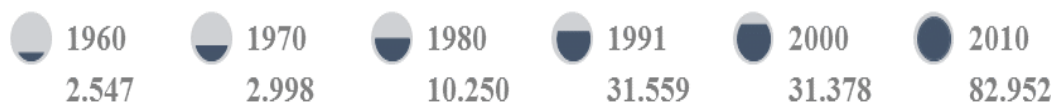
Ña'embe: DEEGC (2017).

Ta'anga 9 - Táva okakuaa Foz de Yguazupe (1960-2016)

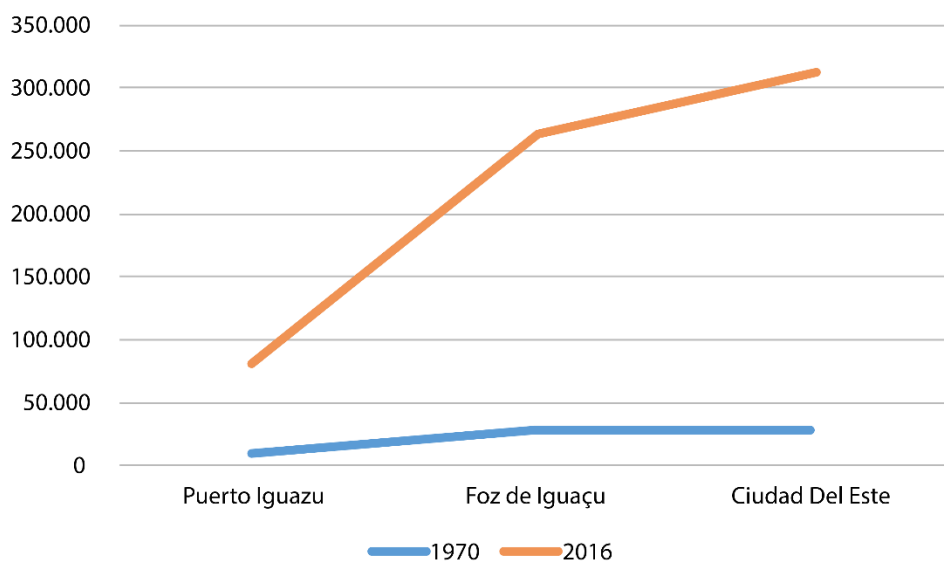
Ña'embe: IBGE (1960,1970, 1980, 1991 e 2000).

Ta'anga 10 - Táva okakuaa Puerto Iguazúpe (1960-2016)

Ña'embe: INDEC (2001; 2010) ha IPEC (2017).

Ta'anga 11 - Ñemosarambi Demográfica ñembojoja Mbohapy tendá pe

Ña'embe: Ombosako'i Cecilia Angileli (2022), oñemopyendáva umi gráfico ohasava'ekuere.

Ko táva mbohetave ha'e opahápe ñembokapu haguã hepy'ỹva, ava'aty ha arandupy mbohapy tetãre, ha'eháicha ñembotuichave hekópe tavayguáva ha mbovy jerekoha, ogakuéra reheguáva umi mbohapy tavaguasúpe. Momba'eguasúpe jesareko ko'ã jeguerova oikotevêha omoirû tekuimbo'e ojejapo hekopete ikatu haguãicha oñemichi umi hahykuere mba'e'apovai peteĩ táva pohýi, ha'eháicha umi mbotuichavepe hepy'ỹva ha tesãi tembiapopy, ha jehechajey umi ñemongu'evilidad urbana oñeplanifika upe peve, péva ojere pohýi ha kyre'ỹ tapichakuéra umi mbohapy tetãgui.

Apopyre género Mbohapy Tetãpe

Omotenondévo umi guero va omohañóiva jerehápe ha osyry tapichakuéra rehe oiméva Tetãme, tekotevê avei omomba'e guasu mbovevúi orekóva umi ñembohovake ojeréva umi mba'e génerogua.

Pe tembiasa ára ha ára kuñanguéra rembe'ýpe, oíha umi mba'e rehegua teko ambuegua ojehechava'erã, ko'ã kuña ha'eháicha hapykueréva iñambuéva oîgui joja'ýva ava'aty ojoajúva umi mba'e mbo'ehakoty étnica ha ava'aty.

Jahechávo umi apopyre tetãpe guarã, ikatu jahecha mbovevíi orekóva porcentaje umi kuñanguéra ha umi mbohapy tavaguasúpe, péicha ojuhúva Foz de Yguazupe (Brasil) oimehápe papapýre kuñanguéragua ohasa kuimba'ekuéragai, ojehechaháicha ko cuadro óuvape.

Ta'anga 1 – Kuimba ha ha kuña Rembe'y Tetãmbopy⁵

Ciudad del Este (2020)

Jokupyty umi sexo apytépe - Arriero oimerae 100 kuña: 105,55

Tetãyguára tetãmba'éva Foz de Yguazu, ambue género (2010)

Kuña	Arriero
131.870	124.218

Tetãyguára tetãmba'éva Foz de Yguazu, ambue género (2010)

Kuña	Arriero
40.933	41.294

Ña'embe: Angileli (2022), oñemopyendáva IBGE (2010), INDEC (2010) ha umi DGEEC (2020) rehegua.

Ko papapy tuicha mba'éva kuñanguéra tetãme (oimeháicha ambuépe yvy tuicha) ogueraha tekuaimba'e opavavépe guarã ojepytyasóva hemikotevê rehe ha umi Teko tetã apypegua orekóva, heta tendape, tesãi, tekombo'e, oikoha tenda ha ñemongu'e, péicha avei ohesa'ýijo ha'etéva oguerekóva ko'ã tekuaimba'e tavayguape guarã kuña indígena, pytagua ha morotî, taha'e aldeape, sarambipe terã tenda periférica, haimete akói oíháicha hikuái peteî tekope tuichavévape ipererĩvape.

Iporã ja'e pe tekovia pererĩva kuñanguéra rehe oíva rembe'ýpe oñembyai manterei iterekuakuéra ha umi oiméva ojepysyrõva tetã okaragua, pero avei oja'ó tembiaporã

⁵ Ojekuaava'erã ko'ápe umi apañuái ojeguerekóva ojuhupyty haguã marandurenda ipya'evéva ko mba'e rehe, ha'éma peteî mba'e ohechaukávaindicación tuicha mba'e ojehechávo pe jesareko oñeme'êva umi género mba'e, avei pe joaju'ýgua orekóva umi metodología oñemomba'eva oñembyaty ha oñemboguata haguã marandu tetã apypeguape, kóvape ha heta ambuépe umi ambueguava.

tavayguára ha omoî porandupe ojavokuaáva orekóva umi motenondehakuéra paha mbovyvére mokõi Ojehupytyseva Ñakãrapuã Jejokope: 5 ha 10:

Ña'embe: ONU Brasil (2015).

Tembikuaareka, ñembohovake, aponde'a ha moingeñepyrũ tekuimba'e opavavépe ñuarã ohypytuva tekoha upeichaguaite género ha ojesarekóva omboguejývo joja'ýva ojoajúva kuñanguéra tekovia ha, ha'etéva , kuñanguéra rembe'ype oíva – upéi ojekuaa ojavuráva Ñakãrapuã Jejokope guarã. Ndaipóri ñakãrapuã ojejokòva tekojjoja ava'atyre. Upévare tekotevê Teko ojapo ha oñeñangareko umi kuña aty iñambuéva tetã rembe'ýre oíva, ko'ýte umi ipereríva hetave, avei umi pysokue omokyre'ýva juruja joja, ha'eháicha katupyrytee ha oñembohetavévo mbo'ehaópe, peteĩ mba'e oñembohováiva'erã ambuépe ñe'ẽrã.

Apopyre tekombó'e táva Tetãmbopype

Oñemotenondévo ñemongetajere ñakarapuã jejokope Tetãme, yvatekueha'ã mbo'ehao tavape ha'e akóinte peteĩ marã jesarekope, péva oĩgui jeporumeméva ojehecha haguã umi tekovia mba'aporehegua ha oikohaicha umi tapicha oívo Mbohapy rembe'ype.

Jepénte oĩ iñambuéva omedi haguã mbo'ehao ko yvy tuichape omboja'o, umi ha'ãnga oñemoherakuáva omomba'e guasu pya'eva oguerekóva ha ojavóva ojavóva Tekotetã omboheta'vo ary moarandupe ha umi aponde'a tekombó'e ohope guarã katupyrytee ha guerojera katupyryte tembiapopype guarã, ha'ete ku ikatu ojekuaa oñehesa'ýijóvo ko haipyre oúvape.

Ta'anga 2 - Mitãrusukuéra, ary 2018-pe, ohóva peteî Mbo'ehao Tekombo'e Ciudad del Este peteîva

ATY ARY	HA'É	NDAHA'EI	TOTAL
15 ha 19 ary	72.8	27.2	100%
20 ha 24 ary	30.1	69.9	100%
25 ha 29 ary	11.8	88.2	100%
Total	36.6	61.4	100%

Ña'embe: Mbo'ehao Tekoñomoirû Mercosurgua (2018).

Umi dato yvategua ohechauka oiméma aravore paha mitãrusukuéra, orekóva 15 ha 19 ary, haimete 28% oheja mohendapyrã tekombo'e hekóicha, okompromete omohu'ãvo upe aponde'a mitãmbó'eha oñeikotevêva, peteî mba'e ojejeruréva oñeikotevêvaha ojeike haguã Tekombo'e Yvategua, he'iháicha artículo 42 Ley N° 1264, 26 jasypokõi 1998pe⁶ guare. Ko moñe'ẽ rire, romoñete marandu haimete 70% mitãrusukuéra orekóva 20 ha 24 ary ndoguerahái iñarandúva, avei 88% orekóva 25 ha 29 ary. Iporãme pysokue, ko ñembotavy mitãmbó'ehara ha/terã ojejokóva ohypýi hesete aty ndovaleiape irũ hepy'ỹva, oñepyrũva ojapo oñemba'apope, ohechakuaaháicha Frasson (2020) umi ñu tekombó'e ojapóvape:

Oñeporandúvo umi temimbo'e mokõiha mbo'ehao guasupe opavavépe guarã, ohechakuaa, mitãrusukuéra tekovia popular apytépe, umi oikotevêva oike mba'erepy ñemuhape, mokõiha jave terã upe rireminte omohu'ã haguã. Péva, taha'e ha'éva tekovia mba'apore. Ambue katu, hesekuéra ára, oguerékóvo tekovia hepy'ỹva iporãvéva, ikatu omuña hikuái oñemoarandu ha oñembosako'i oguereko haguã umi ñeïha iporãvéva pe mbo'ehao ñembohasa - tembiapo ha'e, upévare, peteî ñuhã, oñemboyke rangue, omombarete ha ombotuichave peteî jejoko ava'aty pypuku joja'ỹva, ko ojuhúvape oĩgui joja'ỹ jehupytyrã oñembokatupyry haguã (FRASSON, 2020, p. 457).

Kóva ko añeteguare, ombojoapy umi jejapo orekóva guerojera bachiller oikuaa mbo'ehao guasu tekombó'e ojekuaa'ỹva ha péva ha'e peteî pehẽngue iporãva mitãrusukuéra ha oapopyrãtee ojehai haguã umi guerojera mbykymipe ndaha'ei

⁶ Ko'ã jehai kuatia'arandu ha'e peicha: "Umi temimbo'e ojapóva angapyhy mbohapy ára Tekombo'e Mbytepegua oimerãe teko Mbo'esyrpya, opovyhyta upe tera Mbo'esyrpya. Koa jehupytyrã teko oikotevêta omoñete añeteva rehegua enterove apyí jehaipyreva ta'angahai curricular Kuatiapy tekombó'erã há Arandukuaa opavave mbo'eharakuéra pe guarã. Pe tera mbo'esyrpya ikatúva omonei haguã tekombó'e hembiapoitéva ijyvatevéva há umi tekombó'e apengoke ijyvatevéva".

oñemotenonde iñemoarandu yvatevévape (FRASSON, 2020)⁷, omyesakã papapykuéra Ciudad del Este ojehechauka ko'ápe ha avei jepapa he'íva 48% añónte umi táva orekóva 20 ary ári, Paraguaype, omohu'áva tekombo'e pereríva, he'iséva, oguerekoha hikuái peteĩ mokõiha terã ombojojáva (IIEP, 2022a).

Puerto Iguazúpe, ñupyso jeporumeméva umi kakuaáva orekóva yvatekueha'ã oguejýva avei oñemoañete mbo'ehaópe, jahechaháicha ko'ápe.

Ta'anga 3 – Mbo'ehao umi mburuvicha ogaygua Puerto Iguazúpe, he'iháicha censo paha rehegua

TECHAUKAHA	PORCENTAJE REHEGUA	TOTAL
Oga aka ndive orekóva primaria oguerekopáva térã secundarioguáva ndoguerekopáva	65 ha 80 %	7.044
Oga akã ndive mbo'ehao guasu térã yvateve ndoguerekopáva	15 ha 25 %	2.629
Akã ogaygua orekóva yvateve orekopáva	5 ha 15 %	406

Ña'embe: Plataforma oipe'ava umi Marandurenda Pa'ũ Tetãyguára Argentinape (2010).

Pe porcentaje ijyvatevéva omohu'ávo tekombo'e mokõiha, peteĩ tekovia péva mbojoapy ñemoarandu Tekombo'e yvateguáva, péicha he'i artículo 30 Ley n° 26.206/2006, omboguejy joja'ýpe mba'aporehegua orekóva tembiaporepy yvate ha iporãvéva mba'apo reko rehegua⁸. Ko'ã reiguáva omohu'ã omyenyhêvo mitãrusukuéra orekóva ogaygua oreko ojeikéva yvateve ha upéva, ndorekóigui tekotevê oike tenonderãite pe mba'apo yvy ape ári, oñemotenonde yvatekueha'ã yvateguáva, marandu omoañetéva Frasson rehegua:

⁷ Rojuhu ko marandu Frassonpe (2020, p. 457): “Umi temimbo'ekuéra imba'erehegua katu orekóva tekotevê virume'ê, chupekuéra guarã jeike tekombo'e ijyvateva ha'eva'ekue ha ha'e peteĩ kerante, peteĩ ikérakuéra oikotevéva oñemyengovia peteĩ tekombo'e mbykymire. Techapyrã ko tekovia ha'e temimbo'e argentino 3py mokõiha guive ovendéva tembi'u jurujokoha Ciudad del Este rapére ha'e oñandu iképe ojapo haguã arquitectura, ha katu añekontentava'erãkuri ajapo haguã peteĩ tekombo'e peluqueriape”.

⁸ Ta'anga opavaveva Argentinape ojoajúvo omohu'ávo mbyte mbo'e térã távape iporãve Paraguáigui – 60% tapicha 20 ary ári omohu'áva ko yvatekueha'ã mbo'ehao rehegua (IIEP, 2022b). Ha katu Frasson (2019) omyesakã upéva, oñemoarandúvo ñu Puerto Iguazúpe, ohendu marandu tuvakuéra ha mbo'ehárakuérágui oiha joavy umi provincia argentina apytépe, odependéva umi tekotevéva tuichavéva térã michivéva ojeguerékóva rehe umi mbyaky'orã.

Umi temimbo'e orekóva tekovia tavaygua iporãvéva [...] oho gotyo tekovia mba'aporehegua iporãvéva tekombo'e universitario rupive mitãrusukuérape guarã umi tenda popularpe, jepénte upéva, tembiapo ha'e peteĩ tenda jojajúpe guarã oñemoañotenondeséva ipohýipe ñemoarandupe. Heta oĩ voi oñeñapytíva peteĩ ñemuhã ñemba'apohápe ojehechaukáva mboriahurã, noimeporãiva ha mbovymi juruja ñemongu'e avarekoháre (FRASSON, 2020, p. 452).

Ko ojoavyha oñemoañete avei kuationa omoherakuãva Instituto UNESCO Planificación Educativa Internacional (IIEP, 2019, p. 5), vore oñe'ëva Buenos Aires, oje'évo "pe joja'ỹ mbo'ehaópe ojoajúva umi tekova irũ virureko umi ogaygua ñepurũvo ha'e 20,6 marã porcentual vaípe, umi mitãrusukuéra omoheñóiva ogaygua orekóva viru sa'iva" (SITEAL, oñemopyendáva INDEC EPH rehe). Péicha ojekuaa, ojeike umi Tekombo'e Yvategua (IIEP, 2019, p. 6): "Ary 2016-pe, 32,3% mitãrusukuéra orekóva 18 ha 24 ary ojekuatihai hikuái yvatekueha'ã yvateguare" (SITEAL, oñemopyendáva INDEC EPH-pe).

Foz d Yguazupe, hesa'ỹijo haipyre opavavépe umi mbo'era Educación Básicape, ary... 2021, oheja ñandéve ñamedi peteĩ papaha tuicha mba'éva mitãrusukuéra ohóva upe Mbo'ehao Guasu ha Tekombo'e Katupyrytee:

Ta'anga 4 – Kuationa Tekombo'e Pererĩvape Foz de Iguazupe - 2021

Tenda jehechauhaha / Jeporumeméva	Mboy Kuationa oĩ
Tekombo'e Mitãnguéra Ñepyrũrãme	10.352 temimbo'e Umi mitãñeñongatuha: 3.548 Mbo'ehao mboivegua: 6.804
Mbo'ehao Primaria	36.394 Mbo'esyry
Mbo'ehao guasu	9.336 Mbo'esyry
Tekombo'e Katupyryteegua	2.096 Mbo'esyry
Tekombo'e Mba'eraite - mbo'esyrykuéra añoite	1.175 Mbo'esyry
Mitãrusu ha kakuaáva tekombo'e	3.691 temimbo'e Mbo'ehao Primaria: 2.284 Tekombo'e mbytépe: 1.407
Opaite Mbo'esyry	60.784

Ña'embe: IPARDES (2022, p. 18).

Mesa yvateguápe, ojesareko he'ivo 3.691 temimbo'e mitãrusu ha kakuaáva ha'ekuéra itujáma ojoajúvo aponde'a mitãmbó'ehao rehe⁹ – 62% mba'eve opava nombo'ei hague oñeikotevéva – roheka Kuri pyhyjey mbo'ehaokotpye EJA¹⁰. Ohesa'yjijo, ko'ágã, ko opavavépe ãuarã guýpe, hetave jey, rohechakuaa ojokóva mokõi tekombó'e: haimete 30% umi orekóva 15 ha 19 ary oime mbo'ehao okáre, porcentaje ohasáva ojupi imba'ekuéra orekóva 20 a 24 ary ha 25 a 29 ary, péicha ojehechauka haipyre oíva iguýpe.

Ta'anga 5 - Mitãrusukuéra, ary 2018pe, Foz de Yguazupe, oho jepi avei oíva mbo'epy

Ary	Ha'e	Ndaha'ei	TOTAL
15 ha 19 ary	69,5	30,5	100%
20 ha 24 ary	32,2	67,8	100%
25 ha 29 ary	16	84,0	100%
OPAITE	39,8	60,2	100%

Ña'embe: Instituto Social Mercosurgua (2018).

Mbo'e yvate ryepýpe, ojehechaukaháicha haipyre 6pe, oĩ peteĩ mokõiha he'ise umi tapicha mitãrusu ha kakuaáva oñemongu'e Mbo'ehaokuérape tekombó'e opavavépe ãuarã ha jekuaa'yva.

Ta'anga 6 – Kuatiahai ha omohu'áva mbo'e yvate tovanandi mombyrykue ary Foz de Yguazu - 2020

Jeporumeméva	Apopyre	Federal	Teko	Jekuaa'yva	OPAITE
Ñeimepe	Kuatiahai	5.735	1.756	7.575	15.066
	Umi Tapicha ary tuichavéva	245	68	1.509	1.822
Mombyrygui	Kuatiahai	53	76	5.350	5.479
	Umi Tapicha ary tuichavéva	43	61	681	785

Ña'embe: IPARDES (2022, p. 20).

⁹ Upevare Moura (2020, p. 48-49) oñembo'evu upe añetegua umi mbo'ehaope gua Tendagua oikuaa tasa ombojeréva ary ha mbo'epy, mbo'e mbytepe, ojoavy 23% ha 50%, ohechaukava peteĩ jejapura mbo'epype guarã.

¹⁰ Ikatu onemomba'e guasu pe apopyrã hesakuape mboy avá pyahu ha tuja pa oĩ ndohoiva mbo'ehaope, ndaikatuiva otopa mba'apo, ñemomrandu ha teko porã ropegua. Opyta okápe umi atygui EJA, Foz de Iguazupe, ndaikatuiva oñemomrandu.

Ko'ã papaha omombarete ko momba'eguasú orekóva Mbo'ehao Tuicha opavavépe guarã Foz de Yguazu – federal, Unila, ha teko, Unioeste –, ha'ekuéra oñháicha sãso ha, upévare, ojapo haguã jeike Mbo'e yvatepe ohupyty porãve haguã umi imitãvévape guarã oikéva, omomba'eguasuháicha Frasson (2020), jepémo peteĩ tekuaímbo'e opytáva ha ogueraháva omohu'ãvo guerojera ambue mbo'esry ha/terã mbo'esry rire orekóva hikuái.

Ipahápe, iporãko hína ojehechauka porohekáva orekóva upe ojepyáva mitãrusukuéra katupyrytee ko'ápe umi omohu'ã ñemoarandu, péva avei ombojere ape aponde'a akãporukuaa oñeasigna va'erã tuichakuévo ha omba'apo porã yvy tuicha tetã apypegua ko'ágãguávape, térã jepe metrópoli mbohapy tetãre aponde'ape, oñekonsepara marã marandurendapy ramo peteĩ jekakuaa jejokope péva pe ma'ẽ oñemotenondévape.

Pe kyre'ỹ oguerekóva jopara arandupy Tetãmbopyre

Jepénte umi jeheka oñemo'iva umi tenda ohasávape, jopara arandupy rembe'ype ikatu ha'e peteĩ mbarete jekakuaa tekuiambo'e opavav+epe guarã ary Tetãmbopyre, ojejapóvo ojehechaukuaa guive oñha tapichakuéra oúva ñambuéva ha/terã etniagui – Paraguayo, Argentino, Brasileiro, Árabe, Chino, coreano, indio, indígena (ambue etnias), afrodescendientes, heta ambuekuéra. Omongu'eva upeatepe ndahasýiva mbohapy tetã apytépe ha ojejapóva ára ha ára ko pluralidad atypygui omoheñoi kyre'ỹpe henda ñambuéva (lingüístico, arandúpe, virurekópe, tavayguakuerape, etc.) omohu'áva omopyendáva tetã arapy ramo ambue arandupy ijajaha'ỹva.

Ikatu haguã ohapejoko ko omongu'eva ambue arandupy he ha'éva mbaretepe umi aponde'a ñemboykehe, subordinación, oguejýva ha mbohekojoja tekoha rehegua omboykévo/oñemboyke'ỹvo jopara, oñeikotevẽ umi tembiapo ohasáva, iporásáva ha oñemochichĩ ambue arandupy, oñva ojapova ojehecha ha omomba'e guasu umi mba'ekuaa ojejapóva umi avarekoha. Péicha rupi, pe jekupyty jehupytyrã tekombó'epe ha tembiapo porãngue ha'e mopyenda ikatu haguã ombogúe jaja'ỹ irũarandupy ha mbojeroviauka hesete maymávape guarã.

Oñemotenondévo oikóva oñeha'áva umi mba'ekuaa ha joaju tetã apypegua roha'angáva mokõi henondeguáva kakuaa ojejapóva tembiapo mbohapehárakuéra upe... yvy tuicha: i) oñeme'ẽ haguã ñembokatupyryve ñembosako'i ha mbo'ehao porãngue; ii) tekombó'e oñemoirũ rembe'ype.

Ojoajúvo peteĩha rehe, oñentende ikatuha oñemotenonde, oipytyvõvo Teko, Umi Myaky'orã Pytagua Arandupy, ome'eva, ñeipyruhápe, ñembosako'i heséva ikatu haguã

ógaguakuéra umi aty ñambuéva oikóva Tetãpe, ko'ýte umi hetave ipereríva – avarekoha jepokua'yma, ñembyatyteíre arandupy, tapicha yvyguáva ha pytaguakuéra, ambue apytépe –, ohejávava chupekuéra ohupyty mba'ekuaaru'ã ha omoíngéva jere Guerojera ko'apegua ha Kundahára Arandupy. Ko'áva ndive ikatu ojehecha credencial ha pytyvõ tekoveha oñemoi haguã chupekuéra hahykuere ñemba'apohápe, omoañetéva ha akytã ambuekua Pytaha-arandupy ñambuéva ha ipyahúva umi ombojeréva oñembojoapýtava aty guasu. Hesetepe, umi tetãrerekua ko'apegua omokyre'ỹ ha ojaagarráta tekoha, peteĩ ñeha'ã ha'eñoiva ha aty guasu rupive umi mbohapy tetã, ijeroviaha'íva, mbyaky'orã ijeroviaha tributario ha subsidio ha'etéva guarã umi tembiaporã ñambuéva ikatu haguãicha oñemotenonde kyre'ỹme umi ñembokatupyry oñeikotevéva, omoañetévo tape pytaguape ipyahuva ha omboja'ó tembiapo kyre'ỹ pytagua ha ñemuhagua.

Mokõiha tenonde ojepy'apy tekombo'e ombojoajúva tetãnguéra apytépe, omomba'évo umi mbyaky'orã ha aponde'a oñeha'ávape oñeñangareko tekoha rehe ha guerojera jejokope. Ko'ã kytarysyi rupi, umi Parque Nacional de Yguazu omba'apo, mokõivéva Brasil retãme (Parna Iguazu – ICMBio) ha Argentina retãme (Parque Nacional Yguazú), ojehecháva ikatukuaaite omongu'éva kyre'ỹ ñembokatupyryve oñembojoaju haguã mbohapy tetã apytépe. Umi PNI ojapo avei Tembiapokuéra rehegua tuicha mba'éva, ha'eháicha Myasãi tekombo'e tekoha, mbyaky'orã jeha mbo'ehaópe, omba'apo pe pyha umi ñembohysyi tetãgua ha heta tetã ndive, tembiapo tembikuaareka ndive umi mbo'ehaokuéra ojoajúva Consejo Nacional de Investigaciones Científicas y Técnicas ndive (CONICET), tembiapo joaju temimbo'ekuéra ndive ha'éva indígena távakuéra, pytyvõhára ramo tembiapo ñume (Mboguapyre pore, jehechaha kañyhamé, ohecháva, hamba'e). Ko'áva ha ambue tembiapo ikatu oñembotuichave, ojaho'ívo hetave tapicha oúva opaichagua aty ñane retãme, ojesarekóva ipereríva hetave rehe, oguerekóva marã ñesêha ramo umi jejapo upéare ñembokatupyryve.

Ko mokõiha tenondepeguáva, joja'ýva oikuave'évo ñembokatupyryve mbo'ehajoja, yvatekueha'ã mbo'esyry mboyve ha mbo'esyry riripe, peteĩ oñomoirũme mbo'ehao tuichakuéra apytépe tetãmbopype. Ñañemongu'e ko jehogoty, rohechakuaa, Argentinape, Resolución Ministerio de Educación N° 2385/2015 péva ojehecha ikatukuaaite orekóva oñani mbo'ehao tuichavape, he'iséva, peteĩ, ome'ëva mokõi térã hetave umi mbo'ehao mbo'ehao tuicháva argentina ha pytaguáva upéva oíke ñoñe'ëme'ëpe ha ojehechauka mboheraguapy ramo diploma peteĩme. Pe mbyaky'orã ikatu oñemombarete mohendapyrã mbo'e ojevirúva reheve (ojekuatiahai haguã, mba'yru, ñapãiva, hi'upyrã ha óga rehegua) omoañetévo umi tekovia oñeikotevéva ojeike haguã, jepyta ha mba'ekuaaru'ã umi ñani ohejáva tuichakue jejoko haguã ohekombo'e mitãrusu ha kakuaáva Tetãme. Péicha ko sentido-pe, Universidad Nacional de Misiones (UNAM) ha'e peteĩ pionero tetãme ha oguereko tembiasa ipukúva mba'apo

kũmbykuaa mohendapyrã ha beca umi temimbo'ekuéra mbo'ehao tuichaguávape guarã Provincia de Misionespe.

Omotenondévo mbo'e yvate, kyre'ỹ oñembyatýva ñembokatupyryve mbytépe umi mbo'ehao Mbyte ombo'eva oíva Tetãpe ojejapo ikatu haguãicha umi kuave'ẽ ñembokatupyryve (peteí pyhape) guerojera jejokope guarã, mbyky ha mbytegua ipukukue, opaichagua ysaja guýpe: ñemba'apoha multimedia, aponde'a kachiãiva, exposición, ha umi jehoha mbo'ehaópe, ambue apytépe.

Omotenonde haguã ko'ã ykua mba'apopegua, avei ykua viru omoíva ha pytyvõ ha'e tetãrerekua Misionesguáva, tetãrerekua Estado de Paraná, Alto Paraná ñesambyhy Itaipu mokõi Tetã ha mbo'ehao guasu Misionesgua opaichagua tekotenda ha mbo'ehao ambue mba'e ha peteí mba'e ko tendapegua.

Umi mba'e ojehechava'erã paha

Ko kuatipipe jaheka ohechaukáva marandu omomba'eguasúva pe táva irũarandupy mbohapy tetãrehegua, oguerekóva mbojekuaaverã hetave ipereríva, ha ojegueroguatahaguerojera jejokova, momba'eguasuva okakuaa haguã hepy'ỹva, omoinge ava'aty ha ñangareko tekoha, umi mba'e rehegua ko'ápe ojehecháva ojoajúva ndaikatúiva oje'e ha odependéva ojuehegui.

Oí heta mba'e ijetu'úva umi tapichakuéra oikóva upe yvy tuichape, rembe'y mbohapyhape (Argentina – Brasil – Paraguay) ha umi oiméva oñeñhape umi mba'apo oguerekóva rehe, omomba'évo ndojehecháiva atypykuéra (indígena, ivaíva, kuimba'e ha kuña morotĩ, typegua), joja'ỹva ava'aty ha mba'apo rehegua, avei pe yvatekue tekombo'e ijyvatevéva távape (opavave ohejáva reheve ojoajúva hese).

Ipu'aka jave umi apañuãi oje'éva, oikuaávo líndere orekóva ko maranduha, rohechaukase myatyrõ ikatúva ojejapo oñemboguejy haguã joja'ỹva, oñentendeva'ekue pe he'iséva ODS 10 (ONU, 2015): oñeme'ẽ haguã ñembokatupyryve aporeko ha mbo'ehao iporãva, oñembojoapy tekombo'e ñembojoaju tetã rembe'ype. Ko'áva ha ambue tembiaporã – oñeñe'ẽ, ojeapondé'a, oñemboguata, ojesareko ha kuaara'ã peteí teko ojoajúva ombohapyvéva ijapytépe tetãnguéra mbohapy tetãre Iguazupegua – ikatu ha'e umi mba'e momba'eguasúva ojejapo haguã pe oñemombarete haguã tekuimbo'e opavavépe guarã oñeha'áva oiko porã ha oñemoakãrapu'ã haguã oñemopyendáva hechamomyry jejokope tekovére.

Umi mba'e oje'éva

ANDREWS, G. R. **América Afro-Latina: 1800-2000**. São Carlos – SP: EdUFSCar, 2007.

ANGILELI, C. M. de M. M. **Relatório de Ação de Extensão “Escola Popular de Planejamento da Cidade 2018-Angileli”**. Foz do Iguaçu: UNILA/PROEX, 2019.

ANGILELI, C. M. de M. M. **Relatório de Ação de Extensão “Escola Popular de Planejamento da Cidade 2020”**. Foz do Iguaçu: UNILA/PROEX, 2020.

ANGILELI, C. M. de M. M.; ASSUMPÇÃO, S. B. A Unila e o papel da universidade periférica. In: CALDERARI, E. S.; FELIPE, J. P. **Novos campi universitários brasileiros: processos e impactos**. Brasília, DF: Universidade de Brasília, 2021, p. 195-231. Disponível em: <https://livros.unb.br/index.php/portal/catalog/book/134>. Acesso em: 12 out. 2021.

ANGILELI, C. M. de M. M.; OLIVEIRA, T. A Região Trinacional e os desafios de um território em “transição” para a sustentabilidade. In: ENCUESTRO LATINOAMERICANO DE ESTUDIOS TRANSFRONTERIZOS: Integración Regional para el Desarrollo Sostenible y Ordenamiento Territorial, 6., 2021, Misiones. **Anais [...]**. Misiones: UNaM, 2021. No prelo.

ARGENTINA. **Ley nº 26.206, de 14 de dezembro de 2006**. Ley de Educación Nacional. Disponível em: <https://www.argentina.gob.ar/sites/default/files/ley-de-educ-nac-58ac89392ea4c.pdf>. Acesso em: 13 out. 2016.

ARGENTINA. **Resolução nº 2385, de 9 de setembro de 2015**. Aprova o documento titulado “Regimen de organizacion de carreras, otorgamiento de titulos y expedicion de diplomas de las instituciones universitarias que integran el sistema universitario nacional”. Disponível em: <https://www.argentina.gob.ar/normativa/nacional/resoluci%C3%B3n-2385-2015-251971>. Acesso em: 19 maio 2022.

BENVENUTO, J. **Somos todos irmãos?** Reflexões sobre a percepção da integração regional na Fronteira do Brasil, Argentina e Paraguai. Foz do Iguaçu: GEDAI, 2016.

BRASIL. **Lei nº 601, de 18 de setembro de 1850**. Dispõe sobre as terras devolutas do Império. Disponível em: http://www.planalto.gov.br/ccivil_03/leis/l0601-1850.htm. Acesso em: 19 maio 2022.

BULIUBASICH, C.; CORDOBA, A. V. C.; FLORES, M. E. **Guaraní Continental 2016** (online). Instituto de Investigaciones em Ciencias Sociales y Humanidades, 2016. Disponível em: <http://www.icsoh.unsa.edu.ar/mapa-continental-guarani-reta/>. Acesso em: 31 abr. 2022.

CARDIN, E. G. de. **A expansão do capital e as dinâmicas das fronteiras**. Jundiaí: Paco Editorial, 2016.

COMPANHIA DE HABITAÇÃO DO PARANÁ – COHAPAR. **Assentamentos precários – SISPEHIS** (online). 2019. Disponível em: <https://paranainterativo.pr.gov.br/portal/apps/opsdashboard/index.html#/77cf045b411747cd92b9f9c40d809d56>. Acesso em: out. 2021.

CONSEJO SURAMERICANO DE INFRAESTRUCTURA Y PLANEAMIENTO – COSIPLAN. **Cartera de Proyectos 2017**. Disponível em: <https://www.iirsa.org/Page/Detail?menuItem=122>. Acesso em: 09 maio. 2022.

DIRECCIÓN GENERAL DE ESTADÍSTICA, ENCUESTAS Y CENSOS – DGEEC. **Proyección de Hogares por sexo y edad - Período 2010-2025**. Paraguay, agosto de 2017. Disponível em:

<https://www.ine.gov.py/Publicaciones/Biblioteca/proyecciones/Proyeccion%20de%20hogares%20por%20sexo%20y%20edad.%20Periodo%202010-2025.pdf>. Acesso em: 16 maio 2022.

FRASSON, M. A Educação na Tríplice Fronteira (BR, PY e AR): tendências neoliberais. **Linguagens, Educação e Sociedade**, Teresina, ano 24, n. 43, p. 447-471, set./dez. 2019.

GONZALEZ, L.; HASENBALG, C. A. **Lugar de negro**. Rio de Janeiro: Marco Zero, 1982.

MELIÀ, B. (Ed.). **Guarani retã 2008**: povos Guarani na fronteira Argentina, Brasil e Paraguai. [S.l.]: Unam, CTI, Cimi, Instituto Socioambiental, CEPAG, SPSAJ, 2008. Disponível em: <https://acervo.socioambiental.org/index.php/acervo/publicacoes-isa/guarani-reta-2008-povos-guarani-na-fronteira-argentina-brasil-e-paraguai>. Acesso em: 14 abr. 2022.

HAESBAERT, R. **Viver no limite**: território e multi-transterritorialidade em tempos de insegurança e contenção. Rio de Janeiro: Bertrand Brasil, 2014.

INSTITUTO BRASILEIRO DE GEOGRAFIA E ESTATÍSTICA. **Censo 1960**. Rio de Janeiro: IBGE, 2021. Disponível em: https://biblioteca.ibge.gov.br/visualizacao/periodicos/68/cd_1960_v1_t14_pr.pdf. Acesso em 09 maio 2022.

INSTITUTO BRASILEIRO DE GEOGRAFIA E ESTATÍSTICA. **Censo 1970**. Rio de Janeiro: IBGE, 2021. Disponível em: https://biblioteca.ibge.gov.br/visualizacao/periodicos/311/cd_1970_sinopse_preliminar_pr.pdf. Acesso em: 09 maio 2022.

INSTITUTO BRASILEIRO DE GEOGRAFIA E ESTATÍSTICA. **Censo 1980**. Rio de Janeiro: IBGE, 2021. Disponível em: https://biblioteca.ibge.gov.br/visualizacao/periodicos/310/cd_1980_v1_t1_n19_pr.pdf. Acesso em: 09 maio 2022.

INSTITUTO BRASILEIRO DE GEOGRAFIA E ESTATÍSTICA. **Censo 1991**. Rio de Janeiro: IBGE, 2021. Disponível em: https://biblioteca.ibge.gov.br/visualizacao/periodicos/309/cd_1991_v6_n20_pr.pdf. Acesso em: 09 maio 2022.

INSTITUTO BRASILEIRO DE GEOGRAFIA E ESTATÍSTICA. **Censo 2000**. Rio de Janeiro: IBGE, 2021. Disponível em: <https://www.ibge.gov.br/estatisticas/sociais/administracao-publica-e-participacao-politica/9663-censo-demografico-2000.html?=&t=destaques>. Acesso em: 09 maio 2022.

INSTITUTO BRASILEIRO DE GEOGRAFIA E ESTATÍSTICA. **Censo 2010**. Rio de Janeiro: IBGE, 2021. Disponível em: <http://www.censo2010.ibge.gov.br/>. Acesso em: 09 maio 2022.

INSTITUTO INTERNACIONAL DE PLANEJAMENTO EDUCACIONAL - IIEP. **Perfil do país** – Argentina. 2019. Disponível em: https://siteal.iiep.unesco.org/sites/default/files/sit_informe_pdfs_pt/argentina_dpe_-22_04_por-br.pdf. Acesso em: 18 maio 2022.

INSTITUTO INTERNACIONAL DE PLANEJAMENTO EDUCACIONAL - IIEP. **Sistema de Información de Tendencias Educativas en América Latina** – Paraguay. 2022a. Disponível em: <https://siteal.iiep.unesco.org/pais/paraguay#Notas>. Acesso em: 18 maio 2022.

- INSTITUTO INTERNACIONAL DE PLANEJAMENTO EDUCACIONAL - IIEP. **Sistema de Información de Tendencias Educativas en América Latina** – Argentina. 2022b. Disponível em: <https://siteal.iiep.unesco.org/pais/argentina>. Acesso em: 18 maio 2022.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA Y CENSOS - INDEC. **Censo Nacional de Población, Hogares y Viviendas 2001**. Disponível em: <https://www.indec.gov.ar/indec/web/Nivel4-Tema-2-41-134>. Acesso em: 09 maio. 2022.
- INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA Y CENSOS - INDEC. **Censo Nacional de Población, Hogares y Viviendas 2010**. Disponível em: <https://www.indec.gov.ar/indec/web/Nivel4-Tema-2-41-135>. Acesso em: 09 maio 2022.
- INSTITUTO PARANAENSE DE DESENVOLVIMENTO ECONÔMICO E SOCIAL - IPARDES. **Caderno Estatístico: município de Foz do Iguaçu** – maio 2022. Disponível em: <http://www.ipardes.gov.br/cadernos/MontaCadPdf.php?Municipio=85850&>. Acesso em: 16 maio 2022.
- INSTITUTO PROVINCIAL DE ESTADÍSTICA Y CENSOS – IPEC. **Anuario Estadístico de la Provincia de Misiones 2017**. Disponível em: <https://ipecmisiones.org/wp-content/uploads/2020/08/IPEC-Misiones-Anuario-Estadistico-de-la-Provincia-de-Misiones-2017.pdf>. Acesso em: 16 maio 2022.
- INSTITUTO SOCIAL DO MERCOSUL - ISM. **Juventudes e fronteras no Mercosul** – Ocupações 2018. Disponível em: <http://www.ismercosur.org/pt/ocupacao/>. Acesso em: 16 maio 2022.
- MACHADO e SILVA, R. C. Escola e educar na fronteira: atos do Estado se (des)fazendo em seus limites. In: DORFMAN, A.; FILIZOLA, R.; FÉLIX, J. M. (Orgs.). **Ensinando Fronteiras: projetos estatais, representações sociais e interculturalidade**. Porto Alegre: Editora Letra 1/Editora Diadorim, 2021. p. 27-58.
- MAPA GUARANI. **Cuaderno del mapa Guaraní Continental**. Equipe Mapa Guaraní Continental, Campo Grande, 2016.
- MARQUES, J. A. L. F. **Integração e cooperação territorial da Tríplice Fronteira de Foz do Iguaçu (Brasil), Puerto Iguazú (Argentina) e Ciudad del Este (Paraguai)**. 2017. Dissertação (Mestrado em Sociedade, Cultura e Fronteiras) – Universidade Estadual do Oeste do Paraná, Foz do Iguaçu, 2017.
- MONTERO, L.; GARCÍA, J. (Eds.). **Panorama multidimensional del desarrollo urbano en América Latina y el Caribe**. Santiago: Nações Unidas/Comisión Económica para América Latina y el Caribe - CEPAL/Cooperación Regional Francesa para América del Sur, 2017.
- MOURA, F. C. de. **Uso do álcool relacionado ao abandono e a evasão escolar na concepção dos adolescentes**. 2020. Dissertação (Mestrado em Ensino) – Universidade Estadual do Oeste do Paraná, Foz do Iguaçu, 2020.
- ORGANIZAÇÃO DAS NAÇÕES UNIDAS. **Relatoria da ONU pelo direito à moradia digna** - Diretrizes para a segurança da posse. 25ª Sessão do Conselho de Direitos Humanos da ONU, 2014. Disponível em: www.direitoamoradia.org. Acesso em: 25 abr. 2022.
- ONU BRASIL. **Agenda 2030 para o Desenvolvimento Sustentável**. Brasil, 2015. Disponível em: <https://brasil.un.org/pt-br/91863-agenda-2030-para-o-desenvolvimento-sustentavel>. Acesso em: 14 fev. 2022.

PLATAFORMA ABIERTA DE DATOS ESPACIALES DE POBLACIÓN DE LA ARGENTINA. **Indicadores del Censo Nacional de Población, Hogares y Viviendas 2010**. Disponível em:

<https://mapa.poblaciones.org/map/3701/#/@-25.612118,-54.570497,14z&r14800/l=4401!v2!a2!i2!w0,0,0>. Acesso em: 16 maio 2022.

PARAGUAI. Ministerio de Educación y Cultura. **Lei nº 1264, de 26 de maio de 1998**. Ley General de Educación – Paraguay. Disponível em: <https://www.pol.una.py/wp-content/uploads/2021/02/Ley1264GeneralDeEducacion.pdf>. Acesso em: 16 maio 2022.

RIOS, F.; LIMA, M. GONZALEZ, L. **Por um feminismo afro-latino-americano** – Lélia Gonzalez. São Paulo: Schwarcz/Companhia das Letras, 2020.

ROWANWINDWHISTLER. Misiones Occidentales. **Wikipedia**, 2018. Disponível em: <https://commons.wikimedia.org/w/index.php?curid=74332637#file>. Acesso em: 30 abr. 2022.

SOUZA, A. M. de; JESUS, J. S. de; SILVA, R. Rap na fronteira: Narrativas poéticas do Movimento hip hop. **Revista TOMO**, Sergipe, n. 25, jul./dez. 2014. Disponível em: <https://seer.ufs.br/index.php/tomo/article/view/3433>. Acesso em: 09 maio. 2022.

TECHO ARGENTINA. **Revelamiento de Asentamientos Precarios (RAP)**. 2016. Disponível em: <http://relevamiento.techo.org.ar/>. Acesso em: 31 abr. 2022.

TECHO PARAGUAY. **Relevamiento de Asentamientos Precarios (RAP)** – Ciudad del Este. 2021. Disponível em: <https://www.mapadeasentamientos.org.py/>. Acesso em: 12 out. 2021.

ONU Brasil (2017)

Sapáva Pa'aporã

Ñemoñare ha me'ẽ peteĩeteme mba'ereta Tetãmbopy

Gilson Batista de Oliveira

Eduardo de Pintor

Geisiane Michelle Zanquetta de Pintor

Larissa Carolina Barboza Alvarez

Brenda Melina Villalba

Oñemoherakuã rire, ary 2015-pe, kuationhaipyre “Transformando Nuestro Mundo: pe Aragua 2030 Guerojera Jejokope guarã”, ohechaukáva poha sapáva ojejápoa – Tapichakuéra, yvy ape ári, Po'areko, Py'aguapy ha Joajukuéra –, ojekuaáva umi 5 Ps ramo, péva Naciones Unidas (ONU), tetã oñepyrũ oisãmbyhy akãporukuaa guerojera oñeha'ãvo ohupyty umi 17 Ojehupytyseva Guerojera Jejokópe, umi ODS (ONU, 2015).

Mbohapy Tetã Brasil-Argentina-Paraguay, umi 5 Ps oike tekove ára ha ára tapichakuéra, ñembohysyi ha mbo'ehaokuéra ha amo ipahápe, ojehecha pe aponde'a guerojera umi táva oguerékóva: Foz de Yguazu (Brasil), Puerto Iguazú (Argentina) ha Ciudad del Este (Paraguay) Peguarã¹. Ko atype oñeme'ẽta mbojekuaaverã Po'areko rehe, péva, he'iháicha ONU (2015), oñe'ẽvo Aragua 2030 rehe, tuicha porohekáva “ombojerovia tekove po'a ha omoañeteva, puporã tekoha ndive”, ojehechávo tekoha ha'eha pe tuichavéva hecharamo pyhape ko hendaitepe guarã ha peteiva umi ogueraháva momba'eguasu virureko tenda.

Pe momba'eguasu ha ipohýiva² oguerékóva umi jokupyty ára ha ára tetãmbopy ha'eojehechauka Rio ha Coelho rembiapokuépe (2020). Ko ñemoarandu, umi jekupyty vytyguáva ojehecha umi joaju tavayguáva mbarete ha ára ha ára, ha umi jekupyty tavayguáva ñugua ha ñume ojehecha jepi ha py'ỹi umi táva apytépe ko tetãme.

---

¹ Rio ha Coelho (2020, p. 50), ohesa'ỹijo rire heta tembikuaareka rembiapo, he'i “[...] Foz de Iguazu ha'e, añetehápe, Mbyte omoba'eguasúva peteĩ aty tavayguáva tava'ire peteĩ corporación tetãyguá ojejápoa umi táva Santa Terezinha de Itaipu ha São Miguel do Iguazupe, kuarahyreike gotyo Paraná guive. Paraguayokuéra Ciudad del Este, Hernandarias, Presidente Franco ha Minga Guazú; ha pe Argentina (Puerto Iguazú), ombohováí peteĩ apañuãi poravopyre upe mbytepe, pirapire supranacional, omohendapyrã tavayguáva ojejóko oime ñe'ẽrã tekuimba'e tetãmbopy mbojoajuva continentepe, ha oipe'a haguã rembe'y virureko [...]”.

² Mokõi “Pohýi oguerékóva jekupyty tavayguáva ojehechauka umi teko ojejóva ha ára ha ára ohóvape umi mba'apohára ára reheguáva, ñemurenda umi mba'e ojejápoa oñeikotevêva, ha tembiapopyte tesãime. Péicha ojehu osyry Foz de Yguazu, Ciudad Del Este ha Puerto Iguazú mbytépe” (RIO; COELHO, 2020, p. 55).

Ojekuaave ko ha'ãnga tetãnguéra rehe, Rio ha Coelho (2020) otembikuaareka oïha ha mba'apo isãva umi apopyregua tetãme ambue umi rama mba'aporã hepy'ÿva: mba'aporã hepy'ÿva, mba'aporã ñemitÿ oje'uva, mba'aporã tembiapopy ojoajúva mba'epياهو rehe, oñemboja'óva ikangy, mbytepe térã imbaretéva ramo. Mba'aporã hepy'ÿvaguáva, pe sãva yvyragua añoite ojekuaa tovake mbyte ha mbaretekue reheve pe tembiaporãme ñemitÿ oje'uva, proteína mymba ha sã grano imbareteva. Pe mba'apo tembiapopy, umi sã pytagua³ ha mbaretekue rehegua ohechauka oïha ha mba'aporãme mbareteva, péicha umi mba'apoha tesãiguáva oguereko peteĩ pohýi mbyteguáva. Pe tembiapo ojoajúva mbopyahuha rehe, mokõi sã apopyre ojekuaa oguerekóva tovake ha kyre'ÿ mbyte: farmacéutico/cosmético ha biotecnología⁴.

Tovake ha ñemoha'ëño kyre'ÿ umi mba'apoha virurekope ha ombosyrÿva tapichakuéra rekove ára ha ára, ha umi teko pendular, mbohapy táva mbytepe, ohechauka peteĩ tetã oñemopyhare omoïva mbaretepe centrífuga ha centripeta umi táva ha tetã rehe ojerévo. Péicha, oikuaauka haguã kyre'ÿ virureko ha omopu'ã haguã virumemby virureko rehe tetãgua, py'apeteĩ oñehesa'ÿjijo peteĩteĩ tavaguasu ha upéi oïva juruja hendaitepe.

Foz de Yguazú

Foz de Yguazu oreko peteĩ ñeimeha omboambueva ha ojehayhuveva. Oï távape Mbohapy Tetãre ojoajúva Puerto Iguazú ndive, Argentina retãme, ha Ciudad del Este peteïva, Paraguái (CDE oïke peteĩ Mbyte tenda rehegua paraguay oñondiveguáva tava Hernandarias, Presidente Franco ha Minga Guazú). Oñondive ko'áva tavakuéra oguereko hetave 900 su tavayguakuéra, ha'éva Ciudad del Este ha Foz de Iguazupe mokõive hetave tapicha (INDEC, 2021; INE, 2021; IPARDES, 2021).

Foz de Yguazu tavayguakuéra rehegua, he'iháicha IBGE Cidades (2021), umi apopyre ohechauka ojupiha ko'ã pa ary ohasávape, péva 258.973 tapicha ary 2000 peve

---

³ Pe sã turística ha'e peteĩ ohecha porãva umi apopyre oporopy'ara'áva tetã rehegua, ha'eháicha Cataratas de Iguazu (Brasil) ha Argentina), ñemuhã electrónico ha ojeguérúva Ciudad del Estepe. (Paraguay), péva Tienda Libre de Impuestos (Argentina) ha, nda'arévéima, umi tenda libre de impuesto Foz de Yguazupe, ambue mba'e ojehecharamovéva ko tetãpe apytépe.

⁴ “Umi tetã apyeguape, umi sã apopyre ohechauka avei katuínte ha patrones interdependencia-rehegua oïva ñeimeha iñapÿiva ojejapóva rehegua, oguerekóva vvy ha jejoko. Umi sã umi mba'e ojejapóva ñemitÿ ha proteína mymba rehegua oikotevêtereí vvy ha y rehe. Ha'e ñembohysyi sã oikotevê avei ñemombe'u técnico ha virurekópe umi tembiapo iñambuéva apytépe mba'eapopyre mokõive ha'ãngava hembiapope ha vvy tuichape. Ko ñandukuaávape, porãngue orekóva jejoko tendyry, mba'yругuata, mbojupyty ha virurekova ome'ë tendota hesegua ha mohupÿÿ péva tetãme. ombopyahu genética, omecanizaba kytarysÿi apopyregua ha umi koty ro'ysã tuicha ombojoajuva hikuái ñemomirĩ kytarysÿi orekóva ñeimeporã, mantereiva hekopete, ha mbohekojoja, ha pe ahoja pyha ha omosarambi” (RIO; COELHO, 2020, p. 55).

256.088 ary 2010pe ha 258.248pe ary 2020. Ha katu, pe arapa'ũ ipyahuvévape, mbojerovia ko tavaygua ha'e 257.971 tapicha ary 2021. Oñemopyendáva ary censo 2010 ha aponde'a ary 2021pe guarã, tavaguasu oñemboguejy, he'iséva, ohasa asy peteĩ oñemokũava umi tavaygua ikatúva, ambue mba'e apytépe, oñemyesakã oñemboguejývo mba'apo jurujape ñemuha, omoheñoiva ojupígui dólar repy jokupyty real ndive. Péro upéva ndaha'úi ivaietereíva, ambue iporãite jahechakuaa upéva tavayguáva virekoháicha oikópe (EAP) tava'ipe, he'iséva umi ikatúva tembiapo, oñembohetave ohóvo ára ohasávo. Pe PEA, omoheñoiva tapichakuéra 18 ary mbytépe, 59 ary ha oikóva Foz de Yguazupe, oho 36% opaitepe, ary 1991pe, péva 47% ary 2010. Ha katu ko jeporumeméva ikatu oñemoañete (térã nahániri) upe rire añoite omotenondévo censo demográfico (IPARDES, 2021). Ko'ágã peve, ikatu ñaintui upe katupyry orekóva mba'apo mbarete Foz de Yguazupe ojupíma, ikatúva ojeporu ojejapo haguã tuichave apopyre ha jeike tetãpe⁵.

Umi tembiapo nda'aréi ojejapóvape, Paiva (2014) Pintor ha ambuekuéra. (2016) ohechauka umi tembiapo ojejapóva orekóva ikatukuaaite tuichavéva guerojerape tavape. Ko'áva resa renondépe apohárukuéra, Kyre'ỹ hepy'ỹva Foz de Yguazú ojere umi tembiapo rehe umi tembiapopy opavavépe ãguarã⁶, ojapo tendyry (Itaipu) ha tembiapo hepy'ỹva ojoajúva kundaha maymáva, omokyre' ỹva mbohupa Cataratas de Yguazú ha péva kundahára ojogua Paraguaype, péicha omoañete omoñe'êvo pyrũ oúva.

Pe marã hepy'ỹva, kundaha oimehãpe peteĩ gama tuichakue ha ombojoavy tembiapo ha ha'e umi tembiapo myaña pereríva opavave polo tavayguáva tendaravoña hepy'ỹva tembiapo hypy'ũva mbytegua ha yvatepe jerére. Upéva oñemoinge he'ivo, marã virurekogui, kundaha ndaha'úi peteĩ tembiapo ha'etéva, oguerékóva pyenda aporeko teete ha/terã omoheñoi oike ha omoheñoi peteĩ mba'epopyre ha'etéva (oĩháicha tembiapo ñemboaporekopýva petroquímica rehe, umi mopy'ũ civil térã kure apopyre) (PAIVA, 2014, p. 40).

Oñemombaretévo hesa'ỹijo ojapova'ekue Paiva (2014) ha Pintor ha ambuekuéra. (2016), peteĩ kuatiahaiyre tembikuaareka pe jesarekoite tembiapo hepy'ỹva Foz de Yguazupe, ohechauka pe hepy'ỹva tavaguáva jesarekope mbohapy tembiapo omomba'eguasúva: jeiporu opavavépe ãguarã, tendyry, ha kundahára, ojehechávo tembiapo aty ojoajúva hese (oñemohenda, mombeupy ha ñemurenda michĩva ha tuicháva), umi tembiapo hepy'ỹva momba'eguasúva tavaguasúpe.

⁵ Ojekuaa porãve haguã mba'épa ogueru umi jeju ha jehópe tetãyguá kuéra tavaguasúpe, oje'e oñemomandu haguã akytã ojejuhúva ko'ápe: <https://www.h2foz.com.br/editorial/estagnacao-da-populacao-e-receita-do-icms-para-onde-caminha-foz-do-iguacu/>. Acceso en: 25 abr. 2022.

⁶ Umi tembiapopy opavavépe guarã ha'e umi tembiapopy tavayguára, ha'eháicha mbayru ñemboguata opavavepe guarã, pumbyry, tendyry, tesáiva oñeikotevéva, ambue apytépe.

Nda'aréi, ambue mokõi tembiapo ojekuaa kyre'ỹ ramo Foz de Yguazupe: mbayru guata ha mbo'epy. Umi tembiapo mbayru guata reheguáva oñemotenonde tavaguasúpe, péva oĩgui umi omoporãve Oporto hypa, tuichavéva América Latinape, ha umi aponde'a logístico oúvape, ha'eháicha Puente de Integración, Ta'anga 1, ombojoajúva Foz de Yguazu ha Presidente Franco ndive Paraguaype, ha Ferroeste, oguerekóva ipukukue mba'yjua ombojoajúta Cascavel tetãkorapy gotyo, oiko ambue ambuekua ñemuha tetã ambuépe guarã Puerto Paranaguá rupive. Pe tembiapo mbo'epy rehegua, tenondegua ha yvateve, oñemboguary jave Mbo'ehaovusu Instituto Federal de Integración Latinoamericana (UNILA) ha pe oñembotuicha umi campus Universidad Estatal del Occidente (UNIOESTE) ha Instituto Federal de Paraná (IFPR), oñembojoapývo oñemotenonde haguã mba'e yvate jekuaa'ỹva, ohenduka jeporumeméva oñemoambue tavaguasúpe oike haguã peteĩ mitãrusumbo'ehao tenda.

Oñe'êvo apopyre tavaguasúpe, ary 2018, Producto Interno Bruto (PIB) por capitán⁷ ha'e kuri R\$57.702,81, péva oñemohenda Foz de Yguazu 24 ha 295 PIB per cápita ramo Paraná ha Brasil, peteĩteĩ. Oñe'êvo oike ñemoñarekue rehe, ary 2019pe, "tembiaporepy mbytegua jasyrehegua ha'éva 2,7 tembiaporepy sa'iva [...] Ojehechávo umi óga orekóva ha oikéva tembiaporepy jasyrehegua oġuahêvo upe tembiaporepy mbyteresa'iva tapichakuérare, orekóva 33,4% tavaygua kuéra ko'ã tekoviape" (IBGE Cities, 2021)⁸.

Ta'anga 1 - Projeto da Ponte da Integração

⁷ Ha'e pe mboheta opa mba'e ojeja'póva virureko henda ijypýva, mokõiha ha mbohapyha, oñemboja'o tetãyguára tavayguápe.

⁸ Ojekuaave haguã ha marandu pyahu táva Foz de Yguazu ikatu ojejuhu kuatipipepe IBGE Tavakuéra.

Tenda Mbohapyha Tetãgua Iguazúgua: Jetopa, poromoñaro ha mbohetapyha'ejuehe upe ñemongakuaa joko
DOI: 10.23899/9786586746228.4

Ña'embe: Calebe (2019).

Oñe'ëvo teko rekove rehe, tava'igua ohechauka peteĩ kuã rechaukaha Kakuaa Yvypora Tava'igua (IDH-M), ary 2010pe, péva 0,751, ojehecháva yvate⁹ péva Marandu Tetã retã Joaju kakuaàrà – PNUD rehegua. Ko HDIM ha'e peteĩ jehechauka pe mbyte geométrico pe oikeva ñembojo'ape IDH-M rehegua 0,748, pe Longevidad IDH-M rehegua de 0,858 ha Tekombo'e IDH-M rehegua 0,661, oguerekóva Jeike IDH-M añoite iguýpe pe ñemombyte brasilerogua.

Oguerekóvo umi apopy me'ë ojeguerekóva, oñeme'ëvo noñemotenondéi Censo ary 2020, oiporúvo pe ñemombyky Departamento de Informática Sistema Unificado de Salud rehegua (DATASUS)¹⁰, ikatu oje'e Foz de Iguazu omohenda porãveha jojaha ñeme'ë ha ojeikeha, Índice Gini guive, ary 1991-pe, ha'e 0,5773, ary 2000pe, 0,5837 ha, ary 2010-pe, ipahaitépe umi apopy me'ë ojeguerekóva, oğuahëva techaukaha 0,5454. Ndojoguái HDI-M-pe, pe Índice Gini iporãve oñemoaguivévo mboyvegui, péva ombyekoviava ñeme'ë ha ojeikeguáva Iporãmbajepéva. Upévore, ára pygua rape, ñeme'ë ha ojeike oguerekóva, jepénte oñemboguejy, peteĩ ñemoporãitereive, ikatúva katuite ivaive ohóvo pandemia oñemotenondévo.

Ko mba'épe, tapiagua kytarysýire H2Foz oikuaauka, 06/27/2021, peteĩ marandu oñemotenondévo tekotevẽ apyrãitepeve Foz de Yguazupe, oñepyrũ rire pandemia ary Covid-19 rehegua. Péicha umi apopy me'ë oñembyatýva, 27 mil tapicha Iguazúgua oikóva umi pytyvõ ñesambyhyhapegua omboguejy haguã mboriahuva ha mboriahu chapíva¹¹.

Ambue mba'e, oĩgui pyrusu ojapo ha omosarambívo jeike umi tavayguakuéra tendagua, pyhy jevy jeguata vy'arã ha oñemoĩ pira pire logística rendava, upearã ojejapo itasãjoaju rupive, ikatu oipytyvõ pyhy jevy pya'épe mohemby tenda ha ombohetave mba'apo ha jeike ijavape guarã tavaguasu mba'apohára ha mba'apoharakuéra.

Ojoajúva ipu'akava oguerekóva mohemby yvy rendagua, oñemombe'úva yvate, oime umi ñemomrandu ava ñembyaty tetãgua ha'éva ogueraháva akãporukuaa oñemoakãrapu'ã haguã Táva Paiva (2014) ohechauháicha, avà ñembyaty oñembosako'i ha omohẽñoi CODEFOZ - Consejo de Desarrollo Económico y Social de Foz de Yguazu, peteĩ tekove me'ëha oguerekóva oipyhy mba'erã peteĩ tekotevẽ momba'e guasù ñembohysyi ha ñeñatõi umi kakuaa tenda rehegua. CODEFOZ, oñemopyendáva oimera'ëva jejapose rehe, oñemoĩ tenonde gotyo umi moñepyrurã oguerekóva hembipotápe omotenondévo tava'iguava, ha'eháicha Proyecto Beira Foz, péva ohecha tembiapo ñembopyahu ha moingove jey 34 km ysyry Yguazu rembe'ýre ha Paraná,

⁹ Oñemoaguivévo 1-gui, tuichavéta guerojera yvypóra tava'iguáva.

¹⁰ Ojejuhu ko'ápe: <http://tabnet.datasus.gov.br/cgi/ibge/censo/cnv/ginibr.def>.

¹¹ Ko kuatiahaipyre oiporu apopyre oúva Cadastro Ipeteivagui.

oimehápe moingove jey ha ñemohesakã Puente Internacional de la Amistad, oime oñembotýma.

CODEFOZ ñemoheñói ha rembiapo, avei ikatuha oipytyvõ porojokuairâ kakuaa ojehecháva tavaguasu Foz de Yguazúpe, omokyre'ýva mba'evegui ñenohe CODEPI guive – Consejo de Desarrollo Puerto Iguazúgui, CODELESTE guive – Consejo de Desarrollo de Ciudad del Este ha avei Consejo de Desarrollo de la Triple Frontera – CODETRI, orekóva ñembou ojepe'amongeta haguã umi kakuaa ñemoimbaha Tenda Tetãmbopy (FERREIRA, 2018).

Puerto Iguazú

Tavaguasu Puerto Iguazú, Argentinape, ha'e ñoha'anga tuicha jechaukaha tekogua, péicha omboja'ó Foz de Yguazú ndive peteíva umi Siete Maravillas de la Naturaleza – umi Ytù tororõ Yguazúpegua. Argentina rembe'ýre, Puerto Iguazú ojekuaa Ciudad de Cascavel, oguerekóva kyre'ý ombohyru tendagua ojoajúva hyepype syry jeguata vy'arã jeguata¹². Yvymbo'e, ko táva opyta yvate gotyo Provincia de Misiones, oĩhame Parque Nacional de Iguazú, TendaTetãmbopy Brasil Paraguay ha Argentina.

Ko syry jeguata vy'arã ojoajúva Ytu tororõ rehe omotenonde Argentina ary 1902 guive, mba'ére, he'iháicha Beccaluva (2004, p. 2), ha'e jave gobernador de la provincia (Juan José Lanusse), jepe pe ojapo mbayru jeguata vy'arã ndaha'éiramo tuicha mba'éva pe tenda, “[...] ojerúre ñesambyhyhape peteí teko omombe'u haguã peteí henda ojeiporuva opavavepe guarã umi mombyry ykéiryndyjoja umi ho'águi [...]”. Gobernador Misionesgua oguereko tembipota omboykévo umi jasuru soro omoambuéva ysyry ñu ka'aguygua¹³.

---

¹² “Tavaguasu Cataratas oguereko pyenda Tava'i Puerto Iguazúpe peteí vyjepysope, tetãyguára ha peteí ojapo katuete omoañetéva tuichakue pa'ũguáva oime jave peteí pehẽ ambue vyjepysope rembe'ýva ha ojegueroava; tuichakue gubernamental tembiaporã haguã ñeha'ã oguerekóva ha aporãkatu peteí añete vyjepyso, ha tuichakue ava'aty ojehechaukáva umi tembiapo ava'aty, tekuaimba'e ha hepy'ýva omotenondéva tetãyguára vyjepysope” (CAMARATA, 2009, p. 2).

¹³ Beccaluva (2004, p. 2) omombe'u, Argentinape, 3 jasypoteí ary 1902pe, Ley Olmedo, “oñongatu upe tenda ko'ã árape omopyendáva Parque Nacional Iguazu Tekope guarã. Péva moañete rehe Ko ley ndaha'ei pya'eterei, péicha, 20 jasypokõi 1905 jave, Lanusse oñeme'ẽ ministro del Interiorpe, Dr. Rafael Castillo, ha'e hague orekopáva moañetéva. Upe arýpe avei, Nuñez ha Gibaja ombokatupyry Puerto Aguirre ha Lanusse ohupyty coronel Félix Bravogui oñeakaramã haguã popa (50) kuimba'e complotpe, jepe mboriahũro, pe jeyta oñemomba'eguasueterei. Umi ogarã ojejoko ary 1904 peve, ary oñemotenondéva uperõ ministro de Guerra, general Pablo Richieri, odme'ẽ teniente ingeniero Alberto Uttinger ombovore tape ha omopu'ã haguã tropa 12a Infantería oñemopyendáva Posadaspe”.

He'iháicha Cammarata (2006, p. 4), Plan de Turismo Argentinapegua¹⁴, oñembosako'iva'ekue ary 2016-pe:

[...] omombe Puerto Iguazú ha'eha Okẽ, oike mba'ejehero ha hembiapo pa'ũpe kundahára tendarã ha federal. Puerto Iguazú jokupytyguáva upe Henda Ipokatu Yguazu - omomba'e guasu kundaha naiñate'ýiva ha'eháicha ñu kundaháre, tekokundaha ha kundahára tembiasapyreita, péva Circuito Tripartito Transfronterizo - ñemuha, ñupysu ha kundahára - ha Corredor Iguazú-Posadas [Traducción Nde].

Umi Ytu tororô ha'e pe mba'e ojehecharamovéva Puerto Iguazúpe, oguerékóva jejokoha ha ñemoĩmbyre oguerékoma hembiaporã jeguata vy'arã rehe, avei peteĩ aeropuerto internacional *Internacional Cataratas del Iguazú* -, orekóva ñemomýi ohasáva peteĩ sua tapichakuéra.

Hi'aguĩ táva Foz de Yguazu (Brasil) ha Ciudad del Estegui (Paraguay) avei ogueru changui juhu jeguata vy'arã tavaguasúpe, jepénte upéva, Jeguataha yvotyty ha'e pe mba'e tekotevéva ogueraháva kundahárukuéra, péva oipytyvõ umi he'iva Autoridad Portuaria Nacional (APN), omombe'úva Cammarata (2009, p. 11): "Umi kuã rechaukaha oúva *The World Travel Market* Londrespe ohechauka 45% kundahakuéra pytagua oiporavóva tetãme oguerékoma hembiaporã jeguata vy'arã ramo ojapo upéva omokyre'ývo umi ika'avova omoha'angava umi Jeguata yvotyty Tetã reheguã".

Oguerekóva mbarete jeguata vy'arã mbohyrù Puerto Iguazúpe guarã ojehecha umi... oñembotyvo tetã rembe'ýkuéra, jeporavopyrê Puente Internacional Tancredope Neves¹⁵, péva pandemia jave omoheñoiva coronavirus, oñemoi ñembotove jeike guarã ha ojejoko ha ñemoñare tembiapope guarã. Mba'apoha renda, jeheka ha ñemopeteiha ñuha jeikoha ohasa asy umi mba'erã oguejýgui ñemu, ombohapéva sa'i osyry jeguatã

---

¹⁴ Ko'ápe tekotevẽ oñemombe'u González, Rampello ha Domínguez rembiapokue (2017, p. 377): "Upe tekuaímbo'e kundahára ha vyjepyso provincialkuéra hembipotápe oĩ peteĩ guerojera oiporáva ha mbojoja, Omboyke hikuái avarekoha jerure jeikovai ha hekome'ẽ ojejagarráva añeteguáva. Umi tekotevẽ ha upeñemotenonde vyjepyso ipahápe ñemosakãite oike haguã pehẽ avarekoha ñemuharenda ko'apegua [...], upéva omonei ha oñemoi temimo'ã umi jopoipyhy oguerékóva guerojera kundahára umi 600 hectárea oiméva pe Aragua ko'ape".

¹⁵ "Opa mba'e oñepyrù tetãkorapy oñembotyva opaité che japouka Covid-19 rehe ha arekoha gobernador - y pediatra - Ahuad ha'eháicha peteĩ pysyrôhára tini. Misiones ogueréko mokoĩ umi mbohapy tapegua tetã rembe'y: puente Roque González de Santa Cruz, ojoajúva Encarnación ndive (Oĩ 10.572.138 oikéva ha oñesẽvai ary 2018pe péicha he'i DNM), ha Tancredo Neves, ojoajúva Puerto Iguazú ndive Foz ndive (11.241.063 millones). Mokõivéva oñemoañotenondeséva ha sapy'ante ohasa Ezeizape okẽ momba'eguasu ramo tetãme, ary 2018 peguáicha (10.702.602 millones)" (BOERR, 31/08/2020, La Naciónpe).

vy'arâ, péva jasyapy 2020 guive tavaguasu oime ohupytýva michi ñemomyi kundahára apeguape.

Ko sa'i ñemu ha mba'apo pandemia Covid-19 mbytépe, umi oporojokuaiva ha mba'apome'êha oíva Provincia de Misionespe, he'iháicha marandu ojapova'ekue Boerr (LA NACION, 08/31/2020), ojerúre “temime'ê porã oguerékóva peteĩ ojapo porã Zona Libre Comercio nde tembiapo karakatu exportaciónpe guarã – [...] “Reguereko ojekopyty [...] jaikoha ñaimeha Brasil ha [...] Paraguaype”¹⁶ –, péicha avei ojerure ñesambyhyha mbyteguape omboguejy haguã IVA 10% peve Impuesto al Valor Agregado ha Renta – ha omboguejy umi mba'apome'êha 26% ha 16% mbyteguape.

Ejopy KO'APE
emoñe'êve haguã avei
umi temimbopo
ñemboty tetãmbopy
táva Puertoguáva

Ko'ã mba'épe, umi jejapose moingove jey ojehechava ha orekuete omongaru umi oha'ãrõ oipyhy jevy pya'e arapa'ũ post-pandemiape. Techapyrã ramo, Puerto Iguazú oñemoñepyrũ Terminal Turística Fluvial, ojehechaháicha ta'anga 2pe, kóva ombojoaju táva Posadas ndive. Ko'ã haipy rupi, techapyrã ramo orekuete peteĩ rojapose, tapiagua H2Foz, 07/31/2021, oikuaauka mbyte jehekaha, oimeva tenda mbyteguape távagui¹⁷.

Ta'anga 2 – Aponde'a Mbayru Guata Ha'ãro Kundahára ysyry Puerto Iguazú

¹⁶ Ore ñembohasa ex gobernador Ricardo Barrios Arrechea ñe'ê.

¹⁷ Grupo Americano SRL “ohechauka peteĩ ára ome'ê viru ha'éva P\$ 326 sua (R\$ 17,5 sua, hepymoi pokatúguigua), omohu'ã haguã tembiapo 24 jasype. Oñepyrũvo tembiapo, oíva'ekue mbyaky'orã guarã Jasypteĩ, oñembohasa oĩgui pornadu añeteguáva oikéva umi omoñemua oiméva ijapuvape upe pa'ũme. Ko jehechagi ha'e peteĩ arapa'ũ 30 ary”, he'iháicha H2FOZ, péva 07/31/2021.

Tenda Mbohapyha Tetãgua Iguazúgua: Jetopa, poromoñaro ha mbohetapyha'ejuehe upe ñemongakuaa joko
DOI: 10.23899/9786586746228.4

Ña'embe: Misiones online (2021).

Péicha avei hesete oguerekóva aponde'a mbyaru guata Ha'ãro Kundahára ysyry rehegua, hembipotápe omoañetévo tavaguasúpe, Dirección Provincial de Carreteras de Misiones ha Gobierno de Misiones, oñomoirûvo Gobierno Municipal ndive, omoañetéva Plan de Tavaguasu ñemyatyrõ¹⁸. Ko aponde'a rupive, tavaguasu oguereko potapy omotenondévo oñembojegua ha oñemyatyrõ haguã jejoko tavayguáva. Ko'ã tembiapo oheka avei ombohetave ovaléva umi tape momba'eguasúpe (Avenida Vitória Aguirre ha Avenida Três Fronteiras) orekóva oñembohapéva, kyta, tesakã LED ha kytarysýi umi tape jeguataha ha apajerekõi rape. Oñemoañetéta avei umi tembiapo péva ñemuha hendápe tava mbytepe tavaguasúpe orekóva rembipota omoambuévo Avenida Brasil peteĩ tape kañy rehe (7 boca área). Ko tembiaporã ñemboguata hembipotápe... omoambue, ñemoimbaicha, ñemuha tenda, mopyenda teko porãpe guarã avarekoha ha henda jeguata vy'arãpe guarã tavaguasu Catarataspe¹⁹.

Ciudad del Este

Ko municipio Ciudad del Este²⁰ (Paraguay), ojeipe'áva Foz de Yguazugui Rio Parana, ojoaju Brasil ndive Puente de la Amistad rupive. Ko táva ha'e táva guasu Departamento de Alto Paraná ha oreko mbohyrù tuichavéva ko tendape. Péicha he'i Rabossi (2004, p. 152), "ha'e mokõiha táva Paraguaype oñeñe'ëvo demográfico virurekorõ [...]", oïvo mokõiha Asunción²¹.

He'iháicha Algarin (2017), umi tavaygua'aty ohasa oguereko 26 000 oikóva, 1970pe kuri, 62 000 oikóva, 1980pe. Ko'agã Ciudad del Este oguereko umi 416 748 oikóva. Ha'e peteĩ táva hetave oguerekoa tekove.

Pe kutu paha oñepyrûva Ciudad del Este ha'e kuri ñemoñepyrû Puente Internacional de Amistad, ary 1965 jave, omoheñoiva peteĩ kuationaire

¹⁸ Plan oñemoherakuáva ko'ápe: <http://www.dpv.misiones.gov.ar/noticia-detalle.php?noticia=521>. Ojeike haguã ary 15-pe pa. 2021-pe.

¹⁹ Ko'ápe, iporã ojehechauka Beccaluva (2004) ñe'ë ohechakáva tekotevêha ojepy'amongeta ohasávo pe kundaha ko'apegua, mba'eráite avei mba'apoha renda ko'apegua ojoajúva hesete kundahára rehe, oñemoakãrapu'ã haguã tavaguasu. "Umi mba'apoha renda kundahára ndaikatúi ha'eño kyhyje'ỹ guerojera tenda kundahára, [...] Ombojerovia ha'e gobierno térã tendota omoañetéva tekuaimba'e kundahára ha'éva hí'ara ojavova mba'apo ha ombohetave virureko upe tendaré" (BECCALUVA, 2004, p. 3).

²⁰ Geográficamente, he'iháicha Algarin (2017), Ciudad del Este oguereko peteĩ tenda tavayguáva 104 km² ha ha'e 327km Asunciónui. Oñemotenondévo tavaguasu rembiasápe, ojehechakuaa, iñepyrûhápe, oñehenói hague Puerto Flor de Lui, oñemoambuéva Puerto Presidente Stroessnerpe, ary 1957. Opa rirre dictadura upéva ombyai tetã 35 ary pukukue, ary 1989pe oñemoambue héra Ciudad del Estepe. Ojekuaave haguã sa'iha Paraguay rembiasakue rehegua, oje'e ojehecha haguã kuationaire <http://www.cadep.org.py/>. Ojeikekuaa ko'ápe: 15 jasyoapy. 2021-pe.

²¹ Ojekuaave hagua ko táva rehegua ikatu ojejuhu ko'ápẽ: <https://mcde.gov.py/>. Ojeike haguã: 15 dic. 2021-pe.

interdependencia tavaguasu Foz de Yguazu ndive²². Péva oñembotuichave interdependencia oñemopu'ãvo pe Central Hidroeléctrica Itaipu (1974 – 1984), peteĩ tembiapo mokõi tetãgua omoambuéva geografía, ombopohýiva demográfica²³, sã tavayguáva ha mbohyru tendagua.

Puente de la Amistad omokyre'ỹ ñesambyhyha paraguay omoambue haguã Ciudad del Este, ary 1971pe, peteĩ Zona Libre de Impuestospe (Zona Franca), heta ambue tetãgua ogueraháva, jeporavopyrê brasileiro ha brasilerokuéra, ohekávo producto importado (electrónica, bebida, ambue apytépe). “Orekóvo impuesto yvate umi mba'eapopyre importado péva Brasil ha Argentinape, umi mba'e importado oiko peteĩ ikavure'iva ñemurã [...] péva ambue tetãguakuéra” (RABOSSA, 2004, p. 154). Ko ñemoambue jehékaha tavaguasúpe péicha kuri heseguáva Banco Central del Paraguay omoheñoi hague peteĩ teko poguasú ojeheróva “reexportaciones” ohecha haguã peteĩteĩ jajapi orekóva jeguata vy'arã jejogua umi mbojeopy tetãme²⁴.

Ko kyre'ỹ mbarete syry Puente de la Amistadpe omohesakã porã heseteva oguerékóva jerure ouva Central Hidroeléctrica Itaipu, umi ñesambyhyha Brasil ha Paraguay, omopu'ã haguã peteĩ yvovo pyahu, ombojoajútava Foz de Yguazu tavaguasu Presidente Franco, ha péva jejapo rehegua:

[...] omba'apo Perimetral Estepe rehe ombojoajútava puente BR 277pe, omboykévo mbayru hasaha oúva umi mbayru tavaguasu mbytégui, oventiláva Puente de la Amistad ha omoheñoiva péicha, tekovia iporãvéva kundaha jegoguápe guarã Ciudad del Estepe, ko'ápe avei oñeaponde'a peteĩ tape pyahu ohejáva ijerére (VICENTE; RÜCKERT, ary 2020-pe, p. 81).

Péicha he'i Itaipu Binacional (2021), Yvovõ pyahu oñemopu'ãta hendive umi moĩ pira pire oíva orden 323 sua realespe. Oñemotenondévo aravore ojejapova, tembiapo oíva'erã omoheñoi haimete 400 tenda mba'apope guara jere'ỹre. Avei, Brasil ha'égui peteíva umi jehoha momba'eguasuva umi mba'eapopyre.- ñemitỹ ojexportáva Paraguay (soja, mandi'o, trigo ha mandyju), ko joaju pyahu ikatúta oñemohenda jey umi Ciudad

---

²² “Pe aproximación mokõive tetã apytépe, acuerdo bilateral rupive, además ome'êvo pe construcción del Puente de la Amistad, el uso conjunto del Puerto de Paranaguá ha construcción de Itaipu, oinflui Paraguay política yvy rehegua” (ROSEIRA, 2006, p. 79).

²³ Oñemoñe'ê oñemoñe'ê haguã artículo Foz oñemboguejy ha Ciudad del Este ojepovyvy gente ndive, oñemoherakuáva diariope en línea H2Foz, ára 09/01/2021-pe.

²⁴ Umi reexportación ohechauka umi producto extranjero ñemu, ha katu umi exportación per se orepresenta producción nacional rehegua. Péva tekotevêkuri, he'iháicha Masi (2006, p. 4): “para la mitad de los década noventa, las primeras superaban, en valor, tres veces peteĩ las lunes”.

del Estepe, péva peteîtei oñembotývo ñemity, tavaguasu ha'e tape momba'eguasú osêva ko'ãvagai mba'erepy rehegua.

Ko temimo'ã ha'e omombia haguã jeguataha mbarete yvovò pyahúpe ha osê Puente de Amistadgui jeporu kundahára guarãnte, ikatúva ombotuichave guerojera importado Ciudad del Estepe ha oipe'a tape pyahu, ikatupyryvévape guarã logística mba'erepyva umi tembiapo ñemboaporekopýva paraguayá maquiladoragua.

Péicha industrialización Paraguay, oñemopyendáva Ley no 1064/1997, ojekuaáva Ley Maquila, oguereko jeporumeméva omoheñóivo peteí jehechauka industrial tetãkorapype, péicha ley ome'ê oñemokyre'ýhà mbarete umi virume'ẽ ambue tetãkuérape omoí haguã peteí vyvarakã orekóva hikuái industria Paraguaype. Ha'e peteí katupyry kakuaa oñemopyendáva omokyre'ývo exportación umi mba'erepy paha rehegua. Péicha ley oje'éva, ohupyty haguã umi jopoipyhy, umi térã virume'ẽva, ojejapovaerã, osambyhíva'erã 90% apopyre orekóvagai ñemuha extranjerope guarã ha 10%-nte ñemuha hyepypegua guarã. Ojeporu haguã pe oñemoinge industrias maquiladoras, Ley Maquila omopyenda umi... upe apopyre ojejapóva rehe 1% IVA – Impuesto al Valor Agregado – ha umi hepy'ýva extensión tributaria umi importación jehupytyka rehe. Ko tendape, avei ko'ãva rehe ñemokyre'ý ha pe tendyryrepykue imbovy, oñemba'apo Paraguay repykuere ha ojejapo imba'éva industrial ha ñemoporãve jejoko tenda ha ombohová oñeikotevêva industriape.

Péicha resultado Ley Maquila, ohechakaháicha Maciel (2017), Castilha (2019), Monsore (2019) ha Maia e Oliveira (2021), Paraguaype ohóma 120gui hetave industrias maquiladoras, haimete 70% ha'éva capital brasileño, oñemoíva upe umi táva tetãkorapypegua. Ko tenda tetãmbopy, Ciudad del Este ha umi tavaguasu ijykére (Hernandarias, Presidente Franco ha Minga Guazú) ohupyty hetave 50 maquiladora, péva ombojoja 43% opavave maquila Región Mbohapy Tetagua Brasil-Argen dora oñemoíva tetãme²⁵.

Ipahápe, iporã ojehechakuaa industria maquiladora, hi'aguígui Brasil ha kyre'y tapiagua tetã apyrápe, oreko jejapi añetè ñemoñarè jeikè ha mba'apo umi táva ko tendape, umíva apytépe Foz de Yguazu. Hembiapópe, Costa (2018, p. 80) he'i "2001 guive oñembyaty 11.554 tembiapo pe mba'apoha renda maquiladoras, he'iséva peteí mbytere jejapo 888 tenda mba'aporã aryre, ha tapicha rupi omba'apóva peteítei mba'apoha rendape".

---

²⁵ Ko papapy oguereko jeporumeméva ojupívo oñemopu'ãvo mokõiha puente ha oñemotenondévo Ferroeste (ferrocarril ombojoajúva Cascavel Puerto Paranaguá peve) táva Foz de Yguazu peve, Brasil ha'e guive jehoha oguerekóva ojejapóva 78% umi maquiladora exportación mba'eapopyre paha (MACIEL, 2017; CASTILHA, ary 2019pe; MONSORES, ary 2019pe; MAIA rehegua; OLIVEIRA, 2021-pe).

Tenda Mbohapyha Tetãgua Iguazúgua: Jetopa, poromoñaro ha mbohetapyha'ejuehe upe ñemongakuaa joko
DOI: 10.23899/9786586746228.4

Temiandu paha: Jurujakuéra

Tenda Tetãmbopy Brasil-Argentina-Paraguay, ojoaju ipo'ava, jeporavopyrê kakuaa kũmbykuaa henda kundahára umi tavaguasúpe mohenda: Foz de Yguazu (Brasil), Puerto Iguazú (Argentina) ha Ciudad del Este (Paraguay). Ko'ãichagua kakuaa oikotevê há'ëño ojajapóvaha oñondivepa. Heñóiva peteî aponde'a oñehenóiva oihápe umi avarekoha, aty ha mbo'ehao tuicha mba'apoha rendakuéra, ombojoajúva umi moñe'ẽ guerojera: Consejo de Desarrollo de Foz de Yguazu (CODEFOZ), 1999pe. Consejo de Desarrollo de Puerto Iguazú (CODEPI), 1999pe. Consejo de Desarrollo de Ciudad del Este (CODELESTE), 1999-pe, aty guasu Consejo de Desarrollo Triple Fronterizo (CODETRI)-pe.

Ko'ã ñemomrandu ikatu
jatopa upe jokupyty
teraguapy ha
ha'angakuaáva tetãmbopy
oime avei hikuai pe
moakahã 5 arandugua

Mba'apo mbarete hata orekóva jokupyty ava'aty ha hepy'ỹva ára ha ára Tenda tetãmbopy omomba'e guasu kyre'ỹ oguerekóva itasãjoaju moheñoi tendagua, oive ha imbaretevéva umi tembiapo henda ñemitỹ hi'upyrãra (proteína animal ha sa granogua) ha umi tembiapo henda tembiapopy (sa kundahára ha tendyry). Ha katu, pe kyre'ỹ oime gueteri mbytepe itasãjoaju moheñoi vyvragui, pytyvo pohanoharagui ha jejapo-kuérape ojoajúva mba'e pyahu rehe. Ko'ápe, iporã ojehechakuaa oñemotenondévo omohenda mbo'ehao guasu tekombó'e yvategua Foz de Yguazupe, momba'eguasú Universidad Federal de Integración Latinoamericana, Instituto Federal de Paraná ha Universidad Estatal de Oeste de Paraná, avei mbo'ehao oikuave'ëva ñembo'e pohanoharehegua Ciudad del Estepe ha umi tavaguasu ijykére, jeporumeméva oime peteî jeporumeméva gotyo tekombó'e rehegua. Oiko ramo teète ramo, oíta ñembotuvichavè momba'e guasú orekóva ko itasãjoaju moheñoi, avei itasãjoaju moheñoi henda pytyvo pohanoharagui ha umi tembiapo ojoajúva ñembopyahù jevy rehe, orekóva tuicha ipu'akava omoheñoivo efecto acumulativodesarrollo económico tendagua guarã.

Ipahápe, jepénte ndaipóri dato formal ombojoja haguã jejapi orekóva Ley Maquila péva Tenda Tetãmbopy, oí añete ja'e haguã ko aponde'a kakuaa henda industrial Paraguáype, péva oñemoigui fábrica Ciudad del Este ha tavaguasúpe tavaguasu tavaygua âgui, oreko itasãjoajurã mbarete, ohypýiva opavave tavaguasu orekóva moambue py'aporã umi hechauka virureko ha ava'atygua. Ikatu avei ñantendepéva kyre'y orekóva itasãjoaju moheñoi tendagua, oñeme'ẽ jejoko ha tuichave industrialización ley maquila rupive orekóta hapykueréva py'aporã umi mba'apo logística péva mbohapy tetãme.

Umi mba'e oje'éva

ALGARIN, D. R. **Desarrollo Economico de Ciudad del Este Alto-Parana Paraguay**. 2017. Monografía (Bacharelado em Ciências Econômicas) – Universidade Federal da Integração Latino-Americana, Foz do Iguaçu, 2017. Disponível em: <http://dspace.unila.edu.br/123456789/2091>. Acesso em: 10 ago. 2021.

BECCALUVA, O. O mesmo produto turístico, dois resultados econômicos diferentes: Cataratas do Iguaçu. **Revista Científica Visão de Futuro**, ano 1, n.1, v. 1, p. 01-06, jun. 2004. Disponível em: https://revistacientifica.fce.unam.edu.ar/index.php?option=com_content&view=article&id=48:un-mismo-producto-turico-dos-resultados-econos-diferentes-cataratas-del-iguaz&catid=3:notas&Itemid=3. Acesso em: 02 set. 2021.

BOERR, M. El audaz plan de Misiones para generar los dólares que el país necesita. **Jornal La Nación**, 31/08/2020, versão digital. Disponível em: <https://www.lanacion.com.ar/economia/el-audaz-plan-misiones-generar-dolares-pais-nid2436668/>. Acesso em: 25 ago. 2021.

CALEBE, J. Ponte da Integração trará benefícios socioeconômicos e mais segurança à fronteira. **Rádio Cultura Foz**, 22/10/2019, versão digital. Disponível em: <https://www.radioculturafoz.com.br/2019/10/22/ponte-da-integracao-trara-beneficios-socioeconomicos-e-mais-seguranca-a-fronteira/>. Acesso em: 09 nov. 2021.

CAMMARATA, E. B. Estudio Integral del Destino Turístico Iguazú-Cataratas: Controversias y Desafíos para el Desarrollo. In: SEMINÁRIO DE PESQUISA EM TURISMO DO MERCOSUL, 6, 2006, Caxias do Sul. **Anais [...]**. Caxias do Sul: Universidade de Caxias do Sul, 2006. Disponível em: https://www.ucs.br/ucs/tplSemMenus/eventos/seminarios_semintur/semin_tur_4/arquivos_4_seminario/GT09-4.pdf. Acesso em: 24 ago. 2021.

CAMMARATA, E. B. El territorio en la Triple Frontera: relaciones de poder e identidad compleja en el destino turístico "Iguazú-Cataratas". In: ENCUESTRO DE GEOGRAFOS DE AMERICA LATINA, 12, 2009, Montevideu/Uruguai. **Anais [...]**. Montevideu/Uruguai: Universidad de la República, 2009. Disponível em: <http://observatoriogeograficoamericalatina.org.mx/egal12/Geografiasocioeconomica/Geopolitica/25.pdf>. Acesso em: 24 ago. 2021.

CASTILHA, F. D. **Estratégia de Desenvolvimento a partir de incentivos legais**: um estudo sobre a política paraguaia de maquila. 2019. Dissertação (Mestrado em Políticas Públicas e Desenvolvimento) – Universidade Federal da Integração Latino-Americana, Foz do Iguaçu, 2019. Disponível em: <https://dspace.unila.edu.br/handle/123456789/5167>. Acesso em: 20 ago. 2021.

COSTA, F. da F. **Lei de Maquila**: impactos no desenvolvimento econômico do Paraguai de 2003 a 2016. 2018. Dissertação (Mestrado em Desenvolvimento Regional e Agronegócio) – Universidade Estadual do Oeste do Paraná, Toledo, 2018. Disponível em: <http://tede.unioeste.br/handle/tede/4077>. Acesso em: 20 ago. 2021.

DATASUS - Departamento de Informática do Sistema Único de Saúde. **Índice de Gini**. Disponível em: <http://tabnet.datasus.gov.br/cgi/ibge/censo/cnv/ginibr.def>. Acesso em: 23 nov. 2021.

FERREIRA, R. **CODEFOZ**: um possível caminho para o desenvolvimento regional endógeno. 2018. Dissertação (Mestrado em Políticas Públicas e Desenvolvimento) – Universidade Federal da Integração

Latino-Americana, Foz do Iguaçu, 2018. Disponível em:

<https://dspace.unila.edu.br/handle/123456789/3634>. Acesso em: 16 set. 2021.

GONZÁLEZ, R. O.; RAMPOLLO, P.; DOMÍNGUEZ, I. G. Impactos socio-territoriales: Puerto Iguazú y Reserva Iriapú, 600 hectáreas. Misiones, Argentina. **Revista El Periplo Sustentable**, v. 1, n. 33, p. 363-393, jul./dez. 2017. Disponível em: https://www.researchgate.net/publication/324440475_Socio-territorial_impacts_Puerto_Iguazu_and_reserve_Iriapu_600_hectares_Misiones_Argentina. Acesso em: 01 set. 2021.

H2FOZ. Puerto Iguazú pode ganhar shopping na área central da cidade. **H2FOZ**, Foz do Iguaçu, 31/07/2021. Disponível em: <https://www.h2foz.com.br/fronteira/puerto-iguazu-pode-ganhar-shopping-na-area-central-da-cidade>. Acesso em: 25 ago. 2021.

H2FOZ. Pandemia faz disparar número de famílias iguaçuenses em situação de extrema pobreza e de pobreza. **H2FOZ**, Foz do Iguaçu, 26 de julho de 2021. Disponível em: <https://www.h2foz.com.br/economia/pandemia-faz-disparar-numero-de-familias-iguacuenses-em-situacao-de-extrema-pobreza-e-de-pobreza/>. Acesso em: 25 ago. 2021.

H2FOZ. Estagnação da população e receita do ICMS: para onde caminha Foz do Iguaçu? **H2FOZ**, Foz do Iguaçu, 29 de agosto de 2021. Disponível em: <https://www.h2foz.com.br/editorial/estagnacao-da-populacao-e-receita-do-icms-para-onde-caminha-foz-do-iguacu/>. Acesso em: 20 dez. 2021.

H2FOZ - Foz encolhe e Ciudad del Este explode de gente. **H2FOZ**, Foz do Iguaçu, 01/09/2021. Disponível em: <https://www.h2foz.com.br/cidade/foz-encolhe-ciudad-del-este-explode-de-gente-como-entender/>. Acesso em: 21 dez. 2021.

IBGE Cidades. Disponível em: <https://cidades.ibge.gov.br/brasil/pr/foz-do-iguacu/panorama>. Acesso em: 16 set. 2021.

INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA Y CENSOS - INDEC. Disponível em: <https://www.indec.gov.ar/indec/web/Nivel4-Tema-2-41-135>. Acesso em: 03 set. 2021.

INSTITUTO NACIONAL DE ESTADÍSTICA - INE. Disponível em: <https://www.ine.gov.py/default.php?publicacion=2>. Acesso em: 03 set. 2021.

INSTITUTO PARANAENSE DE DESENVOLVIMENTO ECONÔMICO E SOCIAL - IPARDES. Disponível em: <http://www.ipardes.gov.br/imp/index.php>. Acesso em: 03 set. 2021.

PARAGUAI. **Lei nº 1064/1997**. Lei paraguaia da indústria maquiladora de exportação. Disponível em: <https://www.bacn.gov.py/leyes-paraguayas/2424/ley-n-1064-de-la-industria-maquiladora-de-exportacion>. Acesso em: 17 out. 2021.

ITAIPU BINACIONAL. Obras da ponte da integração chegam a 64% de execução. **Itaipu Binacional**, Foz do Iguaçu, 28/07/2021. Disponível em: <https://www.itaipu.gov.br/sala-de-imprensa/noticia/obras-da-ponte-da-integracao-chegam-64-de-execucao>. Acesso em: 10 set. 2021.

MACIEL, R. E. A. **A maquila no Paraguai**: modelo produtivo e integração no início do século XXI. 2017. Dissertação (Mestrado em Integração Latino-Americana) – Universidade Federal da Integração Latino-Americana, Foz do Iguaçu, 2017. Disponível em: <https://dspace.unila.edu.br/123456789/1701>. Acesso em: 20 ago. 2021.

MAIA, I. C. de L.; OLIVEIRA, G. B. de. Mapeamento das Firms Maquiladoras Brasileiras Instaladas no Paraguai. In: SEMINÁRIO DE DESENVOLVIMENTO REGIONAL, 5, 2021, Taubaté. **Anais** [...]. Taubaté: UNITAU, 2021. Disponível em: <https://editora.unitau.br/index.php/edunitau/catalog/book/44>. Acesso em: 20 ago. 2021.

MASI, F. Paraguay: los vaivenes de la política comercial externa en una economía abierta. **Informe do Centro de Análise e Difusão da Economia Paraguaia (CADEP)**. Assunção: CADEP, 2006.

MISIONES ONLINE. Inauguração do Terminal Turístico Fluvial: a intenção é conectar Posadas com Iguazú regularmente. **MISIONES ONLINE**, Misiones – Argentina, 11/10/2021. Disponível em: <https://misionesonline.net/2021/10/11/terminal-turistica-fluvial-iguazu/>. Acesso em: 04 dez. 2021.

MONSORES, C. de O. **Reflexões sobre a atração de empresas brasileiras através da lei paraguaia de maquila**. 2019. Dissertação (Mestrado em Políticas Públicas e Desenvolvimento) – Universidade Federal da Integração Latino-Americana, Foz do Iguaçu, 2019. Disponível em: <https://dspace.unila.edu.br/123456789/4969>. Acesso em: 20 ago. 2021.

ONU - ORGANIZAÇÃO DAS NAÇÕES UNIDAS. **Objetivos de Desenvolvimento Sustentável: agenda 2030**. Rio de Janeiro, 2015. Disponível em: <https://odsbrasil.gov.br/>. Acesso em: 01 set. 2021.

PAIVA, C. Á. **Plano de desenvolvimento econômico de Foz do Iguaçu**. Foz do Iguaçu, PR. 2014. Disponível em: <http://www.hlucas.com.br/blog/wp-content/uploads/2014/04/PDE-FOZ-COMPLETO-2014.04.24.pdf>. Acesso em: 03 set. 2021.

PINTOR, E. et al. A Dinâmica Econômica do Município de Foz do Iguaçu de 2002 A 2012. **Revista Orbis Latina**, v. 6, n. 1, p. 71-88, 2016. Disponível em: <https://revistas.unila.edu.br/orbis/article/view/528>. Acesso em: 03 ago. 2021.

PNUD – Programa das Nações Unidas para o Desenvolvimento. Disponível em: <http://www.atlasbrasil.org.br>. Acesso em: 16 set. 2021.

RABOSSI, F. Dimensões da espacialização das trocas: a propósito de mesiteros e sacoleiros em Ciudad del Este. **Ideação – Revista do Centro de Educação e Letras**, Foz do Iguaçu, v. 6, n. 6, p. 151-176, 2004. Disponível em: <https://docplayer.com.br/27627859-Dimensoes-da-espacializacao-das-trocas-a-proposito-de-mesiteros-e-sacoleiros-em-ciudad-del-este-1.html>. Acesso em: 09 set. 2021.

RIO, G. P. do; COELHO, M. C. N. Formação de regiões transfronteiriças na América do Sul: um estudo comparado de cadeias produtivas em espaços trinacionais. **Revista Brasileira de Geografia**, Rio de Janeiro, v. 65, n. 1, p. 43-70, jan./jun. 2020. Disponível em: <https://www.rbg.ibge.gov.br/index.php/rbg/article/view/2375>. Acesso em: 12 set. 2021.

ROSEIRA, A. M. **Foz do Iguaçu: cidade rede sul-americana**. 2006. Dissertação (Mestrado em Geografia) – Universidade de São Paulo, São Paulo, 2006. Disponível em: https://www.teses.usp.br/teses/disponiveis/8/8136/tde-18062007-152226/publico/TESE_ANTONIO_MARCOS_ROSEIRA.pdf. Acesso em: 02 set. 2021.

VICENTE, F. J.; RÜCKERT, A. A. A Região Transfronteiriça do Iguaçu e as Ações da IIRSa. **Revista ParaOnde**, Porto Alegre, v. 14, n. 1, p. 71-89, 2020. Disponível em: <http://seer.ufrgs.br/paraonde>. Acesso em: 12 set. 2021.

Sapáva Ñomone

Paradiplomacia tetã apyra ohasáva Tenda Tetãmbopy rehegua

Virginia Ruiz de Martín Esteban Martínez (Espanha)¹
Gustavo Oliveira Vieira (Brasil)²

Umi joaju ha'e peteî guerojera jejokope guarã, ojehechaháicha pe mombe'ú Transformando Nuestro Mundo: Aragua 2030 Guerojera Jejoko rehegua, ojekuaavéva kóicha Hechauka 2030³, rehegua, ha oje'e porãve haguã Mba'e Guerojera Papapy jejoko 17 (ODS 17).

Ojehechávo momba'eguasú, roguereko potapy, ko maranduhai rembe'y ryepýpe, ome'ëvo apopyre ha ohechauka rairõ, joja'y ha py'amongeta umi mba'e ikatúva rehe amo ipahápe oipytyvõ oñentende haguã Paradiplomacia Tenda Tetãmbopype (Argentina-Brasil-Paraguay). Upevarã ropresentáta peteî jehechapyrã umi joaju rehegua ofirmama, umi ha'anga tetãkorapy oiméva, umi rairõ ha juruja orekóva Paradiplomacia tetãkorapy ohasáva ha, ipahápe, ambue juruja paradiplomática tetãkorapy ohasáva Tenda Tetãmbopype.

Paradiplomacia Yvy rendagua Mbohapy Tetã Argentina-Brasil-Paraguay

Peteíva umi akãporukuaa oñemomba'eva'erã ha oñemoherakuáva'erã oñemopu'ã haguã umi aty Tenda Tetãmbopype ha'e Paradiplomacia⁴ oñembojoaju rupive tetãkorapy ohasáva. Péva maranduhai geopolítico Tenda Tetãmbopype, péva oígui peteĩnteva, Paradiplomacia oike tekove ára ha ára, guive tetãnguéra umi temimoĩmby subestatal tenda tetãkorapy.

EJOPY KO'APE eike haguã emysakãve arandu Cornago-Prietogua (2000) ipurusúva rehegua.

¹ Pe apohára ha'e española há oguereko hasapyre tekoha aregũarã Brasilpe.

² Rome'ê aguije ore angirũkuérape Adriana Brandt Rodrigues y Solange Assumpção pe jesareko ha momarandu omoíva ko arandu osê porã haguã.

³ Ko aragua imba'erehegua peteî aponde'a ojejapo yvy ape árigua tenda avano'õ (tetãrerekua, avakuéra, Mbo'ehao hetaichagua tembiaporenda), sambyhy ñepytyvõ, 2030 peve, ombohape vaerã mombarete há virumoihára ohypyty haũaicha 17 Mba'ekuera Guerojera Hekojopykuaáva (ODS) há 169 ojehypytyséva upe moherakuã teko yvate (ONU BRASIL, 2015).

⁴ Ko'ã tekombo'eporã ha'e peteî neologismo tekome'êrusu oñemoiirũ mokoípe ha omombe'u umi omboty mbykymiva "katupyry joja". Ome'ê heta ñemosakãite, ndoguerekoiahekoporandúva há oipe'a kuatione'ê ñe'ê ñembohováí. Ojekuaa ko ñe'engáva pe mba'apo ko'ágãguare oñepyrũ prisma rupive pe ñepytyvõ ha kanguejoguaha.

Paradiplomacia ha'e umi joaju rehegua tetãkorapy ohasáva, hekóicha ha/térã hekóicha interinstitucional (DUCHACEK, 1990), oñecondicionáva tenondetegua umi añetegua ombojo'a avarekoha umi yke iñambuévape ysyry Yguazu ha Paraná, oñemoha'arõva hi'aguíva geográfica, pe tekoha jepigua ha apañuái oíva tembiapo mbohapehára oikea apytépe ha omyatyrõ ikatumia omopu'ã haguã oñondivepa (VIEIRA; OLIVEIRA, 2019).

Ñopytyvõ tetãnguéra oguereko peteĩ kuationa potapy omoañetévo Aragua 2030, mba'erãite umi ñembyaty rupive umi ha'angakuéra omokyre'ỹva ha ombojo'ó mba'ekuaa opaichagua rehegua (aporeko, tekome'êhe'íva, mba'eraiteva, mongu'e, ambue apytépe), tembiporu pyahu ha tembiporu viruporukuaa opavavépe ãguarã-Teko, jekuaa'ỹva, mbo'ehao ha avano'õ civilpe.

Ñopytyvõ tetãkorapy hembipotápe oime omokyre'ỹ sinergia omohenda porãvo tembiapo omyatyrõ haguã umi apañuái jepigua, avei ojehekýi haguã ikatukuaaite omomokõi ñeha'ã, tembiaporã ha tembiapopy temimoĩmbykuéra apytépe. Ko'ãichagua sinergia ikatu ha'égui ohejáva pe mbojoja ha'eteva, oñemoíva peteĩ ñe'ême ha puporã tekuimba'e tetãrekuaiva hetayvatekueha'ã, teko rechauka ha'eha ombojo'ó mbarete ha mba'apo umi yvatekueha'ã iñambuéva apytépe umi oja'aráva ñe'ẽ ha umi ha'angakuéra iñambuéva, ojesarekóva moherakuã oguerekóva oikuaaséva ñembyatypa vyjepysope. Ko tetãrerekua, upévare, ojepy'apy "mbojo'ó mbarete, kuationa, kyhyjerã, mbojopói ha poguypegua umi ha'anga oíva apytépe" (KNOPP, 2011, p. 58 rehegua).

Ikatu haguã umi aty oñeikotevêva tetãrerekua heta yvatekueha'ãpe guarã oñemotenonde porã, tekotevê ojejavova umi ojeikuaáva apytépe (Tetãnguéra apytépe; Brasil, Argentina ha Paraguay apytépe), tetãygua (Joja, Teko ha Tavusu apytépe, Brasilpe ojuhúva; Joja, Provincia apytépe ha Tavusukuéra, Argentinape; Teko, Departamento ha Tavusukuéra apytépe, Paraguayo Ykepe), ykegua (ha'eháicha mbytepe temimoĩmby ohechakáva opavavépe guarã tetãygua, tekokuéra ha tavusu) ha umi temimoĩmby teko ambue apytépe opaichagua tendápe, omboyke'ỹre hypy'ũ jekupyty oguerekóva mbaretéva opavavépe guarã-jekuaa'ỹva.

Ko maranduhai ombojoajúva tetãkorapype, Paradiplomacia osẽ peteĩ juruja pyhyjehe tetãnguéra umi teko subestatal oĩméva tetãkorapy ha ombotuichave haguã kuationa oguerekóva umi ha'angahakuéra ojapóva ñupyso ñemopu'ãme tetãnguéra – ko ojuhúvape, tenda tetãkorapy ohasáva. Avei omoba'eguasúva jahechauka pe Paradiplomacia ikatu ha'e peteĩ "mba'éicha odemocratiza tekuimba'e okáre, ikatúva ohechakuaa umi oikuaaseteéva ha tekotevê iñambuéva umi yvatekueha'ã tekuimba'eva oívape tetãnguéra ryepýpe" (ODDONE; VÁSQUEZ, 2015). Hembipotápe momba'eguasú ha'e ombotuichave haguã umi oñembokatupyryva oja'ajúva mopu'ã ojeikuaáva umi

ha'anga subestatal ykegua, tetãkorapy, ambue diplomacia tetãmba'éva umi tetãrerekua Mbyte Teko tetãyguá, ojerureva umi hekóicha opokóva ha hekói'ỹva, oguerékóva tekoha tapiaguáva térã aragua.

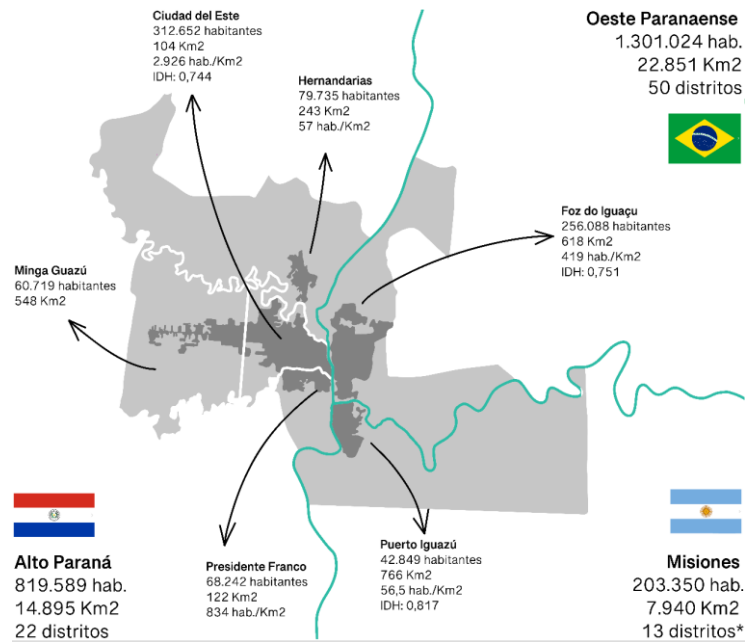
Umi Tenda Tetãmbopy Yguazúpe ojejapo umi tavusu tetãkorapype, ojeheróva [tavaguasu Mellizokuéra](#). Ko hesakãva omoba'eguasúva oñemo'ã hagua tekuimba'e opavavépe ñuarã ha umi ñoñe'ẽme'ẽ ohesa'ỹijóva mokõive simetría ha asimetría, osẽva umi ñambuéva oheja ramo yvatekueha'ã guerojera yke ha kyre'ỹ oguerékóva umi guerojera tendagua oikóva tetãkorapy ohasávape.

Umi joyke'ykuéra Tava he'ise tavagua ojoykeregua umi mbotavusugua tetãmbopy, ojapoháicojapoháicjejopy tavayguáva, ohasáva rembe'y vyvove, ojuhuháicha Puerto de Iguazúpe, Foz do Iguazú, Ciudad del Este, Hernandarias há Presidente Franco, ndoikéi Minga Guazú.

Upévare, Tenda Tetãmbopy ojehecha tetãkorapy ohasáva, peteĩ ojehechakatu'ỹva teete ombojoajúva henda ha tetãnguéra, ambue mba'e imba'eva ha ára ha ára, ojerurévo aty okapegua ambue tendáre, Paradiplomacia rupive.

Ko tetãkorapy “metrópoli tetãmbopy” mba'eichapa ykekuéra rupive opyta 3 tetãme (Argentina, Brasil ha Paraguay) ha oimerãe 6 tavusu upéicha imbaretévava (Puerto de Iguazú, Foz de Yguazú, Ciudad del Este, Hernandarias, Presidente Franco ha Minga Guazú), haimete 1 sua oikóva 80 ary ári Etniakuéra rehe. Ko Tenda Tetãmbopy ojejapo tetãvove Paraná, Brasil retãme, departamento Alto Paraná, Paraguáype, ha provincia Misiones, Argentinape, ohupytýva 85 distrito, oimehápe tetãyguára 2,3 sua rupi yvypóra ha peteĩ tenda 45.686 km² ha oimerãe peteĩ radio 150 km fronteragui (ISM, 2018; ALTO PARANÁ, 2020; IBGE, 2020), ojehechaháicha yvy'anga iguýpe.

Ta'anga 1 – Yvy'anga ohechaukáva umi táva oíva tetãkorapy rembe'ýpe (AR-BR-PY)

Ña'embe: Ojapóva Hell Graff (2022), oñemopyendáva umi apopyre oúva ISM (2018), Alto Paraná (2020) ha IBGE (2020).

* Haipy: ñemoarandu tenda oñehesa'ýijóva oimehápe 13 distrito (departamento) 17 opaite.

Ta'anga 2 - Puente de la Amistad

Pe yvyjepyso Yguazu, ha'e opyta y korasõme upéva omoheñoi Cuenca Río de la Plata, mbytépe umi Ysry Paraná ha Yguazu, ombojoajúva Brasil ha Argentina Puente rupive Hermandad Internacional (1985) ha pe Brasil guive Paraguay peve Puente rupive Amistad Internacional (1965); ha'e aty pya'e, Puente de Integración rupive.

Ña'embe: Sierich (2016).

Ha'e peteî territorio fronterizo orekóva alto flujo aduanero oimehápe ohecha puerto seco⁵ hembiaipo hetavehápe América Latina-pe, orekóva 160 mil rupi umi kamiõ por año, peteî caudal ofavoreséva oñemopu'ãvo perímetro este, a tramo 15,8 km

⁵ Ko marandu ikatu ojejuhu kuaatipi web Ingresos Federalespe, ojejuhúva ko'ápe: <https://www.gov.br/receitafederal/pt-br/assuntos/noticias/2021/julho/movimentacao-de-cargas-em-foz-do-iguacu-apresenta-resultados-historicos>. Ojehechá kuri árape: 26 abr. 2022-pe.

ombojoajúva Puente de Integración pyahu BR-469 ha BR-277 ndive. Avei ko flujo automotriz-gui, 20 millones de personas rupi omýi cada año mbytépe Brasil ha Paraguay ha 11 millones Brasil ha Argentina mbytépe.

Ko tenda oime heta oguereko ombojo'áva, ha'eháicha Cascadas de Iguazu ha umi okarusu tetãygua (Argentina ha Brasilgua) oguerekóva peteíva umi tuichavéva mohemby umi bioma Bosque Atlántico, avei mba'apoha renda Itaipu Binacional, tuichavéva tendyry ombokapúva hidroeléctrica⁶ yvy ape ári, ha peteí ñeimeha mbo'ehao opavavépe guarã ha mbo'ehao arandu yavtegua, ojehechakuaáva Brasil ha Paraguay mbytépe, oguerekóva mbo'ehao tuicha, umi mbo'eano tuicha ha mbo'ehao mitãrusuguava oikuave'ëva mbo'esyrygua, mba'eraite, maestría ha doctoradope.

Ko aty rehegua, oguerekóva tekoha ñambuéva, ojapo Región Tetãmbopy peteí pa'ũ cosmopolita ombojo'ova ha omopu'áva, avei arandupy ha jepokuaa, peteí modus ogaguáva ohasáva tetãkorapype.

Jahecháramo ha'anga ogurekóva ñeihã geopolítica yvy ape ári, yvyjepysópe, umi Tenda Tetãmbopy Yguazúgua ojehechauka mbohapy tetãvore (térã ombojojáva) aty Mercosurpe, oikéva Savapa Capricornio Américape del Surpe, ojehechauháicha pe yv'anga oíva iguýpe.

Ta'anga 3 – Yvy ra'anga Tetãmbopy Yguazúgua América del Surpe

Ña'embe: Jejapo de Hel Graf (2022).

⁶ Ojekuaave hagua kō 'ápe: <https://www.itaipu.gov.br/energia/geracao>. Ojehechákuri árape: 25 abr. 2022-pe.

Iporã jaikuaa ko Yvy rendagua oikeha pe ojeheróva Savapa Capricorniope, Antofagasta (Chile) Paranaguá (Brasil) peve, ohasávo umi tetãvore Salta, Jujuy, Formosa, Tucumán, Chaco, Corrientes, Santiago del Estero ha Misiones (Argentina), umi departamentokuéra Paraguay (ndoikéi Alto Paraguay ha Boquerón) ha umi tekokuéra Brasil ygua Paraná, Santa Catarina ha Mato Grosso do Sulgua.

Ipahápe, ojehechakuaava'erã ko Yvy rendagua ha'eha ñembyatýva Ñemuguasu Jepigua Surpegua (Mercosur), oikéva tetãyguára 225 sua oikóva, peteî yvy tava mba'epe de 11.869 sua km2, oguerekóva 4 tetãnguéra ñembyaty (Argentina, Brasil, Paraguay, Uruguay), 7 tetãnguéra ojoajúva (Chile, Colombia, Ecuador, Guyana, Perú, Surinam ha Bolivia – hasapyrepe) ha en opaite 361 mercocidad, umíva apytépe Foz de Yguazu.

Tembiasakue joaju Yvy rendagua Mbohapy tetãguape

Tetã apyrã mbohapy tetãgua, ha'égui peteî ojehasa haguã akãporukuaa, oguereko tembiosa puku ñorairo, ha katu avei ombojojaju, umi teko tetãyguapa apytépe umi sa ary ohasava'ekuépe. Pe haipy ara rehegua guýpe, umi arange ombojáva oíva umi joaju aty oñemomba'eguasúva mbohapy tetã apytépe (Ta'anga 4) ha umi yke atýva (Ta'anga 5), oñehesa'yijova'ekue umi tratado peteíha guive, umi Atyguasú ñemopyendarã tavaguasu ombojekuaa ko ára peve.

Ta'anga 4 – Haipy aragua umi aty tetãnguéra Yvy rendagua Mbohapy tetãgua Yguazu. (1750 guive 2021 peve)

Nomoneî Tatãnguéra umi Tenda Tetãmbhopy Iguazúgua (1750-2021)

Ta'anga 5 – Haipy aragua aty ykegua Tenda Tetãmbopy Yguazu (1965- 2021)

Jokupyty hendaha Tenda Tetãmbopy Iguazúgua (1965- 2021)

Ña'embe: Jejapo apohára (2022).

Umi ha'anga tetã apyrã ohasáva Yvy rendagua Tetãmbopy

Umi ha'anga omopyendáva yvy táva mba'e tetã apyrã ha'e mbo'ehao (sub)estatal, ndaha'éiva oimeraëvape guarã ha jekuaa'ỹva, omba'apóva transnacional, federal, opavavépe guarã ha tava'igua, oikotevéva mba'apo hetayvatekueha'ã, ombojoajuva ñesambyhyha tendakuéra (moakãhára, moakãhára ha moakãhára ramo) – oñemboguata haguã tekuimba'e tendagua oíva mbyekoviaha umi henda ojoajuva tetãnguéra –, umi mbo'ehao rupive (oikehápe umi temimoĩmby aty ha moingope), tetãme ha yvy rendaguãme, umi oíva ombohovai vaerã ava ñembyaty civil ha ambue ha'angakuéra rehe oíva kakuaa rendaguape.

Ohechauka haguã mba'épa ojapo ko'ã ha'anga tetãkorapy Tenda Tetãmbopype, omoha'anga ojehecharã umi ha'anga tetãkorapy tekotëveva yvy rendaguape mba'e jetavy'o rehegua, oñemboja'óva mba'ekuave'ẽmby guive mba'apo ojeheróva omboguatáva irundy cuadruple – avano'õ civil, ñemuharenda, tetãrerekua ha mbo'ehao tuicha (ATYGUASU ÑEMOPYENDARÃ, 2019) –, omoheñoiva tava'igua, mba'apoha renda ha mbo'ehaokuéra tetã rehegua ha teko, cooperativa, omyengoviateéva avarekoha, mbo'ehao tuicha ha umi omoñe'ẽ guerojera tendagua ha mbohapy tetãgua oñemoheñoiva yvy tava mba'epe, oje'eháicha ko'ápe:

(1) Tetãrerekua /Teko

(1.1) Jere tetãnguéragua:

Mercado Común del Sur – [Mercosur rehegua](#)

Itaipu [Binacional](#)

(1.2) Tetãmegua mba'ekuaarã:

Consejo Nacional de Investigación de Argentina – [Conacyt](#)

Consejo Nacional de Investigación Científica y Técnica del Paraguay – [Conicet](#)

Parque Nacional Iguazu – [PARANÁ](#) Iguazu (Brasil)

Parque Nacional [Iguazú](#) (Argentina)

Fundación Parque Tecnológico Itaipu – [PTI](#) (Brasil y Paraguay)

Fundación Araucaria – [FAPPR](#) (Brasil)

(1.3) Alcance municipal rehegua:

Municipalidad de Ciudad del Este (Paraguay)

Município de Foz do Iguacu (Brasil)

Municipalidad de Hernandarias (Paraguay)

Municipalidad de Minga Guazú (Paraguay)

Municipalidad de Presidente Franco (Paraguay)

Municipio de Puerto Iguazú (Argentina)

(2) Ñemu rehegua

(2.1) Asociación Comercial e Industrial de Foz do Iguacu - [ACIFI](#) (Brasil) rehegua

(2.2) Cámara de Comercio [Iguazú](#) (Argentina)

(2.3) Cámara de Comercio y Servicios de [Ciudad del Este](#) (Paraguay)

(2.4) Federación de Comercio de Paraná - [Fecomércio-PR](#) (Brasil)

(2.5) Instituto Polo Internacional Iguasu - [POLOIGUASSU](#) (Brasil)

(2.6) Unión de Transportadores Vial de Foz do Iguacu ha Región - [SINDIFOZ](#) (Brasil)

(3) Avano'õ Civil

(3.1) Consejo de Desarrollo Económico, Social y Ambiental Puerto Iguazú rehegua - Codespi rehegua

(3.2) Consejo de Desarrollo Económico y Social de Ciudad del Este - Codeleste rehegua

(3.3) Consejo de Desarrollo Económico y Social de Foz do Iguacu - [Codefoz](#) rehegua

(3.4) Consejo Trinacional de Desarrollo rehegua - CódigoTri

(4) Tekombo'e Yvategua Tetãnguéra

(4.1) Mbo'ehaovusukuéra

Mbo'ehaovusu Tetãvore Misiones - [UNAM](#) (Argentina)

Mbo'ehaovusu Federal de Integración Latinoamericana - [UNILA](#) (Brasil)

Universidad Nacional del Este - [UNE](#) (Paraguay)

(4.2) Mbo'ehaovusu róga kuéra

Campus Foz do Iguacu de la Universidad de Paraná Occidental - [UNIOESTE](#) (Brasil)

Campus Foz do Iguaçu del Instituto Federal de Educación de Paraná – [IFPR](#) (Brasil)

(4.3) Mbo'ehaovusu Mbyte

Mbyte Mbo'ehaovusu [UNIAMÉRICA](#) (Brasil)

Dinámica del [Centro Universitario de Cataratas](#) (Brasil) rehegua

Mbo'ehaovusu Gaston [Dachary](#) (Argentina)

Universidad Privada de la Este – [UPE](#) (Paraguay)

Universidad Católica Nuestra Señora de la Asunción – [UCA](#) (Paraguay)

Umi haihára ñañe'ê hague apytepe, mbo'ehao tuicha pavêmba'éva omombarete pyrukuera ñepytvõ tetãmbopy hyepypegua, oñepyrû oñemoapopyrã mbo'ereko tendotapavê apeguáva, ha'emaramo sambyhyhárukuéra, avei oiporãrõ ambue tekove aty akangutape, oñondivepa, ybyjepysope. Ko jejapo omombarete ko pa'û tavaokuéra umi haihára-papapy tekuaigua tetãmbopy oihaguére tekui ojavave tavusugua. Ko joja sa'í porãve teko tuichaa ñehenoi jejapo vyjepyso há upeare hetekoteéva—, oñepyrûgui pavêmba'éva y.

Jepénte poravopyre ojavokuaáva oguerékova peteĩteĩ pehẽ ombojekuaa ko'ápe, umi tuicha mba'e ha'e ñamomba'eguasú pe joaju/apytépe opavave ko'ã ha'angakuéra ojavóta katupyry umi joaju omoakãrapu'áva omombarete haguã aponde'a ñembyaty tendagua tetãkorapy ha ombojerovia umi tekovia kakuaa tendagua jokope guarã.

Poroheka, juruja katupyry oikóva katupyry Tenda Tetãmbopy

Paradiplomacia rehegua Tendape Tetãmbopy Paradiplomacia umi Joaju Tetãkorapygua ha'éma peteĩ añetegua Tendape, Mbohapy tetãgua péva oguerékogui mbojo'a ojejavóva ha ha'e peteĩ tenda tuichavevare juruja. Taha'e ha'éva, oĩ umi jeporoheka mbarete tekotevêva oñembohovái porãve ojekuaáva ha ombohováiva ohekávo myatyrõ hetepýva ñeĩme-tenondeguape guarã avarekoha oĩva upe vyjepysope.

Umi jeporoheka paradiplomático kakuaa tendape guarã

Umi ha'anga Tendagua oñomoirû hikuái kakuaa hendape guarã myatyrõ/oñembojoaju haguã, ambue ko mba'apoha renda oñembohovái papapy'yme umi mba'e ohapejokóva ko aponde'a jave ojehechávo tuichaha jeporoheka ko'ágã omoha'ãngava, omomba'eguasúvo, umia apytépe, poapy techapyrã jeporoheka paradiplomático Tenda Tetãmbopy hekopete achegetype:

(1) Oñemyatyrõva'ekue, Oñembojoaju haguã ha Sinergia Tetãrerekua Mbytegual ha Ndaha'éiva apytépe

Peteiha porohekáva ohechauka umi mba'aporenda subestatal Tenda Tetãmbopygua ojeypy'apy hesakã haguã oja'pokuaáva tetãnguéra orekóva rehe, oñemopyendáva tembiaporã rehe umi ñeha'ã orekóva ha ojoajúvo umi ñeha'ã oñembo'éhaóva oguerékóva ndive Mbyte tetãrerekua ani haguã ojoavy tekuimba'e okáragua tetãyguá ndive. Péva oñembojoaju haguã ojeja'póva tetãkorapy umi yvatekueha'ã tetãrerekua iñambuéva apytépe (Joaju, teko/provincia/departamento ha tavusu) ojehecha peteî porohekáva ramo paradiplomático ha oñeikotevê ani haguã oiko ñorairõ ojoajúva katupyrykuéra ko'ã porandu, taha'e oñembojoajúvo térã ndaipóri rupi pe yvatekueha'ã oñembojoaju haguã ikatu tuicha iñambue ambue mba'éichapa teko (federal terã peteïchagua peteïteï tetãme, yvatekueha'ã descentralización ha/terã ambue umi mba'e ojeja'póva. Tekotevê oñembojojau haguã.

(2) Ñembojoaju Tetãmbopypegua Kyhyje'ỹ yvypóra

Tekojoja'ỹ ava'aty, peteî apañuãi hetepyguaava América Latinape, ojehechauka umi Tenonde ojapo omyesakã umi ipereríva ava'aty ivaiva. Oikepaite Tenda Tetãmbopy Yguazúgua ombojoapy pe pochy oíva umi ombohováivo kyhyje'ỹ kyhyjerã ha umi omosãsõva ombosyrýva avakuéra ha mba'erepy (mboka, pohã vai ha ku'eñemurã yvypóra), joja'ỹva oíva oñondive consecuencia económica, social, ambiental, cultural ha política rehegua, en parte omokyre'ỹva dificultad ha distancia ojeike haguã umi centro económico de poder ha decisión rehegua. Ko'ã desigualdad ohejáva tetãyguára ndorekóiva kyhyje'ỹ (ojehechakuaa umi aty ojehecharamovévape).

(3) Oñemyasãi umi mba'e porã ikatúva ohupyty Oñembojoaju haguã Tetãkorapy

Ko ñupyso tetãkorapy ojapo kyhyje oporomondýiva oñe'êva añetegua rehe ha añeteguaha umi ojeja'póva tetãnguéra guarã, ikatúva avei omyesakã umi tavy yvyjepyso tetãkorapy rehe, avei umi ndaipóriha pyenda mbohekojojáva oñemohenda porã haguã umi porandu tekome'êhe'íva - omboja'ó, péva ndojekuaáigui umi oñembokatupyry haguã oñemotenondéva ambue yvyjepysope (VIEIRA, 2019-pe). Upéicharõ jepe, sa'i ojekuaa umi juruja ojejapo haguã umi

Ñemuharenda transnacional oguerohoryvéva umi Ñoñe'ême'ẽ Tendagua Tetãkorapy, techapyrã ramo. Tekotevê ojekuaa oñeintegra haguã.

(4) Mbo'ehaokuéra umi Pa'ũ Ñemongeta Tetãkorapygua

Pehẽngue tekuimba'e yvyjepysore Tetãmbopy ojapo porohekáva aponde'a guerojerare tendagua oñeikotevêgui tuichave ha pohýiveva umi mba'e tenonderãite ha tape oñepytyvõ haguã umi ha'anga apytépe ha umi mbo'ehaokuéra ykeguápe. Jepénte ko'ã ha'anga oguereko ambuekua ha/térã myatyrõ umi apañuãi ohypýiva chupekuéra, oguahẽ ipohýiva ndahetáiri oikuaa ha omopu'ã myatyrõ omboja'óva ojapo haguã umi tembiaporã oñondivepa. Katuete umi ñeha'ã ñomongeta umi myakã apytépe tetãrerekua ykeguápe rehegua (moakãhára ha concejal apytépe, p.e.) ha tendakuéra mba'apoha renda ha avano'õ civil (Codetri he'iháicha) ohechauka oímaha mba'éichapa ojejapokuaa upéva. Oñeikotevê ñomongeta oñeintegra haguã.

(5) Ñemongu'e umi Tetãnguéra oñembojoaju haguã.pe

Pe osyryryva carga ha tapichakuéra (mba'apohára, mba'apohára, temimbo'e, pytagua ha umi oikóva tetãkorapy ohasáva tembiapopy ohekávo) ha'e mantereiguáva ha ipohýiva, amo ipahápe orekóva apañuãi ha ojo'ári tuicha ohapejokóva umi ohechakuaávo kyre'ỹ orekóva guerojera tetãkorapy ohasávape. Upe ñeñandúpe, pe mba'apo oñembojoaju haguã péva Mbohapy Tetãkorapy orekóva mba'e'atã oñembyatýva jepokuaape mbohapy tetã apytépe ohechaukava mopyenda, ojehechávo ha'eveva orekóva tembiporu, omoporãve jehechaukaha fronterizo ha facilitación comercio exterior reheguáva. Ko'ã tembiaporã omohenoima amo tetãkorapype¹ Mercosurpegua. Avei, ombopu'aka Puente de Integración pyahu Presidente Franco ha Foz de Yguazu ikatu ominimisa apañuãi ojeuatahápe ha omokyre'ỹ pytagua ha virureko Tenda rehegua. Ko mba'e oreko avei hahykuere tesãi rehe, péicha oñeikotevêva oike ha ojeporeka tembiapopy opavavépe guarã ha jekuaa'ýva tesãi rehegua oñemotenonde ohóvo hasýva tetãkorapy oikóva Paraguay ha Argentina, yke gotyo Brasil pegua. Jepénte ko tekotevê pya'eva, ndaipóri gueteri ñoñe'ême'ẽ hekóicha oñemopyendáva oñembojoaju haguã jesareko ojapuráva tasyokuérape, ha'eháicha Tembiapopy

¹ Ojekuaave haguã ko'ápe: <https://www.gov.br/receitafederal/pt-br/aceso-a-informacao/dados-abertos/resultados/aduana/workshop-de-gestao-coordenada-de-fronteiras>. Ojeike ára: 29 abr. 2022-pe.

Oñangarekóva Ojapuráva Mbayruguatápe (SAMU) ha umi Ñnagreko Oñembyatýva Moangata Ojapuráva (SIATE), péva omoheñoi umi apañuái orekóva tekoha iñambuéva mba'apo opavavépe ñuarã, avei umi kyhyjerã hasýva ojoajúva Pojoapy puruhára réra tesãi rehe.

(6) *Apopyrã Guerojera Tetãkorapyre ha'eháicha Tekuimba'e Tekoha ñe'ẽ ipukúvaregua*

Jepénte ndaha'ei peteî apañuái tenda añónte, péva ha'arõkuaava mbojoapyikatúva oî mburuvichakuéra uképe, tendagua ha tetãyguá apytépe ikatu ojapo umi omosarambi oñentende haguã umi tekuimba'e omotenondéva rehegua umi tembiapo opavavépe ñuarã ha jejokpope ohapejokóva guerojera tenda tetãkorapy ohasáva. Tuichave mba'ekuaa añeteguá tetãkorapy ohasáva rehegua, oñembojoapy mbo'ehaovusu ko'ã pa'ũ ñomongetarã, ikatu omoheñoi pyenda péva ojekuaáva ykepe ohejáva omonáva umi apondé'a, jepénte umi ojeréva mburuvichakuéra oisãmyhýva. Pe henyháva mbohováiva ko porohekáva ikatu oñemyatyrõ oîha peteî temimoĩmby oguerojerava tetãmbopype guarã tetãkorapype ohasáva, térã mba'e omoañetéva upe kuatia.

(7) *Ñemobe'u Ymaguare Tendagua*

Oñomoirũ tetãkorapy oime otekovia oikogui oñondive py'aguapype péva omoheñoi tembiporu tetãrerekua heta yvatekuehaã, péva omopyenda ramo arandupy oikóva oñondive ha'e umi omoheñoiva oñembojoaju haguã tetãkorapypegua. Jepe umi pyha rayhuha oíva tetãkorape oî haipyva, umi py'atyai oî oñondive Tenda Tetãmbopype, ko'ýte Brasil ha Paraguay, péva imandu'a ñembyatyteire oñorãirõva Mbohapy Joaju rehe Paragay ha umi mba'e vai oguerekóva (BENVENUTO, 2017). Ha'e relevante jaikuaa haguã umi tembiasa ha ojapóva tekuimba'e mandu'a jepigua, ikatu haguã ipu'aka ko'ã py'atyai ha omopyenda arandupy ombojoajúva ha oñoipytyvoro, oñemopyendáva umi momba'e ha ñomongeta.

(8) *Kyhyje'ỹ Tekome'ẽhe'iva umi Tetãkorapype*

Ombohováí umi oporohekáva ojeréva umi pysanga okóvare orekóva umi añeteguáva tekome'ẽhe'iva umi tenda tetãkorapype opyta peteî porohekáva mbarete péva pe Tenda Tetãmbopy rehegua. Umi hekóicha oñeikotevêva

oñembojojau haguã tekome'êhe'íva hesetevare tetãnguéra osyry tekovia oikóva umi tendota judicial apytépe umi opavave ykepe oikuaauka ikangýva umi jokupyty oñemopu'áva rehe, mokõivéva yvypóra ha ñemuhápe, oipe'áva ndojekastigái va'ekue rembe ha guereko'ỹ ñangareko tetãkorapýpe, avei ndojehói oíva joaju ojejápo va ha umi apopyrã tekuimba'ere.

Jejapogui paradiplomática ha jepokuaa iporãva kakuaa tendaguape guarã

Juruja ha tembiapo porã oñemotenondéva Tenda Tetãmbopýre oikuave'ê ha ojesareko joja'ỹ orekóva ko'ágã-tenondegua guerojeráva vyjepyso ha omombarete tuichaveva ambue henonde tetãrerekua tendaguáre tetãkorapýre ohasáva.

Ko'ápe, iguýpe, oĩ pe mba'e ojehecharamovéva poapy juruja ha/terã joja'ỹre, ambue techapyrã, omombarete haguã tembiapo ha joaju yrasa paradiplomático rupive tetãkorapýre Tendápe.

(1) Kyhyje'ỹ Mbaretéva Opavavépe ñembyaty joaju Tenda Tetãmbopýre

Umi porohekáva oíva kyhyje'ỹ jerépe opavavépe guarã ha'e peteĩ omotenondéva umi tenda tetãkorapýre, upéva rehe, ary 1996-pe, oñemoheñói Comando Tripartito ikatu haguã ombokatupyry ñopytyvõ tahachi tetãnguéra tenda mbo'ehao tahachikuéragua ha arandu mbohapy tetã rehegua (BORDIGNON, 2019). Oñembojojajúvo umi ñembyaty rehe mbo'ehaorupi oíva apo ha ojejápo vave ojehepejoko ha oñemyatyrõ haguã mba'evai'apo tetãkorapy rehe, oja'povo paradiplomacia tahachi oíke ojejápo va opa ára umi mbo'ehao kyhyje'ỹ opavavépe guarã.

(2) Ñemoarandu ojejúva umi tetãkorapygua

Oikuaa haguã umi arandu ojejúvape umi tavusu tetãkorapy, Brasilpe terã pe tetã ambuére, ha'e juruja ikatúva omokyre'ỹ umi ha'anga Tenda Tetãmbopygua ikatu haguã ombotuichave umi tembiapo iporãvéva ojejápo va ombojojau tetãkorapy ohasávape.

Brasilpe, techapyrã, tuicha mba'e umi oñemba'apohápe tavusu joja umi tembiporu omba'apóva, jepémo umi tavusu ndaha'éiva brasilero ndaha'ei péicha oíkeva hekóicha umi pacto ko'ã mba'apo rendápe. Pe hekóicha ha'etéva orekóva

mba'apoha renda oñemohenda legislación brasileña rupive, ha'etéva Ley Federal n. [11.107/2005-pe](#). Jepénte oíva pysangã ha'etévare, tetãrerekua heta yvatekueha'ã oguerekóva ohechauka mbohekojojáva mbojoja ndojehechái ha'eha peteî apañuãi ndaipu'akái oñemoakãrapu'ã haguã umi ojapóva ñembojoajuva. Teraguapy rupi, remoheñoi peteî tekoha ohejáva oñemopu'ã ojeikuaáva, peteî tape hu'üva ha ombosyrývape, ombohováivo umi tekotevê ha ha'etéva oñeikotevêva peteîteî jokupyty atyguáva omoíva mbojojaha pyahu oñomoirüva.

Tembiecharã ramo ñomoirü tenondéva, romomba'eguasu [Consortio Frontera Intermunicipal](#) (CIF), Ñembyaty opavavépe ñuarã oisãmyhýva hesetéva, péva tripletes Barracão (PR), Bom Jesús do Sul (PR) ha Dionísio Cerqueira (SC) máva, Bernardo de Irigoyen (Misiones, Argentina) ndive, ohekáva omotenonde mbojoaju ha guerojera tendagua ohasáva. Ko'ã tavusu... tetãkorapy omboheraguapy peteî mboguapyre potapy me'ëtavusu, mbo'ehao oñomongeta ha ohekávo tuichave oñomoirü ha oñembojoaju haguã.

(3) Oñembojoaju haguã Pytaguare

Omokyre'ỹ haguã ombohupa umi momba'eguasu oporopy'ara'áva pytagua tendape, he'iséva, umi Cascadas, Central Binacional Itaipu ha pytagua ñemuhã Ciudad del Estepe oñemopyenda ambuéva [ñoñe'ême'ẽ pytagua oñembyatýva](#) ha'eháicha umi Trilateral del Circuito Turístico Triple Fronteriza, omboheraguapy ary 2007 jave – oguerekóva ñembojáva ha'e ombohape haguã apopyrã jehechagi guatapuku Tendape – ha umi Mbohasy'ỹ Pytagua, omboheraguapy ary 2009 jave, oimehápe Foz de Yguazu ha Puerto Iguazú, ojerure haguã omborejeréva “Oñaniva Pytagua Yguazupe” Ha'eve, oí ambue ñe'ême'ẽ Foz de Yguazú ha Puerto Iguazú apytépe, ha'eháicha pe Acuerdo Bilateral Transporte Turístico Entrante, Turistakuéra Taxipe, ha mbytépe Foz de Yguazú ha Ciudad del Estepe oñembokatupyry haguére umi tahachi jehasahape.

Sector turístico-pe, iporã ñamombe'u POLOIGUASSU, peteî institución de derecho privado sin fines de lucro, orekóva sede municipio Foz do Iguazu-pe, omba'apóva integración ha desarrollo sector turístico rehegua Región Trinacional-pe, omotenondévo heta proyecto ha programa, ha'eháicha Proyecto Camino de Jóvenes Iguassu, Omombarete Foz, Diálogos Fronterizos ha Programa Integrado de Educación Turística (PIET), ambue apytépe.

(4) Asociaciones Universidad-Municipales rehegua

Oddone ha ambuekuéra (2016) he'iháicha, umi territorio-pe oihápe universidad ha centro de investigación, articulación universidad-ciudad ogenera peteî espacio téra ome'ê pa'û peteî comunidad de aprendizaje ha innovación orekóva hembipotápe omoheñoi instrumento ha concepto pyahu omokyre'ÿva integración frontera, joaju rupive territorio ha investigación, desarrollo sostenible ha mba'e pyahurãme. Ñande terrítóriope ojefesteha heta asociación ha acuerdo municipio Foz do Iguazu ha universidad pública ha privada apytépe umi omoañetévo umi proyecto ha tembiapo joaju akãrapu'ãrã regional rehegua. Romoï ko'ápe po techapyrã umi tembiapo joaju municipio apytépe de Foz do Iguazu ha umi mbo'ehaovusu ko regiónpegua.

(4.1) Proyecto de Extensión [Paradiplomacia rehegua Integración Fronteriza-pe guarã](#), Oproponéva umi mbo'ehára curso Relaciones Internacionales UNILA-pe. Nde hembipotápe oime omba'apo oñondive Intendencia ndive, Ejecutivo rupive de Relaciones Internacionales, oñemotenonde haguã peteî Plan Municipal de Relaciones Internacionales Asociaciones del Municipalidad de Foz do Iguazu (PLARIFI), avei para el tavaguasu frontera política subsidio desarrollo rehegua.

(4.2) [Aranduka Latinoamérica oikovéva Proyecto Triple Frontera](#) rehegua, oproponéva mbo'ehára UNILA-pe, upévagui osékuri oñembopyahu jey peteî aranduka róga peteî mbo'ehao Puerto Iguazúpe, avei ambuekuéra brasileño ykére.

(4.3) Programa [Formación Docente: Pedagogía Fronteriza](#), oproponéva mbo'ehára kuéra UNILA-gui, oñembohapéva mbo'ehára Red de Educación Municipal Foz do Iguazu-gua, tematizando educación intercultural frontera-pe.

(4.4) Proyecto [Centro de Memoria](#) para la Fundación Cultural rehegua, oproponéva mbo'ehára UniAmérica-pe.

(4.5) Encuesta de [Tráfico ha Perfil Turístico Triple Frontera-pe](#), oproponéva mbo'ehára ha temimbo'ekuéra UDC-gua, omotenonde sistemáticamente peteî encuesta péva flujo de personas ohasáva Puente de la Amistad.

(5) Programa ha Política de Grado Oñemombarete haguã Investigación Fronteriza rehegua

Oiha umi iniciativa académica ojoajúva umi tema integración rehe frontera Región Trinacional-pe, Programas de Postgrado guive, tembiapo mbo'epy ha

ñembotuichave rehegua, ha avei umi aty investigación rehegua², ha'e significativo ha oreko ikatúva ogenera insumo oñeñe'ê haguã política integración regional rehe, ha'eháicha mba'éicha:

(5.1) Programa de Graduado Interdisciplinario [Sociedad, Cultura ha Fronteriza](#) rehegua, 2016-pe nivel de maestría ha doctorado-pe, ha Programa de [Salud Pública péva Frontera](#), a nivel de maestría, UNIOESTE guive.

(5.2) *Lato sensu* Curso de Posgrado en [Integración Paraguay-Brasil](#), UNILA-gui, 2016-pe. mbo'ehára ha temimbo'ekuéra mokõive tetãgua ndive.

(5.3) UNILA Programa Institucional [Triple Agenda](#) rehegua, oguerékóva responsabilidad omotenondévo investigación académica-pe umi grupo de investigación universidad-pegua institucionalizado CNPq-pe, hembipotápe oime ojesareko umi mba'e ojejeruréva estudio indicado-pe por los actores del territorio (ocubri el Oeste de Paraná, el Alto Paraná, en el Paraguay, ha Misiones, Argentina-pe).

(5.4) Línea de investigación [Fronteras, Diásporas y Mediaciones](#), Programa Interdisciplinario de Graduados en Estudios Latinoamericanos (PPG-IELA), UNILA-pe.

(5.5) *Lato sensu* Curso de Posgrado en [Gestión, Estrategia y Planificación ary Fronteras](#), IDESF-gui (Instituto de Desenvolvimento ha Segurança de Fronteiras)-gui.

(6) *Ambue mba'e porã ojejapóva*

Ojekuaa heta joaju ha tembiapo joaju iñimportánteva Región-pe, ko'ýte sector Biodiversidad, Salud ha Derechos Humanos Conservación-pe Yvypóra, ojehechauháicha ko'ápe.

(6.1) Asociaciones Parques Nacionales Iguazu-pe, he'iséva, omotenondévo gestión integrada Argentina ha Brasil apytépe [Programa de Conservación rupive de Servicios de Biodiversidad y Ecosistema Corredor Binacional-pe](#), péicha intercambio de profesionales omba'apóva Parques Nacionales Iguazu-pe.

(6.2) Ñepytyvõ tetãnguéra rupi oñemombarete haguã tesãi Región Trinacional-pe, omomba'eguasúvo: i) Grupo de Trabajo Integración de Acciones de Salud rehegua

---

² Romoĩ techapyrãramo Laboratorio de Investigación Grupo de Fronteras, Estado ha Relaciones Sociales rehegua (LAFRONT), Universidad Estatal de Paraná Occidental – UNIOESTE-gui.

de Itaipu ([GT - Itaipu Saúde](#)), de naturaleza asesora, ombyatýva profesionales oiméva frontera péva gestión ha omombaretévo política salud pública ha ointegra umi representante gobierno local, regional ha nacional Región Trinacional-pegua; ii) Migrante rógape, oíva Oficina de Asuntos Municipales poguýpe Internacional, joajúpe Municipalidad de Foz do Iguacu ndive, hembipotápe oipytyvõ umi brasileño oikóva Paraguái-pe ha umi inmigrante-kuérape región fronteriza-pe. Omba'apo ñemyesakãme umi tema laboral rehegua, documentación jurídica ha jehupyty tekombó'e ha tesãi rehegua (MARTÍNEZ, 2020).

(6.3) [Protocolo oñepytyvõ haguã umi Migrante Vulnerable](#), ombosako'íva Organización Internacional de Migraciones (OIM) ndive, oisãmbyhýva Secretaría Extraordinaria de Derechos Humanos de Foz do Iguacu ha Secretaría rupive de Asistencia Social municipio-pe. Ha'e peteî instrumento oñeha'áva ogarantisa umi oíke haguã umi migrante vulnerable servicio público-pe Táva.

(7) Acuerdo de Ubicaciones Fronterizas Encuadernadas (ALFV) rehegua

Umi Acuerdo omopyenda peteî base normativa internacional orekóva ideales de joaju ha joaju oñemopyenda komunidakuéra rekoporã rehe frontera-kuéra rehe, ome'êvo base jurídica mburuvichakuéra local-pe guarã ombohape haguã tránsito fronterizo, joaju tesãi ha tekombó'êpe, Ojejapo oñembohovái ramo peteî respuesta umi mba'e ojeruréva umi actor subestatal ha población frontera ohasáva, oñembohasáva umi Comisión Fronteriza-pe ha Subgrupo de Trabajo-pe 18 Mercosur-pegua Integración Fronteriza rehegua. Región Trinacional-pe, umi ALFV ha'e omohuã multilateralmente Mercosur ámbito ryepýpe ha bilateralmente tetãnguéra apytépe, oñemyesakãháicha ko'ápe.

(7.1) Multilateral, Mercosur ryepýpe, ofirmava'ekue 2019-pe, Acuerdo de Localidades Fronterizas Ligadas del Mercosur rehegua ([Mercosul/CMC/DEC. N° 13/19](#)), oíva proceso de ratificación Estado-kuéra rupive, orekóva más de 40 listado umi tendápe, umíva apytépe Foz do Iguacu Puerto Iguazú ndive, Puerto Presidente Franco, Ciudad del Este ha Hernandariaspe.

(7.2) *Bilateral*, Brasil ha Argentina apytépe, ofirmava'ekue ary 2005. Pe Acuerdo de Oñefirma umi Ubicación Fronteriza Enlazada Brasil ha Argentina mbytépe Porto Iguacu, ára 30 jasypoteĩ ary 2005-pe, ha oñemboguata 13 ary guive Jasyporundy 2016-pe [Decreto n° 8.636 13/01/2016](#), oime listado Foz ojapo Iguacu con Puerto Iguazú entre las Lugares Enlazados.

(7.3) *Bilateral*, Brasil ha Paraguay apytépe, 2017. Pe Acuerdo de Ubicaciones Bound Fronteras entre Brasil ha Paraguay, [assinado no dia 23ofirmava'ekue 23 de Noviembre 2017-pe](#), oñemoambue peteĩ Proyecto de Decreto Legislativo (PDL) [765/2019](#) ha, diciembre 2021-pe, omonéi Comité de Relaciones Exteriores ha Defensa Nacional (CREDN) Cámara de Diputados Brasil-pegua. Paraguái-pe, pe Acuerdo omonéi Parlamento, osêva [Lei n° 6709/2021](#), ha'éva listado Foz do Iguacu con Ciudad del Este, Puerto Presidente Franco ha Hernandarias como Lugares Enlazados rehegua.

Umi Acuerdo he'i oñembohape haguã umi arreglo cooperación internacional local rehegua umi tema ha'éháicha salud, tránsito local, cultura, educación, tembiapo ha heta mba'e rehe ambue katu, omeœævo derecho haœéva: i) ombaœapo térã omombœapóvo peteĩ comercio térã profesión, odisfruta derecho ha obligación laboral ha seguridad social joja rehegua; ii) jeike rehegua tekombóe público gratuito; iii) ohupyty atención médica servicio público-pe tesãi rehegua; iv) ohupyty beneficio comercio frontera ohasáva mba'erepy térã producto rehegua de subsistencia rehegua.

Ko'ã Acuerdo oikotevê gueteri hetave tiempo ha difusión ohupyty haguã pleno efectividad umi región fronteriza-pe. Péicha, Región Trinacional de Iguacu ha'e omoñepyrüvo proceso omoañetévo umi Acuerdo oje'éva, péva guive iniciativa umi actor local, orekóva umi acción oñemotenondéva ha aty representante administración municipal-pegua.

Ko'ã acuerdo avei opermiti tránsito fronterizo vecino, ikatu haguã upe residente fronterizo orekóva residencia habitual peteĩ municipio-pe frontera peteĩ tetã vecino ikatu oñeinskri vi extranjero fronterizo ramo ha ojerúre Tarjeta de Tránsito Fronteriza Vicinal (CTVF), ikatu haguã ombohape i libre movimiento rehegua. Ko registro oiko ojejerurévo térã autorización rupive umi acto de vida civil ojejapóva ojehechauhápe Municipalidad fronteriza (en Ñande kásope, Foz do Iguacu, Puerto Iguazú, Ciudad del Este, Hernandarias ha Presidente Franco), oautorisáva poblador-pe oejerce haguã umi derecho ojeatribuíva ichupe por [Ley Federal n° 13.445/2017](#) Brasil-pegua. Avei oñemoĩ chupekuéra pe [Lei Federal n° 6.523/2009](#), República Federal de Argentina rehegua, ha [Decreto n° 8.636/2016](#), peteĩ residente fronterizo argentino káso, térã [Decreto n° 9.199/2017](#), rupive, péva peteĩ residente fronterizo paraguayo rehe.

Oñeme'évo Tarjeta de Tránsito Fronteriza Vicinal (CTVF) ha péva facilitación efectiva de tránsito fronterizo umi oikóva umi tavaguasu fronteriza ojoajúva rehe ombohová i umi mba'e oñeha'arõva komunida relevante. En el municipio de Foz do

Iguaçu, techapyrã, ko tarjeta ikatu ojerure umi poblador-kuéra oikóva Argentina térã Paraguay-pe, péva [Núcleo de Inmigración del Policía](#) Federal, péva lista de comprobación ojejeruréva ciudadano frontera ohasáva térã ciudadano fronterizo [Argentina](#) ha [Paraguay-gua](#).

Umi mba'e ojehechava'erã paha

Oñemoañetévo umi asociación estratégica desarrollo sostenible-pe guarã Región Trinacional de Iguazu, oñemopu'ã haguã umi proceso participativo umi actor-kuéra local ha regional, omboyke'ÿre especificidad orekóva umi desafío orekóva ha orekóva potencial, ikatu ofavorese territorio omoheñoivo solución estructural, ojehechakuaáva Paradiplomacia guive Cooperación Fronteriza rupive.

Ojekuaava'erã umi Acuerdo de Localidades Fronterizas Ligadas (VALF) rehegua oike Región Trinacional-pe. Ha'ekuéra ha'e instrumento jurídico clave integración-pe guarã frontera, gestión rupive umi gobierno local oñemboguata haguã, ojesarekóva omokyre'ÿvo bienestar comunidad fronteriza ha orekóva integración, ombohapéva articulación oíva nivel gubernamental ñambu'éva apytépe ikatu haguã oipytyvõ umi actor local-pe.

Ha katu tekotevê gueteri oñentende pypuku pe realidad común rehegua ombojoajúva Región ha umi beneficio ikatúva ohupyty integración. Upevarã ñĩimportanté ojedilui pe mentalidades persistentes resistentes a la integración (de nacionalismo ñandetéra-chukuéra térã ñande-versus-ha'ekuéra) ha oipe'a hokê planificación ha implementación peteî modelo pyahu de gobernabilidad frontera ohasáva (omopu'ãvo peteî sentido de pertenencia tuichavéva). Péva mbojavo oi moi pira pire ha capacitación producción de contenido científico ha umi tekotevê ome'ê visibilidad ohechauka haguã jeiko pora tuichavéva ha'eha péva valorización umi bienes mbohapy tetagua ha péva formación sinergia péva condición local orekóva umi frontera ohasáva, oñemitÿvo escala de entendimiento ha identidad intercultural tuichave ha oikepaiteve.

NAPI Mbohapy tetagua ha red de investigadores orekóva, avei umi institución oñemopyendáva Región-pe omba'apo ko'ã mba'épe ome'ëvo investigación³ ha umi mba'e pyahu oipytyvõva umi agente estatal-kuérape toma de decisiones-pe guarã kakuaa joko pe guara regional rehegua.

---

³ Iporã ja'e proyecto "Desarrollo Regional Transfronterizo", oikéva NAPI Trinacional, 2016-pe. omoheñoiva investigación desarrollo frontera ohasáva Brasil-Paraguay.

Posibilidad oñentende haguã, umi métrica-gui, realidad teta apyra ohasáva, omoha anga ha ombopy a petei haguã porojokuaira ojeehechava rehe relevante ha'e petei condición oikuave'ê haguã porojokuaira ojehechava tekove atyra transnacional-kuérape umi promotor jeiko pora ojeipotáva umi realidad-pe guarã oiméma naturalizado experiencia de teta apyra tenda avei teta maymava rehegua-pe. Ko'ãichagua mba'ekuaa ha ko'ãichagua jepokuaa ikatu ojepe'a tape oñemboguata haguã bien común ñemboja o - ha'eháicha umi tekoha ñeñangareko, ñangareko biodiversidad rehe, y ha tapichakuéra ohasáva teta apyra rekove ha'éva omongaru ha oiko upépe -, añetehápe, ikatu ojuhu tape articulación rehegua pe kakuaa social, económico ha ambiental, oñemopyendáva principio-kuéra rehe guerojerapuku.

Umi mba'e oje'éva

ALTO PARANÁ. **Gobierno Departamental**. 2020. Disponível em:

<http://www.altoparana.gov.py/v0/index.php/ciudad-del-este>. Acesso em: 03 nov. 2020.

BENVENUTO, J. A Guerra da Tríplice Aliança e o Ressentimento Paraguaio: impasse no processo de integração regional? **Revista Direito sem Fronteiras**, Foz do Iguaçu, v. 1, n. 2, p. 71-70, jul./dez. 2017.

BORDIGNON, F. **As cooperações policiais internacionais em fronteiras, do local ao global**: o Comando Tripartite na Tríplice Fronteira Argentina, Brasil e Paraguai. 2019. Dissertação (Mestrado Interdisciplinar em Sociedade, Cultura e Fronteira) - Universidade Estadual do Oeste do Paraná, Foz do Iguaçu, 2019.

BRASIL. Portaria n. 125, de 21 de março de 2014. Estabelece o conceito de cidades-gêmeas nacionais, os critérios adotados para essa definição e a lista todas as cidades brasileiras por Estado, que se enquadram nessa condição. **Diário Oficial da União**, Brasília, DF, n. 152, Seção 1, p. 45, 26/03/2014. Disponível em: <https://www.jusbrasil.com.br/diarios/67965696/dou-secao-1-24-03-2014-pg-45>. Acesso em: 25 fev. 2022.

CORNAGO-PRIETO, N. Exploring the global dimensions of paradiplomacy: functional and normative dynamics in the global spreading of subnational involvement in foreign affairs. In: WORKSHOP ON CONSTITUENT UNITS IN INTERNATIONAL AFFAIRS, Hanover, Germany, 2000. **Proceedings** [...].

Germany, oct. 2000. Disponível em:

https://www.academia.edu/2286276/Exploring_the_Global_Dimensions_of_Paradiplomacy_Functional_and_Normative_Dynamics_in_the_Global_Spreading_of_Subnational_Involvement_in_International_Affairs Acesso em: 28 de Mar 2022.

DUCHACEK, I. Perforated sovereignties towards a typology of new actors in international relations. In: MICHELMANN, Hans; SOLDATOS, Panayotis. **Federalism and international relations** - the role of subnational units. United Kingdom: Oxford University Press, 1990.

FUNDAÇÃO ARAUCÁRIA. **Nota Técnica 01/2019** - Novos Arranjos de Pesquisa e Inovação. Curitiba e Foz do Iguaçu: Fundação Araucária, 2019.

INSTITUTO BRASILEIRO DE GEOGRAFIA E ESTATÍSTICA. **Foz do Iguaçu** - Panorama. IBGE Cidades (on-line), 2020. Disponível em: <https://cidades.ibge.gov.br/brasil/pr/foz-do-iguacu/panorama>. Acesso em: 10 mar. 2022.

INSTITUTO SOCIAL DO MERCOSUL. **Cidadania social no MERCOSUL**: acesso a serviços sociais em regiões de fronteira. Assunção: ISM, 2018. Disponível em: <http://www.ismercosur.org/pt/cidadania-em-fronteira%E2%80%8B/> Acesso em: 28 abr. 2022.

ITAIPU BINACIONAL. **Geração de energia**. Disponível em: <https://www.itaipu.gov.br/energia/geracao>. Acesso em: 29 abr. 2022.

KNOPP, G. Governança social, território e desenvolvimento. **Perspectivas em Políticas Públicas**, Belo Horizonte, v. 4, n. 8, p. 53-74, jul./dez. 2011. Disponível em: <https://revista.uemg.br/index.php/revistappp/article/view/916>. Acesso em: 28 abr. 2022.

MARTÍNEZ, V. R. de M. E. **O acesso dos usuários transfronteiriços paraguaios aos serviços públicos de saúde no Brasil**. 2020. Dissertação (Mestrado em Saúde Pública em Região de Fronteira) - Universidade Estadual do Oeste do Paraná, Foz do Iguaçu, 2020.

MERCOSUL. **Decreto CMC n. 13**, 4 de dezembro de. 2019. Acuerdo sobre Localidades Fronterizas Vinculadas. Consejo del Mercado Común, Bento Gonçalves, 4 dez. 2019. Disponível em: <https://www.mercosur.int/documento/acuerdo-localidades-fronterizas-vinculadas/>. Acesso em: 27 abr. 2022.

ODDONE, N.; VÁZQUEZ, H. R. Cross-Border Paradiplomacy in Latin America. **Latin American Policy**, v. 6, n. 1, p. 110-123, jun. 2015. Disponível em: https://www.researchgate.net/publication/275588537_Cross-Border_Paradiplomacy_in_Latin_America. Acesso em: 26 dez. 2021.

ODDONE, N.; QUIROGA BARRERA ORO, M.; SARTORI DE ALMEIDA PRADO, h.; WILLINER, a. **Pactos territoriales en la construcción de regiones transfronterizas**: por una mayor integración a múltiples niveles. Santiago: Editora da CEPAL/Naciones Unidas, 2016. Disponível em: <https://www.cepal.org/es/publicaciones/40606-pactos-territoriales-la-construccion-regiones-transfronterizas-mayor-integracion>. Acesso em: 26 dez. 2021.

ORGANIZAÇÃO DE NAÇÕES UNIDAS BRASIL. **Transformando Nosso Mundo**: a Agenda 2030 para o Desenvolvimento Sustentável. Rio de Janeiro: ONU Brasil, 2015. Disponível em: <https://brasil.un.org/sites/default/files/2020-09/agenda2030-pt-br.pdf>. Acesso em: 26 abr. 2022.

RECEITA FEDERAL. **Movimentação de cargas em Foz do Iguaçu apresenta resultados históricos**. Ministério de Economia. Notícias, jul. 2021. Disponível em: <https://www.gov.br/receitafederal/pt-br/assuntos/noticias/2021/julho/movimentacao-de-cargas-em-foz-do-iguacu-apresenta-resultados-historicos>. Acesso em: 28 abr. 2022.

RECEITA FEDERAL. **Workshop de Gestão Coordenada de Fronteiras**. Ministério de Economia (on-line), nov. 2021. Disponível em: <https://www.gov.br/receitafederal/pt-br/acesso-a-informacao/dados-abertos/resultados/aduana/workshop-de-gestao-coordenada-de-fronteiras> Acesso em: 29 abr. 2022.

SIERICH, k. Ponte Internacional da Amizade. **Revista ACIFI** (online), n. 12, ago. 2016. 1 fotografia.
Disponível em: <http://www.revistaacifi.com.br/edicao-12/revitalizada-ponte-da-amizade-conecta-o-desenvolvimento-de-foz-do-iguacu/>. Acesso em: 29 de abril de 2022.

VIEIRA, Gustavo Oliveira; OLIVEIRA, Suellen Maia. Cooperação Transfronteiriça na Região Trinacional Ciudad del Este-Foz do Iguaçu-Puerto Iguazu: um caleidoscópio paradiplomático. **Aldea Mundo - Revista sobre Fronteras e Integración Regional**, San Cristobal, año 24, n. 47, p. 51-58, ene./jun. 2019.

VIEIRA, G. O. Integração Transfronteiriça: ressignificar sentidos, com “novos” atores. **Revista da Secretaria do Tribunal Permanente de Revisão do Mercosul**, ano 7, n. 13, p. 15-32, mar. 2019.
Disponível em: <http://revistastpr.com/index.php/rstpr/issue/view/18>. Acesso em: 28 abr. 2022.

ONU Brasil (2017)

Sapáva Moñera'y

Apopyrã yvyjepyso jokope guarã Tenda Tetãmbopy

Cecilia Maria de Morais Machado Angileli¹
Solange Bonomo Assumpção
Thais Oliveira
Jéssica Belén Benítez Álvarez
Analía Bardelás
Hel Graf
Mario Uzeda Aviles

Oparupiete ko yvy ape ári, oñemboyke haguã mboriahu ha'e peteî porohekáva ombohováiva'erã umi Teko-tetãyguára rupive, avei guerojera hepy'ỹva, tetãrerekua porã opavave yvatekuehaã, ombohováí guive miseria ha ñembyahýi, omokyre'ỹvo oñembokatupyry haguã tekoha jejokópe, omokyre'ỹva oike haguã ava'aty, py'aguapy ha kyhyje'ỹ (ÑANDE AMÉRICA VERDE, 2022). Ojehechauka haguã mba'éichapa oñemomba'e ko ñembohovake, 193 tetã ombyatýva Naciones Unidas (ONU), ary 2015pe, omonéi ñe'ême'ẽ oñondive, omopyendáva he'iva "Transformando Nuestro Mundo: El Agenda 2030 Desarrollo Sostenible" (ONU BRASIL, 2022).

Oñekonsepáva aponde'a ojejapóva yvy ape ári ramo umi tetãrerekuape guarã, umi tapicha orekóva omoheñoi ava'aty, hetaichagua mbo'ehaokuéra ha mba'apoha renda, Aragua 2030 oñemohenda po sapáva mbyte jerére (5 Ps) – yvypóra, yvy ape ári, po'areko, ñembyaty ha py'aguapy –, péva, 2030 peve, jehechaukakuave peteî hekopete oñembojoajuva, oguahêvo. Ojehupytyseva Guerojera Jejokópe (ODS) ha 169 meta oñemotenonde haguã tekove hepyva yvy ape ári pukukue, oñongatúvo ha oiporúvo apy'ãreguáva opavave Yvy ekosistemakuéra.

Ko kватipi pe, sapáva Py'aguapy ha'éta ñemboja ojehesarekóva, ojehechávo ñemoarandu ojoajúva tenda rehe Aponde'a Yvyjepysope, oikuaa porãvo ko aponde'a

---

¹ Ore aguyje ha ore jehechakuaa umi tapicha oipytyvõva'ekue marandu reheve constante heta hendápe jehaipyrépe: Alexandre Martins Baltazar (Brasil), Angélica Santamaria Alvarado (Colombia), Arturo Agustín García (Argentina), Gustavo Yansen (Argentina), Haralan Mucelini (Brasil), Lila Veoffrey (Argentina), Luiz Henrique Rubens Pastores Alves de Oliveira (Brasil) ha Noelia Fernanda Ortellado de Mallorquín (Paraguay).

ikatuha oipytyvõ pe sa'ive ñorairõ vyjyepysore ko Tenda Tetãmbopy (Argentina-Brasil-Paraguay), oñemohenda jave peteî hechamomyry guerojera jejoko ndive².

Ko ñeha'ã osẽ porã haguã, roiporu pe óga apo ombojojaúva umi mba'ekuaa tembikuaakuera Tenda Tetãmbopy Yguazúgua ha'eháicha pyenda pytyvõ. Ko jeporavo metodológico oreko ohejáva peteî aponde'a jehai, ñembokatupyry ha ñomongeta oikéhápe hetave 80 tapicha oúva tetãnguéra iñambuéva³, ojapo umi py'amongeta ojehechaukáva ko'ápe, avei umi hepýva pytyvõkuaa umi mbo'ehao frances⁴ omba'apóva Tendape, ary 2017 guive, péva pe hechamomyry guerojera jejoko.

Pe ojeikuaáva oúva pévaguí ha'e tekotevéha oikuave'ẽ haguã myatyrõ umi tavaguasu Tenda Tetãmbopygua oúva jejuhomo'ã'ÿre porupyrã tetãnguéraguí oíke ha ombojoja oíva tekotevéha guerojera, oñeñongatu ha rekojey umi henda orekóva momba'eguasú tekohare, imba'eteéva ovaléva iñapýiva ha umi aponde'a iñapý'ÿiva ha ipu'aka haguã tekojoja'ÿva irũtekoha. Upe ñeñandupe, Aponde'a vyjyepysore ikatu oiko chugui peteî tembiporu ojerureséva/omombarete peteî joaju omoambuéva añetegua hendagua, oñembýva jave peteî aponde'a ojejapóva tapiaguáva ñemoarandu-ojejapóva-py'amongeta-Tembiapokuera ohesa'ÿijóva umi iñambuéva oikuaaseteéva ha távakuéra tendagua.

Ko ñeñha, ha'ete oréve, ha'éva akãporukuaa Tenda Tetãmbopype guarã Yguazúgua oíháicha orekopáva jejokokuera tavayguáva, tekoha ha ava'atype, oséva omoañetégui umi aponde'a tavayguáva ha hetepýva kakuaa umi hendape andukuaa marã ojehecháva irũtekoha guive, péva avei okarakterisa ha'eha peteî pa'ũ omombaretéva vyv, irũtekoha ha mba'evaipe heseteguáva. Péva ojehechávo tekotevé oñemboja aponde'a vyjyepysore rehe ombojojajúva ha oñemoingéva tetãnguéra apytépe oíva oñemoingéva oñemopu'ã

---

² Jepénte ndaha'ei articulaci6n convencional eje de Paz ha tratamiento de Territorial, roikuaa porã, ojehechávo umi cambio territorial oñemotenondéva Regi6n Trinacional-pe, omokyre'ÿva umi proyecto urbano ha infraestructura kakuaa, ko opci6n ikatúva ofavorese omopyendávo peteî debate tuicha mba'éva omopu'ã haguã py'aguapy joaju rupive; integraci6n rupive; ojeike haguã umi conflicto ha ohekávo soluci6n; umi proceso educativo formal ha no formal rupive, hembipotápe oime entendimiento opaichagua dimensi6n tekove rehegua távape; ha maymáva oparticipa haguã democráticamente pe planificaci6n territorio trinacional rehegua.

³ Oíve umi oñomoirúva oñembohérava'ekue ymave, ojejapo hikuái ko ñemopu'ãpe, peteî pysokue peve, umi temimbo'e oíva ha oñembosako'i Universidad Federal de Integraci6n Latinoamericanape (Unila), yvatekueha'ã mbo'esry mboyve ha mbo'esry rire, orekóva ypykue opaichagua: Argentina, Benín, Bolivia, Brasil, Colombia, El Salvador, Ecuador, Honduras, Paraguay, Perú, Venezuela ha Wallmapu. Heta mba'e ko'avagui temimbo'e atygui oipytyvõva, umi guerojera Apopyrã Tendagua ha Vyjyepysore I ha II ryepýpe ha Fundamentos de América Latina III, orekóva py'aguapy ha ñemoarandu oñembokatupyry iporáva aponde'a guerojera vyjyepysore jejokópe umi tenda tetãmbopýre, omyakáva mbo'ehára Cecilia Angileli, Hel Graf ha tembikuaa Fernando Carneiro, oime jave ohasávare.

⁴ Jehechaukakuaava ijáva umi mbo'ehao École Nationale Supérieure D'architecture de Nantes (Ensa Nantes), Institut Mines-Télécom (IMT), Gustave Eiffel ha Paris Est.

haguã oñeterna omomichĩ haguã ojapo ivaíva ha oñembotuicha katupyry akãrapu'ãjey vyjepyso umi tavaguasúpe oikepáva.

Péva ikatu haguã, aponde'a ojehechakuaa haguã kyhyjerã ha hapykueréva umi ha'anga irũtekoha umi tenda ohasáva hetepýre ha'e peteĩ ñembosaraiha omopyenda umi aponde'a vyjepyso jejokópe, ikatuháicha umi kyhyjerã ojekuaáva añoite oñembohovái hekopete (RABECHINI, 2006 apud ANGILELI; OLIVEIRA, 2021).

Ojesareko rire ko aponde'a ojekuaáva rehe, iporã ojehechakuaa ha omoba'eguasúva orekóva upe aponde'a jejoko ojeipotáva ha umi mba'érepy osyryryva chugui – he'iséva, umi aponde'a tavayguáva ha vyjepysova – osêva umi aponde'a ojejapóvo, ikatu haguã omoañetévo ko mba'e. Ko ñembyaty py'apeteĩ orekóva umi motenondeha opavavépe guarã ha umi... tetãyguára oipytyvõ oñemboguejy haguã omyandýva oíva aponde'a apytépe (dirigentes ha umi tembiapo) vyjepyso ha tetãyguára ojuhupytývahetepýpe ikatúva oiko, ha katu avei oipytyvõ oñeha'arõ haguã kyhyjerã umi tapicha ipereríva ha umi apora'ãngarã ojejapóvare ipu'aka haguã ko'ã mba'e oikóva.

Ko hechamomyry guive ojehecha umi py'apeteĩ oñondive aponde'a ramo tembiporu tekombo'e rehegua tape pyahu ojepy'amongeta haguã táva rehe, ikatúva omombarete umi ojapokuaáva pa'ũ ñemoarandu yvategua. Ko'ã hetepy akãporukuaa oñemoivéva avano'õpe ikatu oipytyvõ ndaha'ei pe ojejapóva omediava'ekue rupive añoite ikatúva ojapo hikuái, ha katu avei rupive ambue heseguáva oñemoambue, pysokuepe omo kyre'ỹ hikuái aponde'a oñembopyahúva hembiapoporãva científicava'aty, oipytyvõ oñembopypuku haguã umi py'aguapy, oñemopyendáva umi mba'ekuaa científicamente ovalida, ha omokyre'ỹva'erã ñembokatupyryve ikatupyryvape guarã heta tembiapo mbohapehára ha umi omba'apóva omoheñoi ko vyjepyso.

Oñembohovái ko porohekáva ha heta ambue, umi tenda oúvape, oikuaávo umi lindere ko maranduhai, ñañembojáta umiha'ãnga oñeikotevéva rehe oñemopu'ã haguã peteĩ ñoñe'ẽme'ẽ guerojera vyjepyso jejokóva Tenda Tetãmbopy ha upéva, upekuévo ára, ndojokói pe *transición territorial ecológica rehe*⁵.

Hesa'ỹjio Tendagua

Ko kuatiatipipe jaiporavo pe mbytegua oguerekóva pe tetãmbopy⁶, avei ojehechakuaa tenondegua Metrópoli Trinacional, peteĩ tenda ha'éva, ojehechauka táva

⁵ Umi hesa'ỹjio pyahu ko mba'e Tenda Tetãmbopy Yguazúpe ikatu ojejuhu Rodrigues (2019).

⁶ Iporã ñamomba'eguasúva jaikuaa umi ñemoarandu ojejapóva virumemby tenda Brasil ha Paraguay mbytépe oike, Tenda akãporukuaa ramo, peteĩ henda tuichavéva, he'iséva, 22 tavaguasu paraguaya (Departamento Alto Paraná - Zona Fronteriza) ha 50 Paraná Occidentalpe (GEOADAPTIVO, 2018).

poteĩ tavaguasu mbohapy tetãme ha ombyatýva hetave umi ojejápoa tavayguáva ha hetepýva aponde´a omohenda tavayguávape, ava´aty ha tekoha ojehechaukáva:

- Foz de Yguazu (Brasil), oguerékóva 257.971 tapicha (ESTIMACIÓN IBGE, 2020);
- Puerto Iguazú (Argentina), oguerékóva 102.952 tapicha (ESTIMACIÓN INDEC, 2022);
- Ciudad del Este (Paraguay), oguerékóva 306.679 tapicha (ESTIMACIÓN DGEEC, 2021);
- Hernandarias (Paraguay), oguerékóva 80.931 tapicha (ESTIMACIÓN DGEEC, 2021);
- Presidente Franco (Paraguay), oguerékóva 107.687 tapicha (ESTIMACIÓN DGEEC, 2021);
- Minga Guazú (Paraguay), oguerékóva 93.969 tapicha (ESTIMACIÓN DGEEC, 2021).

Ko tavayguáva tetãmbopy oiméne oñembotuichavevéta koã ary oúvape, omoívo tavaguasu ha'eháicha Los Cedrales, Paraguáype, orekóva peteĩ ojekalkula 10.357 tavayguakuéra (2017), ha Santa Terezinha de Itaipu, Brasilpe, oguereko peteĩ tavayguakuéra oje'éva 23.224 tavayguakuéra (2018). Ko'ágã guarã ñañekonsentráta omboja´o yvyjepyso henda tavayguáva ojehechauka va'ekue yma, ojehechaháicha ta'anga 1, marã ñeseramo umi hesa'yijjo oúvape guarã hetepy yvyjepyso oñemotenondéva rehe, omomba'eguasúvo umi porohekáva oguerékóva ko aponde´a, ha'eháicha tuichakue tavayguáva hekóicha ha heko'ýva.

Ambue ñemoarandu oñemotenondéva 2021 guive, BID, oike avei poteĩ tavaguasu argentina oiméva Provincia de Misiones upe tendáre.

Ta'anga 1 - Yvyanga táva oíva hetepýpe oñemoarandúvape

Ña'embe: Ojapo Oliveira (2022).

Ñupyso Ko'ağagua ko Tenda Tetãmbopy: porohekáva yvy ape ári ha hendagua

Yvóra jerére oñembohovái ojehechakatu'ỹva okapuva tavayguáva ha umi cháke orekóva Mbyte ñembohovakeumi tavaguasu jejoko ha ipu'akáva. Ojekuaa oíha 8.600 millones tapichakuéra apytégui oikóta távape ary 2030 peve (ONU HABITAT, 2019) – 85% umíva apytégui tetãnguérape guerojerape, umi vvyjepyso orekóva yvatekueha'ã mboriahu ha oíva ñe'ẽrã tekojoja' yva tekoha. América Latina, ko'ã mba'épe, ojedestaca, péva, en ko'ágã ojehecha región oñemoakãrapu'áva urbanizadavéva mundo-pe. Yvy ape ári, oguerékóva 79,5% rupi itavayguakuéragui umi tenda tavayguávape ([MONTERO; GARCÍA, 2017-pe](#)).

Ñamotenondéramo peteî hesa'ỹijo hendaitépe ko'ã tenda tavayguávape péva umi tenda okakuaávape, jajuhúta peteî papapy je'ẽpyre tuicháva tavaguasu, he'iséva, oguerékóva hetave 500 sua tavaygua ha Táva tuicha orekóva hetave savapa tapichakéra, péva oikepáva hetepy hipertavayguáva ha, upéicha rupi, péva ojesarekoite umi momba'eguasu apañuãi tavayguáva ha tuichavévape oñembyai tekoha ha derechos humanos avei.

Ojehechávo marã ava'aty ha hepy'ỹva, ha'e akãporukuaape oñentende haguã umi temiandu orekóva péva oí joaju mbarete tavaguasu tuichakue ha oñemboja'ó ava'aty ñembotuichave. Tuichakue, ko'ã tenda tavayguáva kakuaa ha'e mba'eka virureko

tetãygua ha yvy ape ari, oñemopyendáva ñembopyahu ha tecnología, ojesarekoite mba'apo ha mba'apoha upéva oikotevê peteî yvatekueha'ã hepyme'ëva ha mba'eraite, omomba'apóva, upévare, añoite umi pehẽngue ha'etéva ko tetãyguára. Ko'ã távape oĩ avei peteî tuicháva ojehecha ramóva inmobiliaria, oipytyvõva umi mba'erepy orekóva umi oimémava imba'éva, ohapejokóvo oike yvy hekóicha tetãyguára orekóva sa'ive tembiapokuéra. Avei, ha'ekuéra ha'e polo ohecharamova umi tetãyguárape guarã poravopyre ipererĩva, ha'eháicha pytagua tetãnguéra ha tetãygua, ndorekóiva ojeike mbojeroviauka, orekóva sa'i tembiapo, ohekávo tembiaporã (MONTERO; GARCÍA, 2017).

Péva pe jehecha marã tekoha guive, ko'ã tenda kakuaa umi henda tavayguáva tuicha oipytyvõ yvy ape ári hakúva, okonsumíva hetave tendyry mbyteguáva primariagui yvy ape ári ha omondo hetaiterei yvytu hahykuere inviernadero. Ha'ekuéra ha'e umi mbyte tetãyguára omoba'eguasúvavirurekóva umi vyjepysopepe guarã, jepénte upéva, péicha ohejáva kané'opyre aragua, ojapo hahykuere ombojeréva rehe opaichagua infraestructura urbana, ha'eháicha: umi y⁷, saneamiento rehegua⁸, pe energía⁹ ha, pe transport¹⁰ (PANEL BRASIL DE CAMBIO CLIMÁTICO, 2016, p. 12).

Ko'a momarandu etopáta
tova arapytuhame Tenda
Tetãmbopy ikatuta
eporandu moakãhame 2
ko arandukape

Péicha ohejáva tavayguazu okapúva tavayguáva, ohejáva ñembyaty umi tuichakue irũvirureka ha tekoha, oĩ ndoikóiva orekóva umi tavaguasu ombohováí haguã umi ojejerure haguã óga hekopete ha ojehepyme'ëva ha tekoha távapegua mayma tapichápe guarã omoheñóiva ko'ã vyjepyso. Péicha ombotuicha tenda tavayguakuéra, oséva guerojera virekaha noĩriva hyepýpe, oséva umi tuichakuéva he'iséva umi bolsillo mboriahu ha tekojoja'ỹ tekoha, pa'ũkuéra oñembohéra opaichagua hendáicha vyjepyso latinoamericanope: yvypóra ñemohenda ijeheguirei, mboriahúva, villa mboriahu, tujukua, tavaygua tekopyahu, tavapy vai, tavapy oguejýva, Ñe'ëpoty ha ñe'ëpoty ñemohenda, hembiapoheta ha tavapy mboriahu (ANGILELI; OLIVEIRA, 2021). Jepigua,

⁷ “Umi guerova oguerékóva umi momba'apohára okýva ipokatu mboýpa ha porãngue oguerékóva tekoha heko ypyva y ojeuerékóva oñeme'ë haguã umi távape” (PANEL BRASILEIRO DE MUDANÇAS CLIMA, 2016, p. 14).

⁸ “Ko ombohapeve haguã umi Jeguerohyha omombo apýra ikatúva ombohetave kyhyjerã yjasuru umi okarusu ñemboguata ombosyrýva, avei ojapo hí'ári mba'erepy pyha alcantarillado ha hykue'ope” (PANEL BRASIL OJEGUEROVA ÁRAPE, 2016, p. 14).

⁹ “Tavaguasu ikatu ojeafectáva ndaipórigui jehupytyka tendyry tetãme, ojoajúva ojupi ha ho'u rehe ha y ndojeguerékóiva avakuéra ojojaveguáva tendyrype guarã, avei upe cháke omosarambi haguã tembiporu rehe umi mba'e vaiete ojuhúva ára rehegua rupi” (PANEL BRASILIANO OJEGUEROVA ÁRAPE, 2016, p. 14).

¹⁰ “Aky ha oiko jave umi mba'e vaiete ára (oikehápe ama tuichaitereíva) ikatu ombopya'e oñembyaíva hetepykuéra, ombohetave kyhyjerã ojokóva mbayru guata ha japaro” (PANEL BRASIL OJEGUEROVA ÁRAPE, 2016, p. 14).

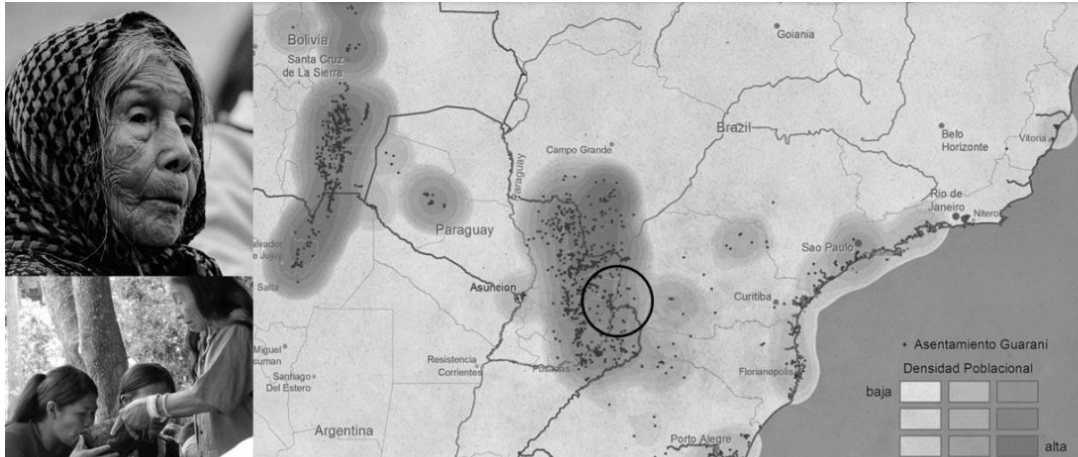
ko'ã bolsillo operpetúa peteî imba'eteéva pytagua'aty ha tembiguái jeike joja' ÿ va yvy rehe, peteî añeteguáva oikotevêva ojehechakuaa ha ojesupera.

Umi papapy ojequerekóva omoañete ñupysy ojehechakúva ko'ápe. Ary 2000pe, péicha he'i ONU ndive (2020), continente latinoamericanope oĩkuri 115 sua tapichakúera oikóva tavapy mboriahu. Año 2014pe oĩ 104 sua, ha mokõi ary rire, 112 sua. Pe 2020, oĩ kuri omomichĩva ko ojuhúreiva amo 109 sua rupi yvypóra. Jepénte upéva, orekóva umi oporohekáva irũvirureko oñembotuicháva arapa'ũ pandemia ary Ojekuaa Covid-19, peteî jeporumeméva ombotuicháva ha ombopohýiva ogakuéra rehe oíva heta yvyjepysy latinoamericanope. Techapyrã ramo ko tenda jehechakaha, rocita heñóiha ohembiapoheta pyahu, avei oñembotuicha je'ẽpyre umi ogaygua oñepyrũva'ekue oiko tape rehe (WELLE, 2022). Péva pe ohejáva ko jejopy rehe umi tenda tavayguáva hekóicha terã hekoi'ỹva ha'e pe kañyrenda hetave ha hetave tapicha oguerekóva ñorairo ojeikove ha oheka juruja omoporãve haguã tekovia teko oguerekóva.

Ko marandu aty oheja ñandéve ja'e haguã ko ombosyrýva yvypóra tenda tavayguávape oñemotenondéva apora'ãngarã ha mbotuicha, ary péva ohejáva aponde'a tekuimba'e, hepy'ỹva, tesãi, tekoha, ambue apytépe ñeĩha, ohypýi umi tapicha yvyjepysope ojoja'ỹva. Umi ñemoarandu ohechauka umi tuichavéva mba'erepy ivaviva oúva guerojera ndaha'éiva aponde'a jesarekoite umi tavayguáva viru oguejýva ha umi táva étnico jepokuaa'yma, mba'erãite avarekoha indígenakuéra (MONTERO; GARCÍA, 2017). Iporã jaikuaa pe ojejapóva aty oñeñe'êva ipahaitépe ombyaty umi ñeĩha, mbovyvére, ñemotĩ: 30% imboriahuvéva ambue aty tavayguakuéragui; irundy ary sa'ive oñemoarandu; oiko umi tekovia mboriahuvéva; ombohováí hetave hasýpe oñemoséva; sa'ive oguereko tembiapopy oñeikotevêva umi hembývagui umi mboriahu tavayguáva umi tenda (MONTERO; GARCÍA, 2017; ANGILELI; OLIVEIRA, 2021; ANGILELI; ASUMPÇÃO, 2021). Oñembojoaju ko añetegua rehe hetaiterei indígena oikóva tavayguára hendape, ha henda lindeguárepe, mombyry umi aldeagui, peteî ojehechakatu'ỹva ojeheróva "táva indígenas" (LUNELLI; ALMEIDA, 2021).

Péva Tenda Tetãmbopy, oĩgui hetaiterei indígena oñemohendava'ekue, péva pe oñemongu'éva – aldea guive tava'i peve – oñeme'êva'erã mba'eraite jesareko. Pe ta'angápe 2, ohechauka tuichakue orekóva tovake indígena Tendape, omomba'eguasúvo henda mbytegua yvyra'anga, péicha ohupytýva umi oñemoambue oúva hetepýpe pyahúgui umi aponde'a tape, ferrcarril ha omohenda, peteî aponde'a oñembosa'iha ko'ã mba'e pukukue kuationipi.

Ta'anga 2 - Guaraní ñemohenda Tenda Tetãmbopy

Ña'embe: Ta'anga ñembyatyteĩre Yvyra'anga Guaraní Continental (2016) – asy ha akatua ha yvate guive ha yvy gotyo - Táva indígena mbya, Tekoa Yvoty Okára, táva Misiones, Argentina retãme (2015); Paĩ Tavysterã kuña ogueraháva chicha (maíz), Paraguaype (2015); ha ojuhu haguã tavayguáva guaraníkuéra tenda oĩva Yvy ra'anga Guaraní Continental (2016).

Oĩve indígenakuéra, umi tapicha mboriahu oikóva tenda hekóicha'ỹpe – ha'eháicha ogaykeregua – ha'e avei umi ojehechavéva ko mba'e ojuhúva rehe oñembopya'e ha ndojoguáiva. Ko jepy'apy oñembotuichave oĩgui, ko'ágã, ojuhu peteĩ papapy mbytevoréva yvypóra oikóva óga mboriahúvape upévare peteĩchagua Mbyte Tenda Tetãmbopy, ojehechaháicha umi apopyre oĩva guýpe:

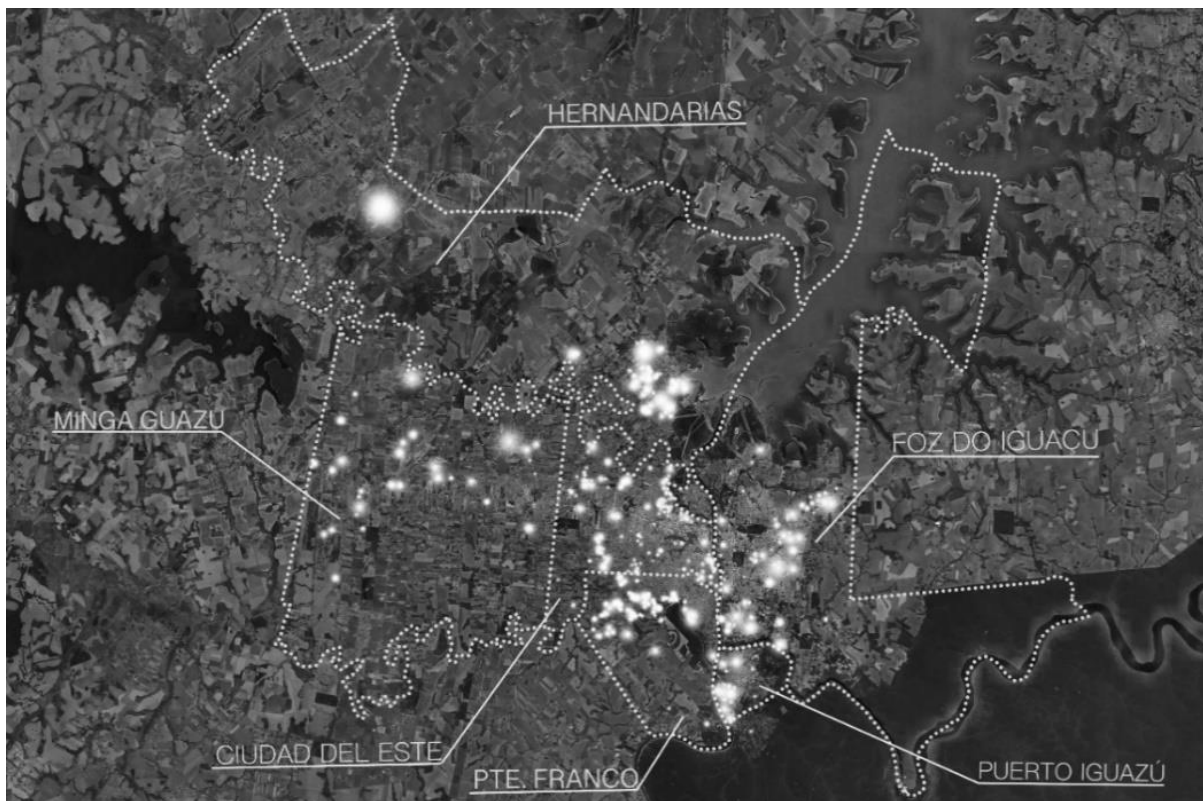
Ta'anga 1 – Tapichakuéra oĩva tekovia ógakuera mboriahúvape Mbyte Tenda Tetãmbopype

Tetã	Tavusu
Paraguay	Ciudad Del Este: oĩ 125 asentamiento hekóicha'ỹva rupi oikohápe hikuái haimete 15.400 ógayguakuéra (TECHO PARAGUAYA, 2020); Minga Guazú: oĩ 30 asentamiento hekóicha'ỹva orekóva 4.000 rupi ógayguakuéra (TECHO PARAGUAYA, 2020); Presidente Franco: oĩ 70 asentamiento hekóicha'ỹva, óga ijerére 4.900 ógayguakuéra (TECHO PARAGUAYA, 2020); Hernandarias: oĩ 40 asentamiento hekóicha'ỹva oguerekóva haimete 5.900 ógayguakuéra (TECHO PARAGUAYA, 2020).
Argentina	Puerto Iguazú: oĩ 2.100 ógayguakuéra rupi oikóva 16 asentamiento hekóicha'ỹva (TECHO ARGENTINA, 2016pe guare).
Brasil	Foz de Yguazu: oĩ 65 óga iguyguáva rupi, haimete 6.500 ógayguakuéra (COHAPAR, 2019).

Ña'embe: Álvarez jejapo (2021), ñemoñe'e Angilelire, umi pyenda apopyre Techo Paraguay (2020); Techo Argentina (2016) ha Cohapar (2019).

Ñembohysýipe, ojehechávo marandu oñembyatýva yvateve, ko karakupe oĩ 346 ojesareko ojopýva irũtekoha, oimehápe 39.000 ropegua rupi, péva omoha angava, haimete 160.000 tapicha oĩva oga vaipe ha, hendivekuéra, opaite mba'e oúva ko mboriahúgui, ha'eháicha ndaipóriha monguerápe, pe omonguéva mboriahúva, ndojeikéi va'era umi ñemohendapyre opavavépe ãuarã ha porojokuairakuérape tesãi ojehechava, jekaru asy, ambue ñembyepoti apytépe. Pe sarambi ha/terã jesareko ko tekovia ikangývagua ojehecha ta anga 3pe ha oha'ava peteĩha yvy'anga ñembyatýva tetãigua mboriahu ha tetãigua oiko asyva Yvy rendaguape.

Ta'anga 3 - Ojejapo yvy'anga óga iguýguáva ha asentamiento imboriahúva ha hekóicha ojehechakuaa Tenda tetãmbopype (2021)

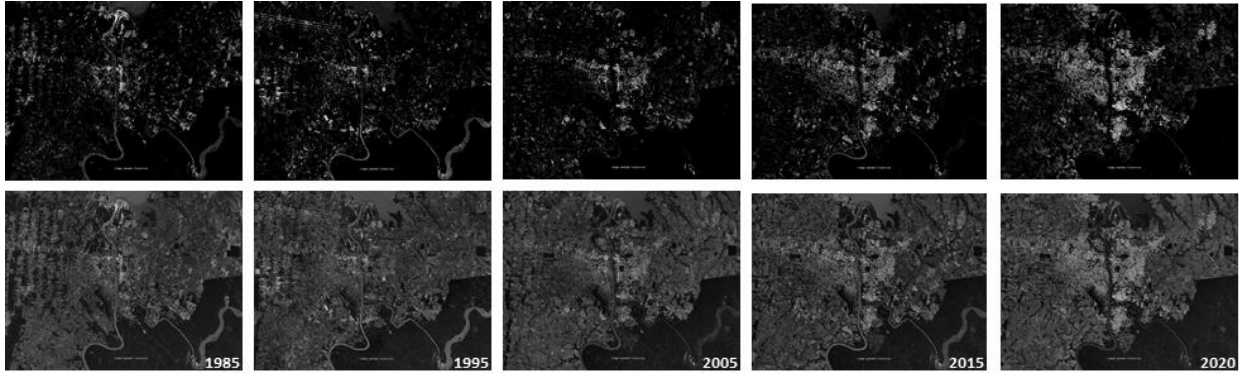

Ña'embe: Yvyanga oja'póva Álvarez (2021), oisãmbyhýva Angileli, umi pyenda marandurenda Techo Paraguaygui (2020; Techo Argentina (2016) ha Cohapar (2019))¹¹.

¹¹ Roiporavo romohenda haguã umi tekove atýra roipurúvo umi marã oñembotuicháva tuichaháicha pe asentamientope. Roikuaa yvy'anga orekóva umi jere tekove atyrakuéra oja'póta hetave jepe umi tekove atyra oĩva omoingéva, oĩ ramo peteĩ tenda oĩva ñeñorairo yvy tava mba'epe. Péva yvy ra'anga osẽ umi je'eháicha ñepyrũrã tuicha mba'évagui, ne'irava gueteri oñemoherakuã: i) peteĩha, ojeja'póva por Angelica Santamaria, ojesarekóva umi ógaguyha Foz de Yguazu (BR) ha Ciudad Del Este (PY); ii) mokõiha, Noelia Ortellado, omomba'eguasúva umi ógaguyha Ciudad Del Este (PY), Presidente Franco (PY) ha Hernandarias (PY).

Iporã jaikuaa ko'ã asentamiento, tuichaháicha, osê umi tavayguáva pya'e yvy táva mba'e mbohapy tetãgua ko'ã sapa ary ohasávape, ojehechaháicha Ta'anga 4, peteî aponde'a mbohetave, poravopyre, omoañetévo tuicha umi jejapo hetegua.

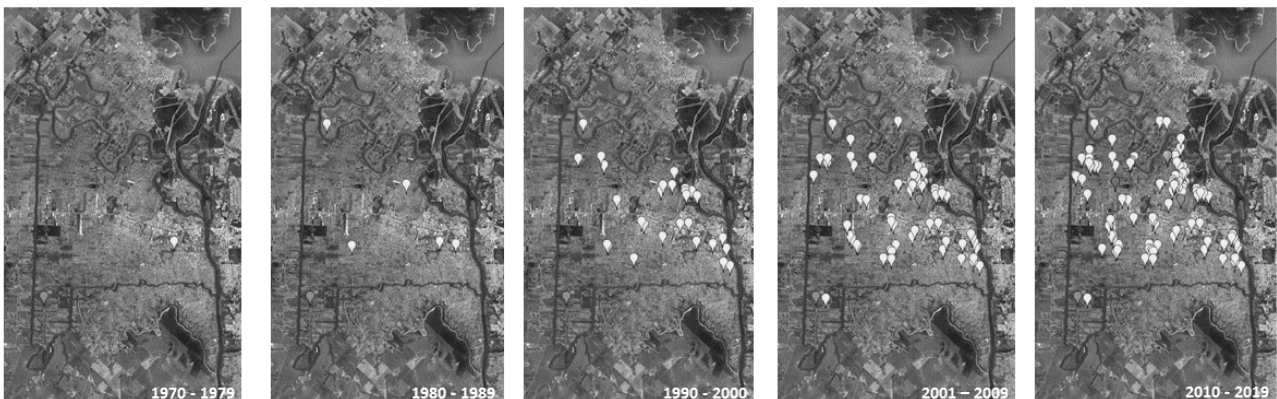
Ta'anga 4 - Oñembotuichave tenda tavayguáva Tenda Tetãmbopyguape - 1985 guive 2020 peve

Ña'embe: Ojejapo takykuerigua aerofotogrametría, vía Google Earth, Angileli rupi (2021).

Ojehechakuaa umi ky'a omoheñoiva tuicha tavayguáva oiko jeporavopyre sapáva Este-Oeste gotyo, Paraguay ha Brasil mbytépe, pyha tapegui hetepýva pukukue upéva ombojoaju Asunción (PY) ha Curitiba (BR). Avei ojehechakuaa pe ipya'éva orekóva tuichakue tavayguáva hekóicha'yva Paraguaype, péva Ciudad del Este, ko'ápe 70% rupi umi asentamiento osê ko'ã 20 arýpe, mbytépe oñemotenonde umi tavaguasu ary tekovia umi ñei tembiapo ñemboaporekopýva ha ñemuha, ojehechaháicha ta'anga 5pe, iguýpe. Oíma Argentinape, ombotuicha tavaygua sa'ive pohýi oîgui upe tavaguasu Puerto Iguazú ysyry ha tenda oñeñatedévare mbytépe.

Ta'anga 5 - Haipy áragua mongakuaa mboy óga guý oguereko Ciudad del Estepe, tenondegua mbytépe Metròpoli Tetãmbopy (1970 - 2019)

Ña'embe: Yvy'anga ojapóva Ortellado (2021), oisãmbyhýva Angileli, pyenda marandurenda Techo Paraguaygui (2020).

Ko ñemomii tenonderakoty, ojehechauka haguéicha yvateve, oheja ñandéve ñamoañete pe kakuaa tavaygua ojoja'ỹva ojehecha Yvy rendaguape, omoheñoiva ñemboheta ary ñemboheta ha ojehechauka umi mba'e ojejeruréva (ha umi ojeperohekava) ojoajúvo hetepy oñeikotevêva rehe.

Orekóvo mba'e pota omoívo rysýi mba'épa ha'éta umi jeporoheka mbytegua ombohováiva'erã ko hetepývagua, rojapo juecha ñemongeta umi tapicha katupyry mbohapy tetãyguá ndive: ko'ágã myakãhára oja'póva jekuaa'ỹva Puerto Iguazú, Argentinape, sãmbyhyhára aponde'a Departamento de Planificación Municipal de Foz de Yguazu (2018 guive 2020 peve), Brasilpe, ha pe Director de Investigación Facultad de Arquitectura Universidad Privada del Estepe (UPE), avei omba'apóva sãmbyhyhára apopyrã tavaygua ramo tavaguasu Presidente Franco ary 2008 ha 2015 mbytépe.

Ta'anga 2 – Ñorairõ vyjepyso're Foz de Yguazúpe - Brasil (2021)

TUICHA APOPYRÃ HA UPE OJEHECHÁVA INMOBILIARIA
Ko'ã jere mbayryguatáva Perimetral este, ha umi tenda oíva ipukukueva upe BR 476 (Av. das Cataratas) ha umi tenda oíva amo cuenca Ysry Tamanduá oja'póva hendy mbaretéva he'isévare inmobiliaria ambue hembia'po tuicháva mokõi apopyrã hetepyguáva oñemoíva oñemohenda umi Gobierno Federal, Estadual ha Municipal.
PYHA OPÁVA HA Y ÑEMBYATY
1) Heta tenda omoingéva ombojoajupe, ohechaukáva apañuãi okehaguã umi tembiapo opa hesãiva. 2) Y potí hepy'ỹva Foz de Yguazúpe ha'e a'guivéva 100%, ohejáva marandurenda aponde'ava Municipal Gestión Recursos Hídricogua.
PYHA YRAPÉVA
1) Upe ñeimeha a'guiveva Fozpe mokõituicháva cuenca (Paraná 3 ha Yguazu ojuejývo), Foz oñembojo'a ysyrykuéra rehe, ha ypa ambue tavaygua jerére. 2) Ambue cuenca hidrógrafico pe ohechaukáva, oiméva upe tenda tavayguáva távape, há henda topograficamente heseguáva ha oñemongatupáva, oje'eháicha marandurenda Apopyrã Municipal Gestión Recurso Hídricogua. 3) Umi tenda andukuaa hetaveva, jepiguitéva, oñeimehã umi tenda hetave yvy ndoi'uiriva, ojehechahápe umi ñate'ỹva mohendapyrã yrape guá'úva ha umi ndovaleiva pyha jehechaha pluvialva, ambue ogaykeregua, Mbyte táva, América, Loteamento Jardim Jupira, Loteamento Parque Presidente, Loteamento Ouro Verde, Loteamento Jardim São Paulo e Loteamento Jardim Panorama.
PYHA TENDYRY
Hepy'ỹva pyha tendyrygua Foz de Yguazúpe ha ojeja'póva mbo'ehaokuéra, mboyve umi óga ojeikehápe ocupações oíva upe APP (Tenda ojehecháva) Rio Paranágua.

Ta'anga 2 – Ñorairõ vyjepysóre Foz de Yguazúpe - Brasil (2021)

MBORIAHU KOTY
Oïme heta yvatekueha'ã "mborihakukéra" ikatúva ojekuaa umi ojeikehápe, mboguapyre, upe padrón guiveojepávo umi kotykuéra opapeve umi mongu'éva ha ojeikéva umi tapére, ambue oikóva ipereríva ava'aty ha virurekova oikóva mba'e he'iséva tetãguárape.
TAVUSU ÑEMOPOKU MBOHEKOJOJA HA MBOHEKOJOJA'
1) Tenda Sur oñembopohýiva jepiguaguy, ipukúva ko' ã tenda ojeiporuva Bubas ha ambue oñondive umi vyukuéra Jardim Veraneio ha Jardim Guaira. Ojehechakakuaave avei umi oñembojo'áva vvy pyahúkuéra hasapyre Jardim Tropical ha Profilurb I rupi.   2) Tenda Este tuichakue tavayguasú tenda upe barrio Mata Verde upe ojoapýre amo Av. Maria Bubiak. Enterove tenda heseguáva amo Zona Oñemosarambíva Urbana 2, upe ojehechaháicha umi cuenca Rio Tamandú.   3) Tenda Nor-este amo tuichakue tavaygua tenda lindereguáva bairro Três Lagoas ha umi ombohováiva BR 277 ha umi linde este upe municipal jerére. Ha upéicha aponde'a ojapo avei tenda mbyteguápe barrio Náutica, ojojahápe pytagua Três Lagoas.   4) Tenda Oeste umi oñemosarambíva tavaygua hetahápe jepiguáva ha mbojoja tenda Barrio América, ombojoajúva Av. Beira Riore.   5) Tenda Norte tuichakuerhe tavaygua vvyuéra potárupi umi ojoavýva Templo Budista.
APONDE'A HA AOPYRÃ OJEJAPÓVA UMI 10 ARY PAHAPE
1) Ojehecha Aponde'a Myakãhára Hesakã Hekojokopykuaáva Foz de Yguazu: 2016 pe ombopyahu 2017, 2018 ha 2020, ambye aty Mbyte ley tavayguáva ha'éteva. Umi ojehecháva omoakã Prefectura ha ome'ẽ municipio peteĩ Aponde'a Myakãhára ipukúva, omohendakuaáva ha michĩ hysíi umi porohékáva lindere.   2) Aponde'a Ñemongu'éva Tavaygua Foz de Yguazu: ndojejokóiva 2018pe, hekopote ári Okarusu Tecnológico Itaipugua ha avei ojapapo ha'angakuaáva lindeguáva. Ohechauka umi momba'eguasú porohékáva táva mongu'épe, ambue ojesareko upeaitére óga apo tuichápe hetepýpe ha ndaha'ei tekuimba'épe opavavépe ñuarã ikatuháicha oñembopyahu tembiapo mongu'éva.   3) Aponde'a Municipal de Saneamento Básico: ndojejokóiva 2019pe, tenondetegua rupi ojejapóva ambueha'angakuaáva, sapáva pe Prefectura Foz de Yguazugua, pytyvõ reheve mba'apoha renda oñeporandúvape. Ohechauka peteĩ ojehechakuaa haguã añetegua hendaitépe omobe'úva yrape,ko'ã y potíva, umi mba'e ký'ava ha hesáiva ipotíre. Ohechauka avei momba'eguasú porohékáva ha apopyrã municipioguáva ko porundy mba'épe. Ndaipori orekopáva ha ojapóva upe Prefectura Municipal.   4) Aponde'a Municipal Gerenciamiento Recurso Hídricogua: ojapapo 2019pe, ambue peteĩ tenondetegua heta ha'angakuaávahendaguáva, oñembojoaju pe Prefectura Foz de Yguazu, pytyvõ reheve aponde'akuéra mba'apo renda oñeporandúvape. Ohechauka peteĩ ñemoarandu ipukuare ko'ãgagua hendava tembiasá mba'apo tekoha hidrico municipiope. Ohechauka avei umi momba'eguasú porohékáva ha apopyrã municipioguáva upe ñeñongatu tekoha hidrico. Ndojapapói porã umi tembiapo ojapóva Prefectura Municipal.

Ña'embe: Ojapokue Angileli (2021), oñemopyendáva Ñe'ějovake ojapóva Haralan Mucelini ndive.

Ta'anga 3 – Porohekáva yvyjepysogua Puerto Iguazú – Argentina (2021)

AOPYRÃ HA OJEJAPO HAGUÃ INMOBILIARIA
Apopyrã ojeipe'ava ojeike pyahu tavarãpe, ojekuaáva upe tendape 2.000 yvypiso, Ko'agãagua omosarambi. Pe jeike pyahu oho mbayruguatape, ha koãgagua ohotaiti omomba'eguasu umi oãuahêva. Ko'ã tendagua ko henda ojojávaguare pe jehasa pyahu oime ojeguerojera ñemuha, oikóvape, ñemitỹpyha ha ojapóva.
Y JEHUPYTYKA
1) Puerto Iguazúpe oime peteĩ y oñeñangareko porãva máva ohecha ha ojetopa Rio Iguazúpe. Ha'e omyatỹro peteĩ mbohapyha táva omoingéva pe táva mbytepe umi henda jojávape, upéva jepi oguereko'ỹ ojpyva pyhape ambe omboja'o jehupytyka. Pe y pygua mba'eva ndaha'ei iporãva, upéare heta ógayguara oiporavo y bottellape oiva.   2) Oĩme tavapy oguereko ykua'yvu heseteguáva aquífero Guaranime, ohejupytyka tanquekuéra tavapygua. Ambuekuéra táva tenda, umi ipyahúva, oguereko ykua'uvu peteteĩ.   3) Tenda oypytaha 600 yvypiso ombojoja pyha, hakatu ndojopýiri oikotevéva, ogueraháva ojapo peteteĩ ñembokua y rekávo. Umi tavayguakéra Guarani ojapo avei.   4) 2021pe, ojejapo peteĩ y renda pyahu, ojojáva rio Paranáme, oguereko ohupyty haguã mokõi mbohapyha táva noĩmeiva pyha tujáre. Upe aja, upe jejoko pe yrasaha oguerahata pe tembiporu umi ógakuérape ne'ĩra ojejapóva, upéare heta oĩgueteri sa'iva ykua'uvuva ha omboku'va peteĩteĩme.
PYHA YKY'AREHEGUA
1) Pyha yky'rehegua omo'ã 12% távape, táva guáva tava Mbyte ymaguare ha avei oypytagua 600 yvypiso. Upei pe hembyva táva oguereko kuára. Pa ha'e ombosyrýva guataha tendarãme oñempotíva syry.
JEIPYTE'Y
1) Pyha jeipyte'y amandykyre táva ojarra haimetéva 12%.   2) Paha arype, heta tape itary, ambue umi tembiapo jeipyte'y amandykyre ndaiporiva. Sa'ive oipyte la y vyreha hetave mboseyry yvy ndoi'ũiri haguére.
TENDYRY PYHA
1) Mokõi 4.600 yvypiso táva oguerekóva, 3.600 yvypiso oñemo'ã peteĩ pyhare monofásica ha trifásico. Ko mba'e ryepype, ha'eté ko pytagua rendas 600 ha ojetopase upe ma'e vyguejýva. Umi 2.000 ha ha'eva tenda oñemosrambívare (ambue oguejýva ha mbyetegua ipohýiva kotyrã) ojoguaháicha monofilar.   2) Pyha oãuahê tavakuérape, ha'e ituja ha imboriahu ambue pytavape. Umi tendyry oñeikytĩ manterei, omokyre'ỹ tembiapo pohývare, okapuparo transformador tape opavavépe guarã (ñemongyhyje) ha ho'apareiva umi vyra ára vaihaguere (umia ha'etí vyramatagui heta pytavape). Upe ñembopyahu linde táva mbytere oĩme mbykya'orãme.
MONGU'E/ MBOJOJA
1) Puerto Iguazú ndoguerekói tembiapo oñondive mbayrugua opavavépe guarã.   2) 2000 yvypiso oguereko peteĩ año linde ojeréva ambue 2 aravo. Avei oñemomba'eguasu umi tape oĩvaiva, omoapañuãiva tembiapopy ára vai jave.

Ta'anga 3 – Porohekáva vyjyepysogua Puerto Iguazú – Argentina (2021)

MBORIAHU KOTY
1) Oñeimo'ã 50% ógakuéra mboriahu memete. 2) ko mboriahu ojesareko barrio pyahú lindeguáva oheja ojejapo yvy jejarra opavavépe guarã.
TAVAYGUA MOSARAMBI MBOHEKOJOJA HA MBOHEKOJOJA'Y
1) Jepe ojuhu haguã vymbo'e távaguava – ojeréva oeste ha norte ambue Río Paraná ha Iguazu ha este ha sur mokõi tenda oñeñangarekóvare, he'iséva, Parque Nacional de Iguazú ha Parque Provincial de la Península –, ha aimetéva umi tenda oiva omosarambi tavayguáva Puerto Iguazúpe. Pe tenda oguereko 2.000 vyypiso ha ojetopa táva surpe. Upe árape avei, ao tavaygua oñepyrũ ipohýi óga yvate táva mbytepe. Pe taiñomi Oga apo oheja peteĩ yvatekue hetavépe 12 tendapa'ũ. 2) Umi vyjyepiso ojejarra opavavépe guarã ha mba'eapo ha ojejavéva távape ha jepigua. Pavẽme, ndaipori apopurã ha hetepýva tavaygua omoirúva óga jejapo. Mokõiha ojojáva omomba'apóva municipalpe, upe katuíte ojapo árape maomeno 10 arýpe.
APONDE'A HA APOPYRÃ OJEJAPÓVA KO 10 ARY PAHA
1) Tapekuéra oñemoporã oñemoĩme ogahojá, mbytevoréva itaembo, itary ha apopyrã katuíte imobiliária. 2) Tembiapo pyahu oñemopotĩme ha y ojejúva rio Paranágui. 3) Oñembopukúva mbeguekatúpe tendyry pyhápe barrio pyahúpe.

Ña'embe: Ña'embe Angileli (2021), oñemopyendáva ñe'ëjovake ojavéva Arturo García ndive.

Ta'anga 4 – Porohekáva vyjyepiso Ciudad Del Estepe – Paraguay (2021)

APOPYRÃ TUICHA HA JEHECHAUKA INMOBILIARIA
Umi momba'eguasú ha'éva: upe mokõiha puente internacional ha ojeike haguã mba'erepy ha mbayruguata tavaygua (Presidente Franco) ojejavéva ohóvo; Viaducto km 4 (2014); Viaducto km 7 (2021); Omombarete jey tavaygua ha Ñupysó Lago de la República (Ciudad del Este); Ñemohenda Av. Bernardino Caballero (Ciudad del Este); Parque Lineal Área Iguazú (Ciudad del Este); Lago Acaray Ñande Róga y kótare (Ciudad del Este); Orla del lago ITAIPU (Hernandarias); Ñemohenda Parque Independencia (Presidente Franco).
Y JEHUPYTYKA HA KU'ERÃ TENDYRY
1) Añuete 30% vyjyepiso ojeypytyka ykua'uvu mba'emoñangára ha 60% ykua'uvu ógaguava jepigua. 2) Pe y tuicha ojejúvajepi. 3) ANDE Ñomi (Administración Nacional de Electricidad) 80% tendakuéra.
PYHA YRASA HA OPYTÉVA
1) Añuete 90% yrasa oipe'a ykua'uvu, katupyry ñembyai ao y ryrú, oipe añuete ykua'uvu ógaguape añuete 50% umi ojejúva. 2) Jehupytyka jeipytéva.

Ta'anga 4 – Porohekáva vyjepyso Ciudad Del Estepe – Paraguay (2021)

MONGU'E / ÑEMOBOJOJA
1) Tembiapo mabyruguata jere hetepýva tape imbaretéva. 2) Yvate porcentaje tapekuéra yvy ha ita'ári.
TAVAYGUA ÑEMOSARAMBI MBOHEKOJOJA HAMBOHEKOJOJA'YVA
Umi tavayguáva ndoguerekói aponde'a apopyrã tavaygua (Hernandarias nddoikéiri). Ko'ágaramo ojehechauka peteĩ kakuaa isarambíva oguejývo pohýi, ohejávo mba'eve'yre.
APONDE'A HA APOPYRÃ OJEJAPÓVA KO 10 ARY PAHA
1) Tapekuéra oñemoporã tendapa'ũ, itaembo, itary ha apopyrã mbohekojoja inmobiliariaguáva. 2) Ojejapo pyahu tenda oñemopotĩ haguã y ha oje'y haguã rio Paranáguaive. 3) Ñemosarambi gradualmente pyha tendyry umi barrio pyahúpe.

Ña'embe: Angileli tembiapo (2021), oñemopyendáva peteĩ ñe'ëjovake Mario Uzeda ndive.

Umi jeporoheka tendagua ojepovyvy umi mbohapy haipyre ohasava'ekuépe oikuave'ë ñandéve ã panorama mokõi apañuã heñóiva tavaygua pya'eterei ñembohysyi yme heséva. Tekotevẽ gueteri ojehechauka ko aponde'a ndaha'éiha ñembohysyi, hetave peteĩ mba'apo ñembohysyi tavaygua, heta jey, Omotenonde ñeporandu okapegua, avei ko'ágagua ykepe. Ko aponde'a oguereko ohejáva umi apopyrã mbo'ehára, myatyrõ tavaygua, omohendáva, pytagua, inmobiliario, tembiapo ñemboaporekopýva ha umi mba'apoha renda tecnológica ojeiporúva jeikuaa ha'etéva mokõi mba'apohára jasyporuka – ha ni peteíva katuetete ava tekotevẽ ha umi táva Tendagua. Upéicha, umi ñeporanduhára oipytyño, poravopyre, tenda hepy'yva, ombotuichave umi jeporoheka tekoha ava'aty.

Ha'e peteĩ ambue ojeporavokuaáva peteĩ ñembohysyi akãporukuaa oñembopytuhe aponde'akuéra rehe mba'apome'ëhakuéra okũmby tavaguasu peteĩ mba'e repy oñevende haguã (VAINER, 2002) omombarete pa'ũ tavaygua kyre'y virume'ë ramo (ROLNIK, 2015) ha mba'e oñemyengoviáva ojapo aponde'a tavaygua oñekonsepara'erã ha'eháicha tembiporu mohendaha vyjepyso ha moherakuã teko porã távape. Upe ñembosako'i, akãporukuaa ñembosako'i, terã aty umi ointervenir tavaygua ohupyty ambue ñeñandu, koa ha'e, terã “voko apopyrã” terã upéicha avei peteĩ “voko” ohechaukáva tenda imbaretéva ombohetave mba'apo pyahúpe guarã, omoheñoi jeývo momba'apohára arquitectónico imba'éva mba'épa oñemoi terã mba'épe ikatu ojere ho'u pe mba'e porã ra'anga (ANGILELI; ASUMPCÃO, 2021) Ñe'ëpoty ha ñe'ëpoty ñemohenda. Upéicha heta jejapose iñambuéva tuicha jejapi ha oñemomba'éva imba'éva oguerekóva umi ogakuéra iporáva, ogakuéra startup, ogakuéra tembiapo ñemboaporekopýva ha ñemuharenda, ñemuha mbyte, heta mba'apo tetãnguéra umi bar ha museo, autódromo,

okárusu temático, vyvku'ikuéra deporte, oypyta ha hypy'ũ pyahu, casino, teatro ha pa'ũ evento ojejapohápe, avei umi jejapo ykegua, ha'eháicha tuichave aeropuerto ha tape oñembyaíva jeguata yvy ara ha logística.

Ijvijojava aponde'a tavaygua ava'aty, péva pe mohenda guive umi jejapo tavaygua tuicháva, ndaikatúi ojeheja peteĩ yképe ni ndojejapiiri oguerekóva ambue jehecha heta yvyra ñemoĩ hesete ko'ávape, ha pirapire continentalpe, ha'eháicha Corredor Bioceánico rehegua. Ndaipóri ojuháva Tenda Tet Región Mbohapy tetagua oñemotenondéva implantación de umi jejapose ñemotenonde omoheñoiva Eixo Capricornio de Infraestructura. Ko'ã jejapose oíke peteĩ conjunto de obras ha'eháicha tape, vía hídrica ha ferrocarril ombojoajúva térã Porto de Paranaguá, Paraná rembe'ýpe, Porto de Antofagasta peve, Chile rembe'ýpe. Oĩ ko'ã tembiapo pya'ete oñemboguata, mokõiha kásopaguáicha yvovo Brasil-Paraguay, jeporavopyre orekóva pytyvõ jere yre Itaipu Binacional, peteíva umi viru tekoviarehe¹². Upe ríre, romoha'anga peteĩ jehechauka michíva ojapo jeguatarã.

Ta'anga 6 – Tembiapo Puente de la Integración Brasil ha Paraguay apytépe (2021)

Ña'embe: Ñembyatyteĩre Angileli (2021), osêva ombohupa haguére pe jejapópe.

¹² Oje'e ojehepyme'ê haguã tembiapo ojere R\$ 320 sua rupi ha oñembosako'i oñemohu'ã haguã Septiembre 2022. Pe Puente de la Integración ha umi mokõi tape rakã, Brasil ha Paraguaype, omoherakuãta ojoaju haguã Corredor Bioceánico ndive, ombojojáro, peicha, peteĩ kuartia oguerekóva umi ojejapóva aponde'a omotenondévo peteĩ ñembyaty hetepyguáva América Latinape, hérava Iniciativa para la Integración de Infraestructura Regional da América do Sul (IIRSA), omoheñoiva Consejo SurAmericano de Infraestructura de Planificación (COSIPLAN), miembro de la Unión de las Naciones SurAmericanas (UNASUR). Kóva integración transnacional, mba'ekuave'ẽmby oñemopu'ã haguã sapáva intermultimodal bioceánico, hembipotápe omboguejy umi mba'e ojokóva mba'erepy, tapicha, marandu ha tavagasu virume'ẽ ñembohasa. Mba'eicha jehechauka mbohasy'y joja áragua térã ombotuichave umi aty virume'ẽ transnacional, nde reime poguypegua omonéivo umi apopyrã, térã rehejava rehechauka haguã ko jokupyty ko'ã apopyrã tuichaitéva apytépe jejoko ha tavaguasu virume'ẽ (ANGILELI; ASSUMPÇÃO; ALVARADO; OLIVEIRA; ORTELLADO, 2021).

Peteî hendape, ojehecha ramo ko'ã tembiapo omotenonde oreko porojokuaira ñembyaty umi temimoĩmby nacional ha subnacional – teko ha tava'iguakuéra –, ome'êvo mbarete ha pya'e umi tuicha ñemoambue yvy tava mba'épe, ambue hendáicha, heko joavy ko yvy rendagua ha'eháicha yvy tava mba'é pochýva oíva umi mba'apoha ñambuéva ñorairo ojeiporu ha ojeiporu oñemomba'é haguã¹³. Peteî tenondepe jajuhu viru me'êva terã mba'apo renda kakuaa oñemopyendáva pindakakuaa vvyjepyso rehe, omohesakã porãva viru me'ê ha hembiapokuéra mba'apope kyre'ỹ mba'eapopyre akãporukuaáva hembiapo mbarete akãporukuaa oguerekóva yvy tava mba'é oimehápe hikuái umi mba'apo renda ohupyty jopoipyhy (ACSELRAD, 2019). Ha ambue tenondepe tekove atyra tenda guava¹⁴, compostaje umi tapicha oike mbojoavy umi hetepýpe tava'iguakuera porojokuaira ojehejáva. Heta ava oġuahẽ upéva yvy tava mba'ekuéra oíva orekopáva hetepyporã, oíva tekovia tavaguykuéra rehe, ohekávo mba'aporã ha teko iporãvéva. Peteî techapyrã ha'e pe pytagua tekove atyra kokueguakuérape guarã umi tava oikoteveva yvy rendagua Ciudad del Estepe, ary ohekávo omba'apo haguã, ha'éva kóva terã mbohapyha kuaa jeporavopyre umi tembiapo hekóicha'ỹva tavaguasúpe, oñemotenondéva umi tembiapo mbohekojoja añoite michĩ pira pire ñeme'ê yvy ha yvy ojehecháva ndoku'evéi (TECHO PARAGUAYA, 2020 *apud* ORTELLADO, 2021pe guare).

Pe techapyrãme, ha'ete apy'ãreko omoañete haguã Tenda Tetãmbopy Yguazúpe oíha peteî papaha he'ise ava oiméva ipereríva, terã seja, upéva poguype ohasa asy haguã ivaíva yvypóra hesetéva, avei teko hekope'ỹ tekoha, hetepy tavaygua, ava'aty ha tekoha mbytépe oñemotenondéva. Oñemoive upevape terã oikuaa oíha peteî papaha he'iseva tapichakuéra teko ipereríva, terã ha'éva, tavayguára ha tavaguasu ohasa asýva ñembyaty oñembyíva ava'aty, hepy'ỹva ha tekoha hi'arive peteî vore guerojera omboykéva péicha (SCHRAM, 2006-pe; SOTERO-pe, 2011-pe).

Ko aty tembiapo oikotevẽ, upévare, peteî jepyguara ojehechakatu'ỹva ko'ápe omoha'angava, ambue ojoajúva, umi tembiapo oíva umi mbohapy tetãme, péva omosỹi jopýpe umi tavayguára ipereríva ha ipereríva opavave umi jejapi oguerekóva Tenda

---

¹³ Upe yvy ñorairõ oiva, omoi pyty'u, avei, teko avarekoha ha jepokuaa'yma oguerekóva joaju yvy oguerekóva ndive, sapy'ante mba'ejehero ha arapy, ha upéva oñepyrũ kane'õpyre hikuái umi aponde'a hesetéva ha heseteve'ỹva guerahauka mbaretévape (ANGILELI; OLIVEIRA, 2021-pe).

¹⁴ Ko'ã avarekoha ñeikũmby umi virume'ê ha umi virume'ê rupive opaichagua hendáicha: i) ojuhúva avarekoha ñeorganísái, terã oñembohapéta hesakã, ha'évo henda tembiapóva ojehechakuaáva ha'eháicha stock yvy térã umi ñeñongatu ovaléva ojoajúva ojeruréva peteî mbaerepy oguejýva, ikatúva pya'e ñañoemoambuéta henda reiguáva umi virume'ê pyahúpe guarã; ii) ava'aty ojuhúva rupive oñemo'ata hesakã mbarete ha orekóva akãporukuaa ramo yvy mbohekojoja teko'año peteíteime guarã ogaygua, peteî aponde'a oipyhýtava vvyjepyso hekói'ỹva aponde'a ñemuhápe hekóichape, oíta gueteri ipereríva, péva yvy ojeipysóva upéi ojehechakuaava'erãgui umi virume'ê capital activo ramo, guive pe téra inmueble ñeme'ê guive (MILANO, 2016 *apud* ANGILELI, 2021). Upéicha ani oiko Peteî hechamombyry aty guive, tekotevéta peteî ñembyaty ojehayhúvape guarã ha avei mbohekojoja guarã ovirume'ê va'erãmo'ã.

Tetãmbopy pukukue javeve. Ha'e ha'etévaio jajuhu pytyvõ umi ñemomrandu mantereiguáva ha ndahi'aréi ojejapóva Mbo'ehao Tavagua Táva Apopyrã (2020)¹⁵. Umi tembiapokue ohechauka oïha peteî papaha he'iséva ava rehegua umi mboriahu oikóva Tenda Tetãmbopy tetãguape oñemongu'éva óga vaikuéra ha mba'apo mbytépe Kuñanguéra brasileña ha umi tava jeiko asype argentino ha paraguay, omongarúvo peteî kyre'ỹ ñemomỹ imbaretépe, omokyre' ýva hepy'ýva, porojokuaira ha Nde remoï mokõi mbohapy tetã.

Ko'ã mba e ko'ágã oñemoha anga tuichave ambue he'iséva terã ñeñandu "syrý" tenda. Ou sa'í ñemu ha mba'apo ára ha ára, amo pe itasã joaju umi mbojoavy ava'aty tavaguasúpe, ojoajúva jokoha orekóva tembiapo opavavépe guarã ojapo umi sa'í ñemu ha mba'apope umi ojehuva oúva umi omoambueva ko'áva aokuéragui tavaygua, romombarete ore moñe'rá roimeha hovaigua akãrapu'ãjey yvyjepysópe rehe ha kakua yvyjepysó jokope guarã, ojoajúva umi jekuaauka orekóva rehe umi aragua tetãnguéra momba'eguasú ha'eháicha [Aragua momba'eguasú Pyahu](#), a [Aragua Yvy ape ári táva hesetepeguáva](#)¹⁶, a [Aragua 2030 – ODSpe, Haciendo Ciudades Resilientes 2030](#), ambue apytépe.

Ko'ã kotevẽ omombá'e guasu, ohechauka terã ODS 11 Ndojehecháiramo mba'éichapa imba'e guasu ojevytáva ha yvypóra rekoha omoinge, tapiaguáva, tosã ha ojejokóva, avei Aragua Pyahu Tavayguape mokõivéva peẽ kuatiakuéra oñembohapéva terã kuatia aponde'a tavaygua aragua kakuaape, ndorekóiva omomichi térã oporoheka ñemboguata ogehupytyséva. Watsonpe ġuarã (2016-pe Momm ha ambuekuéra, 2020-pe, p.

193), "[...] heta hendápe Sur Globalpe umi ñesambyhyha ikangy, oikotevẽ jerure ha ndaikatupyrýiva, ha oñembyaty peteî mbytepe gueteri, terã, ikatu ha'ekuera ndoguerekoi tuvicharenda mbo'ehaogua (tetãrerekua tendagua, metropolitano, ykegua) oikotevêva omotenonde ko ñembohysyi ojoajúva ha oikehápe, heta sa'ive ovolea haguã ojeiporúva joja'ýva ha oñemboyke oñemombe'úva hetepýpe".

Ko'ã ñorairo técnico-burocrático apytépe umi hetepýi ñembohysyi, osẽ teko ojapuráva omoheñoiva umi ojehuva ára tekoha ha upéva ombotuicha ñeñandu yvy táva

Ña'embe: ONU Brasil (2015).

¹⁵ Mbo'ehao Ojehayhúva Apopyrã Tavape (EPPC), omotenondéva Angileli (2020), ha'e peteî aponde'a ipukúva Universidad Federal de Integración Latinoamericana – Unila (Brasil) peve. Ipuku mokõi ary, to EPPC omotenonde ñemoarandu hetakue ha porãngue yke tetãyguára oikóva óga vaípe ha tembiapokuéra Foz de Yguazúpe, ambue tembiapo apytépe.

¹⁶ Hesete Tavaguasu Aragua – Oñemoañetévo Aragua 2030 Guerojera Jejoko ha Aragua Tavaygua Pyahu.

mba'e mbohapy tetãgua. Péicha he'i marandu "[Oñemopu'ãvo Guerojera Tosã Mbohapy Tetãyguá](#)" (SAKAI ha ambuekuéra, 2018), ko tendape, romoñete peteî tysíi mba'e apoha, oñembojoajúvo, omboguejýva katupyry pytaporã ha tosã yvyjepyso jepigua'ýva. Umiva ojehekombo'e umi mba'e jepigua'ýva forope ha'eháicha mba'e apoha oipy'apýva: mboriahu oguerékóva ao tavusugua; ndaipóri jave ñembohysíi tavusugua hekopete; ndaipóri ramo oñeikotevêva, tavaygua pyte ramo; terã mba'erepy ndovaléiva mba'apo teko umi ára apyry. Ko kutu paha, terã tekombo'e ohechauka peteî ñembyai hetavepe 40 sua dolar péva aragua 2013-2017 umi tavaguasu Ciudad del Este gotyo, Foz de Yguazu ha Puerto Iguazú (SAKAI ha ambuekuéra, 2018, k.9). Ko mba'e, mokõiha terã momarandu, ha oñembohape ndaipórigui aponde'a oñembojoajúva tetãnguéra apytépe, ojejapóva guive umi oñemoarandúva umi ojejapóva kyre'ýguáva péva mba'apo umi kyhyjerã Tendape. Ipahápe, Ko jetavy'ope voi ohechauka umi tavaguasu Tenda Tetãmbopy oñemomba'eguasuvéha ohóvo oñopuva yjasuru, ára vaiete, ovetã ha amandáu tuichaitereiva, omomba'eguasúvo umi tenda ipererírvape, kóva ha'e ñande táva jeiko asy hape, omoñete umi hesa'ýjijo oñemohã'angáva yma.

Ipereríva oguerékóva ko'ã tava jeiko asy reheguava oñemboruvicha ha oñeha'ã péicha tuicha sa'íha ko [Porandueta Ógakuéra Mboriahúva Alto Paranáme](#) (TECHÓN ARGENTINA, 2016). Ko maranduhai guarã, jaiporavo mokõi ñeikyti umi jeikovai omokyre'ýva ko kuatiahaiipyre, pea ha'e, peteî jejapo ógara kuéra Mokõiha térã oñemombe'úva marandu, umi óga omyenyhe, ambue, heta mba'e peteíguáva arquitectura popular oinflui haguã imba'éva porandu arandupy jejapoguáva, ambue avei oheja hesakã umi jokoha ojeike haguã yvy hekóicha ha umi mba'e ojejapóva ñemo'atã ha oñemohenda porãvéva ára haku ha ro'ysãme guarã tuicha ama guasu. Upeva ojetavy'o, opoyvi: i) 2% ára añónte hetave umi 30.000 ropegua oikóva tava jeiko asy-pe umi tavaguasu Minga Guazú-pe, Presidente Franco, Ciudad del Este ha Hernandarias oguereko óga oguerékóva teja; ii) 7%, maomeno, oguereko hikuái peteî ógahojá tujugui hógape; iii) 91% postsuem omo'ã hógakuéra ojejapóva umi mba'e ipereríva, ha'eháicha cemento de fibra (61%), zinc (23%), palma (6%) ha hogue (1%).

Ojoajúvo umi marandu Sakai ha ambuekuéra. (2018) ha Ogahojá Argentina (2016), ha'e hekopete ohesa'ýjijo yvatekueha'ã jejokóva oñeñandúva yvyjepyso oguerékóva mbyte tenondegua Metrópoli Tetãmbopy: i) Ciudad del Este ojekuaauka ha'eha pe táva ijetu'uvéva oñemombe'u va'ekue yvateve umi oñemoambue tavaygua/áragua, omoĩgui terã ombohetavégui umi tava jeiko asy yvy rendagua; ii) Puerto Iguazú oguereko

katupyry opuã imbovyvéva ha ojepokuaa umi teko kyhyjerã áraguape (SAKAI ha ambuekuéra, 2018, p. 9), oñeha'arõháicha guive pehẽngue osẽgui haguã¹⁷:

Ciudad del Estepe oive oñeñandúva umi mba'e vaiete oikóva rehe, ha'eháicha ama tuicha ha ola hakuove Ko táva oreko yvatekueháã yvate tavaygua ha oreko peteî oguejýva he'iháicha tenda hovyũ oikóva. Péva ombohetave hahykuere yno'õ haku, oguerékóva apopyre'a yvypóra tesái rehe. Tavaguasu oguereko guive peteî taupéichanteke tuichavéva tetãyguára ipereríva (imitávéva 14 ary ha ohasáva 65), pe kyhyjerã ojeike haguã tuichave (SAKAI ha ambuekuéra, 2018, p. 15).

Ko rova jeporoheka Yvy rendaguape oikotevê ohupyty momba'e guasu umi jejapo ndive tavaygua ha vyjepyso oñemoakãrapuãva ha umi, ára oúvape, ha'éta mba'e jesareko. Tekotevê oñemotenonde peteî japo jejokóva ha'evevare gotyo ani haguã omboguejy ko ojhupytyséva yvy ape ári peteî mba'e pyahúpe ñemuhã tavaygua terã peteî akãporukuaa ojeipotáva omoambue pyahu ha virume'ẽ ombohováiva aponde'a ambuekuera oguerékóva heseguáva exógena, oiporúvo índice ñemohenda tavayguáva "hekojokopykuaáva" rehegua. Koã, Barroso (2018, p. 20), Ñe'ẽpoty ñemohenda haguã ojejoko kuaapy ramo ojejapóvape ha oíva ñorairome, oimehápe upe mbo'éhao¹⁸, oñemopyendáva moarandu rehe, omoañete umi tavaguasu ojehecharamóva índice ha mbojopói ojoajúva ko ha'ãnga rehe akóinte ojejapo ñamoherakuãvo mbopyahu ha'eve tekovia teko tetãyguárape guarã. Ohechauka haguã ko mba'e ojehecháva hovaigua ñe'ẽ omyakã ojuhúva Foz de Yguazu, ndaha'ei Brasil. Ta'anga 8, iguýpe, oheka ohechauka haguã mbohepy hepyme'ẽ umi mokõi ODS tavaguasúpe.

---

¹⁷ Omomba'eguasúpe ja'e, porcentualpe, umi ógakuéra mboriahúvape, oíha 18% rupi tavayguakuéra Ciudad del Este pegua, 14% tavayguakuéra Puerto Iguazú pegua ha 8% tapichakuéra Foz de Yguazu pegua. Iporã jaikuaa Foz de Yguazu voi ndojeipapaiha peteî táva hasyvéva ramo ipype jepokuaa guero va áraguape, omongu'e tava'i ndoikuaái tekuimba'e ñemboguata oipytyvõva omomichĩ mbo'esyry andukuaa vyjepysope rehe.

¹⁸ He'iháicha Barnett ha Parnell (2016 apud MOMM ha ambuekuéra, 2020, p. 194), oí ñambuéva jehecha tekokuapuru, jepokuaa'yva haíva ha metodología oíva ñorairõ terã ñorairõpe. "Ojehechauka haguã, umi mba'ekuave'ẽmby ojerere moambue ha apopyre jejoko tavaygua oguerékóva oñemoporã mba'ejeiporu pyahu, tavaguasu táva ñarandu térã ñaranduva, peteî hendápe, ha tavaguasu irũtekoha hekojójáva, ojoajúva rehe umi opytáva jejoko tavaygua, ambue gotyo, ikatu oime ñorairõme umi jeiporu mbo'éhao sa'iva rehe ha viruporukuaa, omokyre'yva ojeruréva ha hovaigua umi ha'ãngakuaáva oguerékóva mbarete hepy'yva ha tekimba'e joja'yva".

Ta'anga 7 - Índice hepyme'ë umi ODS rehegua Foz de Yguazupe (2021)

Ña'embe: Mbyaky'orã Távarehegua Jejokópe – IDSC Foz de Yguazu, 2021.

Marandu oikuaaukáva Mbyaky'orã Tavagua Jejokópe, ombyatýva peteî plataforma omoíva umi ohechaukáva omoñe'ë (IDSC – Índice Guerojera Tavaguáva) péva pe mba'apo tava'igua, ohechaukáva upéva 6 mokõinte 17 Rembipota Guerojera Jejokópe omoheñoi tuicha porohekáva ombohováiva'erã Foz de Yguazupe, terã omoíva tavaguasu 124ª tendape, umi 770 municipio omoneíva Brasilpe apytépe; moñe' ërã ñambuéva añetegua orekóvagai ojehechaukáva hetaiterei ógaygua oiméva ogakuéra mboriahúva ha ndorekóiva jejoko ha óga hekopete, ambue teko apytépe, oikehápe tekojoja'yva tekoha.

Ombotove terã ovaléva umi hechauka ha'eháicha tembiporu omohesakáva omyesakáva terãkuérape guarã tetãrerekua ha ndaha'éiva tetãrerekua upéva oñe'ëva umi jeporoheka jejokogua ambue yvy tava mba'epe, ojehechávo ohupi ha/térã omohenda haguã porojokuaira ojehechava, ñantende ndaha'ëiha hetáma oikuaauka haguã, hesetéva tekotevë, añeteva ára ha ára opavave tapicha oikóva peteî añetépe vyjepyso. Tekotevë aha upépe. Pya'eve ombohováiva ha'etéva ha omoingo vai marandu poiravo, ñembojoaju, peteî hyakuã asývagui¹⁹, umi aponde'a oñemotenondéva.

¹⁹ Tekotevë ñantende mba'ëichapa umi guero va'aragua ikatu ombotuichave umi joja'yva ava'aty, género, ñemoñanga ha etnia, péicha ojehechauka kua'ia *Ñande América hovyũ: peteî arandu mbykymi umi guero va'aragua, joja'y ymaguare ha pya'eve oíva joaju tekojoja América Latina ha ndaha'éiva Caribe* (2022).

Peteî ñembojoavype oñemoherakuãvo ojapo jejoko ha ohejáva oguerekóva ikatu ha'e ojehecha ñemoarandu porãngue, omotenondéva umi oikóva umi tavaguasúpe Ciudad del Este, Minga Guazú ha Presidente Franco (Paraguay), Foz de Yguazu (Brasil) guive ha Puerto Iguazú (Argentina), umi tembiapo ojejapóva jejokorã rehe itávape ha... terã mbo'esyry ojehecháva japyhykatúva ha'éveva. Mokõiha tembikuaareka, omotenondéva jasypa jave 2021, tuicha mokõi ñe'ëjovake omoañete ha'ekuéra ojeikuaáva mba'e jejoko ha kuaapy Aragua 2030 rehegua, oje'eháicha Ñahesa'yjijo ko haipyre oúvape.

Ta'anga 5 – Umi porohekáva momba'eguasúva mboajeha haguã Aragua 2030, mokõiha oikóva ha umi oikóva táva Tenda Tetãmbopype

Tava	Umi Porohekáva oñemoíva Rysýipe
Brasil	Foz de Yguazupe, umi tapicha oíva tembikuaape omomba'eguasúta umi oporohekáva oñemboyke haguã mboriahu (ODS 01) ha oñemboguata haguã jeporu ojejokóva mokõi ecosistema yvýrupi, péva mba'apo jejoko ka'aguy guive yvy ñembyai ha biodiversidad ñehundi (ODS 15).
Argentina	Puerto Iguazúpe, mbojekuaaverã ho'a umi porohekáva tavaguasúpe oikóva oikepaite, upeichaite, tosã ha jejokópe (ODS 11), avei omokyre'yva ojeiporu jejokópe mokõi ecosistema yvýrupi guáva (ODS 15).
Paraguay	Ciudad del Estepe, oñeme'ê jehechakakuaave umi porohekáva oíva omboyke haguã mboriahúvape (ODS 01) ha ojejapo porã haguã umi aty arapav ê guerojera guarã jejokópe (ODS 17). Umi oikóva Minga Guazúpe ohechaukáta tuicha porohekáva ramo mboriahu ñemboyke (ODS 01), joja'y kuimba'e, ha kuimba'e apytépe ha tekotevéha kuña, ha kuimba'e oñemombaretéva (ODS 05), oñemomba'e haguã peteî vvyjepyso jejokópe, tosã ha omoingéva (ODS 11), avei ndaipóriha umi tembiapo ojejapóva oñeñangarekóva ha ojeguerekoje y mokõi ecosistema vvyjepyso (ODS 15). Tavaguasu presidente Francopé, ojesarekóva omboyke haguã mboriahu (ODS 01), hasyva oñemotenonde haguã tesã ha tekove hesãiva tapichakúrape guarã opavave mba'e (ODS 03), pe género joja (ODS 05), ndaiporigui pysokue ombohováí ára guero va (ODS 13), terã aponde'a tembiapo ñemboaporekopýva omoingéva ha ojejokóva (ODS 09), avei apopyre vvyjepyso omoingéva ha tosã (ODS 11 rehegua).

Ña'embe: Ojapo Angileli (2021), oñemopyendáva ñe'ëjovake ojejapóva rehe.

Ñahesa'yjijóvo umi ñembohováí oñeme'ëva, jahechakuaa mboriahu ñemboyke (ODS 01), opaichagua mba'épe – ndaipóri ñemoingue, óga vai, py'amirĩ jekaru asy, guereko'y tesãiva, ambue apytépe –, ojehechauka 4 de 5pe umi tavaguasu oñemoarandúva, térã omombaretéva terã ojapo mboriahu ha'eha peteî ojehechakatu'yva oíva'erã tuichave ojesareko mokõi ha'ãngakuaáva yvy tava mba'épe. Avei, ohechauka peteî mokõiha oikotevéva ombohováí ha oñembohováí: peteî yke, oñemoherakuã peteî Metropolo

Mbohapy tetagua ary prospectiva, ojehechakuaáva mbarete okakuaa haguã ha kakuaa tenda; ambue, omomrandu peteî tenondegua Metròpoli Mbohapy tetãmbopy oguerékóva pyenda, ndaha'úi ára ñeĩméva, umi ojejapóva ojejapo vaíva omboguejy haguã ojojá'ỹva ava'aty ha mokõi jejapi irũtekoha umi ñemoneĩ hetepýva yvyjepyso oñemotenondéva rehe – oguerékóva jeporumeméva oñembohape haguã umi ára guerova ojehechakuaáva tembikuaarekahára, péicha ojehecha ygañuahêha The Panel Intergubernamental Ára Guerova (IPCC)²⁰. Ehecha-Aikuaa peẽ ha'eha hovakuéra iñambuéva peteî ojehechakatu'ỹva²¹, oguatáva peteî escenario futuro tendencia gotyo desastroso rehegua.

Ko jehechauka, heta hechamombyry guerojera mbytépe, ha'ete tuicha mba'éva ñamoñete haña tekotevêha, andukuaa, ñañeorienta pe mba'e rupive Ojehai py'aguapyrã ha oñemyatyrõ haguã teko porãngue umi tapicha oikóva ko yvyjepysópe, terã ha'éva, peteî guerojera ha apopyrã yvyjepyso oikehápe.

Juruja peteî apopyrã yvyjepyso oñemoingéva

Oĩ kuaapy ciencias sociales ha omoingéva oñe'éva mokõi hapykueréva rehe yvyjepysokuérape umi apopyrã opavavépe guarã ha jekuaa'ỹva tuicháva, tavaygua ha hetepygua ohechauka hechamombyry ojehechava'erã umi yvyjepyso hyepype, ojekyta péva kyre'ỹ hepy'ỹva mbovy ha oĩgui omoambue tuicha mba'éva ha'eháicha po'ẽ umi moambueviru mba'ehepy. Há, iñakãrague sa'ive, mbohapy hechamombyry, mokõiha Magalhães ha Favaretto (2020)²².

Peteiha jesarekópe, omomba'e guasu umi “choques exógenos”, omoheñóiva umi ojejapóva oséva ko'ã tembiapogui, orekóta tape oguerékóva umi mbarete tuicha yvyjepysópe. Péicha, jepe ohechakuaávo umi joja'ỹ ndaipóri yvyjepyso, ni tembiakuaapy pysyrõ hetepýva terã pe tetãyguára, umi imboriahuvéva jepe, oúta usufruir, sapý'ante guarã, mokõi Jeiporúva pyahu omoheñói ha mokõi ñemuhã oséva ombohapeve haguã mokõi mbostrygui hepy'ỹva.

Petei mokõiha hechamombyry hakykuerereka hesetéva joavývape pe peteiha ha ohóta ojuhu mokõi moarandu umi porohekáva guerjoera hepy'ỹva ha ava'aty América

---

²⁰ Portal ojejuhúva ko'ápe: <https://www.ipcc.ch/>. Em jeike: 15 fev. 2022pe.

²¹ Rontende oíha techapyrãramo tavaguasukuéra oíve (Tavayguáva Pyahu, peteî Táva Hatáva, ha Táva Arandu, Táva Tosã, Táva Biofilica ha Táva Imbeguéva) mavãiteva ã jejoko ha'e omoinge iñambuéva petettet umpe. Upéva, romomba'e guasu ndaha'eiha peteî techapyrã Táva Tosã “upéva Oguereko peteî matriz ha'éva, tekuimba'e opavavépe guarã rupive, ombohováiva umi hepy'ỹva tembiapopy tavaygua ha umi mba'e ojejeruréva ava atype, ikatu haguãicha ojejoko joja'ỹ irũyvyjepyso” (BARROSO, 2018, p. 71).

²² Magalhães ha Favaretto (2020) ojapo hikuái omomichĩ umi ñemoarandu ojejapóvagai umi táva ha tenda michĩva ndive okaraygua. Upéva, roikuaa porã umi hesa'ỹijo omoañeteha umi moñe'erã omoiva ko kuatiapipe umi hapykueréva oguerékóva ko'ã ohecha haguã yvyjepyso hyepygua ha fronterizope.

Latinape, ojavova'ekue Comisión Económica para América Latina y el Caribe (CEPAL),
terã ha'éva,

[...] umi tetãyguára imboriahuvéva ndoikuaái mba'éichapa ojopoipyhy ko'ã ñemondýi exógeno omyakã oikévo tuichakue omoambue jekuaa'ýva ary tembiapo pyahu mba'eapopyre. Ko'áva ambue oguereko mba'aporã, tape sãmbyhyhára, umi mba'apohára, hembiapo oguerekóva yvate tecnología omomba'apóva. Kóva ko tetãyguára añoite opyta oñemoireiete sarambi omboviru haguã teko ava'aty teko ava'aty ndaipóri jave ñeiha oikoite umi hekove ymaite guive oguerekóva hikuái. Pe mbovymi ñe'ẽ umi moambue okapegua he'iséta hetave ñorairõ irũtekoha, jepeve tuichave kakuaa hepy'ýva reheve (MAGALHÃES; FAVARETTO, ary 2020pe, k. 35).

Mbohapyha hechamombyry oñemopyenda peteî mba'apo aty jahecháva rehe ohechakuaávo, amo ipahápe, umi aponde'a tuicha mba'éva ñemoñe'ẽpeteî ha apoukapy umi ñorairõgua. Ha'ete ku, pe porandu javechave oiko “[...] mba'e pysokue ava'aty mbarete ramo umi ykegua ogana oisãmbyhy haguã pehẽ ko'ã hapykueréva, omoheñóivo mbojojaha, omoivo tekovia, ipahápe, omopyendáva peteîva parámetros omohu'áva ohecha haguã ipukuke ha ndaha'éiva ñeñandu umi guerova ombohapéva oguhãeva ko'ã moambue okápegua” (MAGALHÃES; FAVARETTO, 2020, k. 35).

Oñeme'ëvo mbojekuaaverã ko mbohapyha hechamombyry, ikatu ohechakuaa ikatuha ojejapo temimoĩmby subnacionalkuéra (tetãrerekua teko ha tava'igua), ambue mokõi tembiapo mbohapehára ndive ha'e ombojoajúva vvyjepysy (ava'aty ñemongu'e, mbohapyha tenda, mbo'éhao ombo'éva ha tembikuaareka ha pysyrõhára hesetéva), jepy'amongeta omyatyrõ upe mbovyve umi opáichagua umi hapykueréva omoheñóiva mbotove mbarete guerova (apopyrã ha moambue kakuaa) upéva omombaretéta opaichagua asimetría ava'aty ymaguare²³.

Ko'ã Ñeñandu, Favaretto (2020)²⁴ oipytyvõ ko jepy'amongetape he'ivo upéva ikatu jaguata ñande vvyjepysokuéra orekopáva oñemoambuepe mbohapy oñemoambue guarã oikéva myatyrõ iñambu'éva umi tembiapo mbohapehára vvyjepysogua apytépe:

- Jokupyty moñei'y, péva opu'ã umi moambue kakuaa ha oguerekóva rembipota ojoko pe aponde'a apopyrã va'ekue terã oñemotenondéva;

²³ Romombe'u techapyrãramo ndaipóriha jehupyty tekombo'e omoingéva iporãva, jejoko, ha umi opavavépe guarã, ha arandupy, ambue apytépe.

²⁴ Ojekuaauka Favaretto webinarpe Apopyrã vvyjepysy ha guerojera omingéva ha ojejokóva, atykuéra evento oapopyrãva tekuimba'e opavavépe guarã ha tetãrerekua vvyjepysy ha ñe'enda umi tembiapo ojejapo tuicháva Amazoniape, omokyre'ýva Centro de Estudios en Sostenibilidad, Fundação Getúlio Vargasui, ára 26 jasyporundy ary 2020-pe.

- Jokupyty angapyhy, hembipotápe oñemomýivo tembiporu ha moambue omyatyrõ haguã tetãyguára ykegua mokõi hapykueréva yvyjepyso ha nde oñondivegua Ko myatyrõ, tuichaháicha, ome'ẽ pa'ũ umi oñeikotevêva ymaguare ykegua, ha katu, haimete tapiate, ndajajapomo'ãi mba'e pyahu ñamboykégui umi opaichagua ava aty social Aragua hepy'ỹva pyahu;
- Ñepytyvõ ojoja'yva, mba'epohyi yvate pyahuva ha apyi hembiapoporãva mba'ekuaavete Tekoñomoîrû rehegua, ipu'aka he'iva mavarângue oime beta ñepytyvõ ikatu oî temiandu hovaigua. Koa ikatu haguére ñemoañete'y umi ñorãirõ marandeko há ijatyka ko'aguive umi ñemyatyrõ; mboyve porã, tembiechakuaa upeicha oñeha'anga umi ijysaja'yva kuaaporã.

Ko yta pe temiandu moambuegua paha haicha ñepytyvõ, ndoñemyrõi peteî ñemí ko yvyjepyso ha ijetu'uvai pe myatyrõ tekuaímbo'e ha tekomoîrûpe pytagua'aty, ikaturõ apy'ãpû, apopyrã, ha umi jejapo ikatúva pytyvõ umi mavarangue Tenda Tetãmbopy Yguazúgua, trucha mba'e, umi moherakua moñepyrû pypeguáva ñemongakuaa há ava moinge peteî henondepeguáva jejoko, koa ha'e:

- Ñomoneî umi mbo'ehao tuicha távaguava ojejapo haguã upe ñemoarandu ko'ãgãgua há tojehechauka, mboyvehaicha há mba'everekaha umi ñorãirõ há umi ikatumíva ojejokopyty umi Yvyjepyso jejopy tuicha apopyrã.
- Mbojekopyty umi mbo'ehao guasúndive Távaguava ojejapo²⁵ háicha mbo'ehao há umi oikuaavea mavarângue Yvyjepyso gúarã, omoîhape jejapo oîmbama ndaha'éiva exógena. Ko ñandú, pe NAPI Tetãmbohapy, ombojoaju kuaaha'ãra umi mbohapy tetã, moambue tekombo'ekuera, ojeko umi akãrehegua pavêmba'évare, ta'angahai umi ikatuva ojekuaa ñepytyvõme, ha avei heta mba'e;
- Moherakuã oñembo'e mombe'upy Apopyrã Yvyjepyso Jejoko há Ñeha'ãmbarete, oñembosako'i umi Hugua Ñemotenonde Pavême oñembosahyhára mavarângue koa²⁶;

---

²⁵ Ñambopore ko momba'eteve importancia ko'ã syry ikatuva jatopa on-line, oiva heta eikeva tepyme'ê, ome'êva pe/pe ko: i) Ava aty oñembo'e Ñemoambue Ararova (UN CC Learn), ojeikuaáva ñemoambue aravogua, Yvyjepyso jepytaso ha ijykuaávo ararova, etopata ko kuatipi: www.uncclearn.org; ii) Ñembyaty Mohembykuaa América Latina ha Caribepe gúarã (CEPAL), ambue syry ojagarra upe Mboapopyã Yvyjepyso há Aranduka'i 2030, Oñemoî porãta Yvyjepyso há umi Ohechaukáva jejokoha, etopahaçuãicha kuatiatipi: <https://cepal.org/es>. Ambue apopyrã ikatu oñoipytyvõ umi ysaja mavarângue Yvyjepyso jehechauka'akue KO'ape moakahã.

²⁶ Oike porã jahecha, ambue, umi techapyrãgui ojehechauka techapyrã ndoje'eijey vae'rã. Ambue hendáicha upéva, ñaikũmby umi mba'egusúva jaikuaa ko'ã tembiasa, hakatu ojedispensa haguã aponde'a ohekombó'eva moirû, ha'e oñeikotevêva pu'aka pe "myatyrõ pytaguañemu", oîma apañuái ko maranduhaípe.

· Oñepyrû oñehenói pavêmba'eva jeporuka oñondivepa (arapavêgua) umi jejapoarã ha apomene tetãmbopype umi táva ojejoguávape, há upe rire oivove temimbopo oñembo'ehápe aje'i ojejapohaguéicha.

KO'ã mba'e tuicha, jupyty ojuehe, ikatu opavave mba'e ojuhupihaguã katupyru aguiveva sambyhyhárakuéra pe Yvyjepysohape pe jejapo ojeikuaahaçuã oíva ko'ãgãguáva ha ojejapohaguã ambue oñembyte mba'erekóva há'ehaguã oiporáva umi ambue atype Yvyjepysó rãme, py'añemongeta tekojoja tekomoirû ha arapytugua.

Péva rehe, opysyrõ upe tekombo'e guerojera vyjepyso Jejoko ha'e peteî marã mokõi tapygua omohesãkaite ha omoingéva umi japoreko ñemboyku ijárava ha ipyahúva umi ñorãirõ Tenda Tetãmbopy Yguazu ñakãrague ikyráva upéva, oñemokyre'ỹ umi tembiapo porã oímava rehe, ikatuha ojesareko renda ojehecha hese umi singularidad ojehechakuaáva ha ndaha'ei iporã jepigua.

Ko aponde'a tekombo'e guerojera vyjepyso jejokope guarã oime, jepiguaminte, peteî moñe'ërã moakãhára umi porohékáva ñupysope, terã upéva oñembotapykue mokõi mba'e rehegua ha katupyry omoha'anga ko'ã tavaguasúpe, avei ome'ê hechakuaa itavaguasu ha itavaguasu mokõi tendotakuéra omoambuéva ramo umi aponde'a apopyrãme (ha ñemboguata), mokõi motenondeha opavavépe guarã ykére, mokõi tembikuaareka, ambue motenondeha apytépe ha ambue motenondehakuéra.

Péva ikatu haguã, ñamomba'eguasúpe umi tembiporu hasy'ỹ techapyrãramo ohekombo'e vyjepysope oñembojoaju haguã – argentino, brasileño ha paraguayó – oñeha'ávo ani haguã oñemboguejy peteî mba'ekuave'ẽmby aponde'ape añónte ha/térã katupyrytee, terã ogueraháva ñembosako'i oiporúva añoite umi guerojera aponde'a, mba'ekuaaru'ã ha mbo'esyry mboyve. Tekotevẽ aha upépe. Ñane entendimiento ha'e térã péva añeteguáva tavaguasúpe ha umi apopyrã ára ha ára ha estructuración orekóva oñikũmby va'erã hesete ramo mayma tapicha, taha'e ha'éva yvatekueha'ã mbo'ehaópe, teko irũhepy'ỹva terã aty arygua ombojevỹ haguã upéva moakãhára ojehechavéva, ohakykuerereka haguã, romyakã peteíva techapyrã ojejapóva moakãhára péva ojejokóva vyjepyso tendape umi mbo'ehao tuicha brasileiro ha paraguayópe.

Ta'anga 8 - Techapyrã umi tembiaporã oñembohapéva jejoko yvyjepysotendape Tetãmbopy, Tekombo'e Yvate rupive

Ohenduka Mesa Nembojaru Tetãmbopy kyre'y

Yvyjepysotendape Nembojaru

Nembojaru añeteguáva

Vennbahn Tape Vore Opaitevéva Alemania / Bélgica / Luxemburgo

Okarusu Guataha ha Jeregua Opaitevéva Brasil/Argentina

Apopyrã opatave

Ñembojaru añeteguáva - Temimbo'ekuéra UNILA
 Ñembojaru añeteguáva Temimbo'ekuéra ojarópa tekovaña mbo'esyry yvyjepysotendape Apopyrã ha Tendagua II - Arquitectura ha Urbanismo Mba'apo teéva (UNILA) oipytyvõhaçuicha umi NAPI Tetãmbopy omba'apo. Nembojaru umi mba'apo Block by Block ha Play the City, umi rebipota ha'e moherakuã hemianduteíva opy'amonnyeta haçvã ambue Tavusu, ñemorrũ ha ñande jereguóre ko Tenda Tetãmbopy mbo'ehaópe

Mesa mba'apo Apopyrãgua - Temimbo'ekuéra UNILA
 Mesa mba'apo apopyrãgua ha oñembokatupyry porã haçuã umi tenda Tetãmbopy ha tãvakũero ojejoguáva opa ko yvy ape òri, Temimbo'ekuéra mbo'esysy ojarópa tekokuaaporu FALLI (UNILA) omoĩnge haçuã umimba'apo NAPI TRANSNACIONALgua Oñehesa'yjo umi ñemo'ẽ ñepyrũ guataha pe arandupy ha artekuéra, oñembovale táva, tesaĩ, kyhyje'y, kokuet'uéra, kyhyje'y avanty, tavaguasu Ñemohenda, ógakuéra, ñembo'e ha mbo'e, virureko guenojera, mba'apo jejoko, tavakuéra ha tavusukuéra, Aratirindy, Ñemuhã, Anoporeko, virureko, kuñakuéra oñemombarete.

Apopyrã mongu'e
 Mba'apo joja Tembikuaareka Myãkahára ha Pokatu Pukúva Jogopokuaa ha tavusu rehegua UNIVERSIDAD PRIVADA DEL ESTE, ambue umi ñoñe'ẽ Mbo'ehaoguazú umi Tavaguasú ragape, Apopyrã guata Sambyhy, mbojokuaaverã oikehaçuãicha tauusuguataha ha upe Jehasaha Mokoiha ohupiva Tetãmbopy. Oikepa avei atype, mbo'ehárukuéra, Temimbo'ekuéra, sambyhyhárukuéra tavusugua, ha ava aty tavusu. Kuaukarã apopyrã japopy'éva oike haçuã, ko'ãgañterã ojarópa MOPC Paraguay guáva

Ña'embe: ta'anga ñembosarái serio rehegua Angileli colección-gui (2021); Turismo NRW rehegua (2021); Cámara de Vereadores rehegua de Cerqueira César (2021) rehegua; Plan de Movilidad de Colección de Uzeda (2021) rehegua.

Ko táva oñemopu'ã kyre ype (ko)ojejapo ha oikove opaichagua aty, opavave Tekotevê oikuaa hikuái umi jeporoheka orekóva, umi vvy oguerekóva ha avei umi mbaretepe ojeguerékóva, oipyhyi peteî jehecha kaguai ojoajúvo ñembohysyi uvujepysy ha aponde'a oguerekóva rehe moingeñepyrũ ha hepyme'ë. Ko jeikuaa pytaporã porãvéta, jejapo, ñe'ëme'ë ha jehechauhaha ava'aty umi tavaguasu ñemboguata rehe, terã mba'épa oñeha'arõ chugui tetãnguéra ohenóiva ijehe jekupyty. Ko'ápe hechamomyry ñembokatupyrykuévo mba'éichapa ojejapo jeporoheka ha ipu akava vvy táva mba'épe, tuicha jehotenonde omongu'éva umi tavaguasu Tenda Tetãmbopy Yguazugua ha'éta omoañete jey ohekombo'e tavaguasu, upe monei ojejuhúva [Táva Kuatiañe'ë Ehekombo'e](#)²⁷, peteî kuatia kuaukarã [Aty Tetãnguéra Táva Hekombo'éva](#) (AICE), oíva 450 ári táva oíva 40 tetãme ko vvy ape ári:

Táva Tekombo'epe, tekombo'e ohasa umi agyke mbo'ehaópe oike táva tuichakue javeve. Peteî tekombo'e tavayguárape guarã, ipype opavave umi oñangarekóva oñemomba'e poguypegua oguerekóva tekombo'épe ha omoambu'évo tavaguasu peteî pa'ũ oñemomba'éva tekove ha jopar rehe (ATY TETÃNGUÉRA TÁVA ÑEMBO'E, 2020, K. 4).

Peteî tekombo'e, umi tenda tekombo'erãme, umi jehecha rehegua, oiko oñekuaapavo aponde'a opytavape (ha poguypegua) opavave tapicha, opaite hendápe, oisambyhy ha omoĩmbavo porojokuaira tavaguasúpe oñemotenonde haguã umi tekovia joja ha omomorã opaichagua, terã ha'eha hepyeterei Tenda Tetãmbopy Yguazugua.

Ko'ã Ñemomandu opyru amo mba'etetyrõ tenda ikatuta eporandu co arandupe 3 moakahã

Ndaha'ei upe ta'anga jokope guarãpe, oime tavaguasu tekombo'epe oñeñe'ëme'ëmby haguã “ombovy'a umi tekotevê jere'yre ha iñap'yiva ikatuva jaiko peteî teko porã hi'upyrã, y, óga, monguerape, tendyry, ñemomyi, tekoha kyhyje'y ha tesãi”, akóinte ojesarekóva umi mokõi linde ecosistema rehe (ATY TETÃNGUÉRA TÁVA ÑEMBO'E, 2020, K. 15). Ndaha'ei peteî jejapo ndahekohe'taiva, ojehechávo hypy'ũ oguerekóva umi tavaguasu, umi pochy ha umi ñorairõ oíva. Upea ikatúta jaguereko peve tekuimba'e ñamopu'ã haguã “apopyrã” añoite tuicháva, ominge ha oñe'ëme'ëmby, phejáva ñomongeta ha ikatu haguã ohendu ha ñemoñe'ëpeteî opavave tavaygua ha umi mba'apohára imbaretéva tekombo'e tendape guarã” (VILLAR, 2001, k. 27).

Umi ñe'ë apokuaáva, peteî Táva Ombo'éva, ambue ikatukuaaiteva apytépe, hembipotápe oime:

²⁷ Ojehechauka avei ko tembiapo Villar (2001).

- Terã oñemombarete ha oñembotuichave haguã tekove atyra ha aty ojoajúva hesekuéra, oguerékóva ñeme'ẽ jeiporúva opavavépe guarã, ikatu haguã oĩ pa'ũ jeikovaipe guarã umi apañuãi ykegua, tavaguasu tuichakue javeve ha tendápe;
- Oñemopu'ã ha oñembojoaju haguã peteĩ pyha myakã atykuéra tekove atyra ha ojoajúva, tembiaporã ñembokatupyryrã ojoajúva akãrapu'ã rehe vyjepyso jejokópe, oguero va tembiasa rupive umi avarekoha apytépe ha ombojoja kuña kuation mbarete oñemoporã haguã tekoha;
- Oguereko haguã mokõi pa'ũ, mokõi opavavépe ñuarã mboguejy mohendahápe, umi atykuéra avarekoha ha ambue oguerékóva hepy'yva pytaha umi avajekuaa ha apopyrã arandupy, isarakiva, mbo'eha jeguerekojey, katupyrytee, oike haguã digital, ohechakuaávo tekotevéha oñemohenda umi ñambuéva mbo'ehaópe, ary, género ha mba'e.;
- Omoinge haguã mbo'ehao mbo'esyrype pe ñorairõ hasýva tavaguasúpe, omoheñóivo tape mokõipe: peteĩ mbo'ehao oimo'ã peteĩ tavaguasúpe; tavaguasú omombarete ha omoambue jejapo mba'e oiva mbo'ehaópe ha omohu'áva ha'évo mba'apoha ñembokatupyryve/oñemoambue itáva;
- Ojejapo tetia'éva umi myakã opavave aty tavaguasúpe aponde'a tavusugua, omopyendáva apyrmakã ñemoñe'ẽpeteĩ omboykéva ha/terã omboguejy umi mba'e vai ojejapóva tavayguakuéra ha umi áre ojevavyévape;
- Ojejapo meme ñehendu opavavépe guarã, opaichagua marã tavaguasúpe, ko'ýte okaháre, omoirũ ha ohepyme'ẽ haguã apopyrã umi hahykuere tavusu ojejapo ha ivai mokõi oikóva, ha umi oikóva rekovépe.

Kóva mongu'e ojoaju, ñambuéva hesetepe, mbykymi gueteri ojehecháva, ha'ete ohechaukáva, ambue mbarete tekombo'e ojevichea haguã, ao oikuaávo táva, oikuaata avei hese (BERNET, 1997). Ha hetave gueteri:

Péicha tekombo'e jejapo o ñemomba'e mba'e tavusu ha'éva hyepypegua oguereko ombohape haguã umi oñembohasávape ikatu haguã ombojoaju ñe'ẽ'aty mbohapy ta'angakuéra tavaguasu rehegua: ta'anga hesegua peteĩteiva omoheñóiva ijehegui nde rekoha; ambue ta'anga rembipota, yvy ape ári ha ipypukúva mba'épa mbo'ehao tekombo'éva imba'etéva oipytyvõva'erã omopyendávo guive mboyvegua; ha peteĩ ta'anga mbohapyha ha'éva pe táva oñemopu'átava ra'anga; kóva Ha'e peteĩ ta'anga ojejapóva umi material deseo reheve (ikatu voi utópico) ikatúva oñembojoavy realidad ko'ágãgua ndive ha moakãhára péicha ojejapo oñemopu'ã haguã peteĩ táva iporãvéva ha oñemoaranduvéva maymávape guarã (BERNET, 1997, k. 34).

Katuete, heta umi oporohekáva, kakatu opaíchagua umi akãporukuaa ipu'aka, terã ojejápova katuete oñemoambuévo tape oñentende ha omotenonde terã apopyrã vyjepyso ha mba'apo tavaguasúpe.

Umi mba'e ojehechava'erã paha

Tenda Mbohapy tetãgua Brasil-Argentina-Paraguay oime tenyHEME hetepy tavusugua, tekoha ha ava'aty, osêva omoañetévo tuicha umi jejapo távagua ha jejokópe umi tenda andukuaava rehe péva apyrã jehecha guive irütekoha. Ko omohenda jey vyjepyso, tuichaháicha, oiméne osê terã omuanduhẽ vyv joavy, joavy irütekoha ha mba'evai vyvpora hesetegua.

Ndaipóri vyv'anga ko'ágã omoha' ãngava, ndaipóri Mbyte Tenda Mbohapy tetã Yguazugua, oime 346 heñoipy ojopýva irütekoha, orekóva 160.000 rupi umi tapicha oiméva teko mboriahúva hógape, ombohapéva ndaiporigui monguera, mongu'e mboriahu, ojeike ha ojoko umi mboguejy mohendahápeopavavépe guarã ha porojokuairakuérape ojehechava, ome'ê jekaru asy, ambue ñembyepoti apytepe.

Ndaipóri ñe'ëpeteĩ ko haipyre, ñañeha'ã ñambohovái vyjepyso hekopete ojojajúva, oñembyatýva ha ojejokóva tembiporu ramo omokyre'yva py'aguapy ipype hembipotápe oime omboguejy jepy apy, omomichivo ombyaivo ha ombotuichave katupyry tosã vyjepyso ha umi tavaguasu oiméva Tendape.

Ko ñemba'apo tuicha apopyrãme Vyjepyso jejoko, rohechauka po henonde momba'etéva: i) ojekuaa iporãha pe apopyrã ojehe'áva há oñomoirüva Ko tendape, mba'erepy, he'iséva, aravo mbotavusugua ha Vyjepyso, oñombojojáva mbohysýi há py'apeteĩ'apo apopa'yvã ojejóháva umi ombovo tavakuera; ii) pe jejapo apohára apondeha, pea he'ise, oñembotuichave katupyry aporeko rehegua umi aponde'a Vyjepysope – ha omomgu'e kyhyjerã – tavaitépe, ambue ojejogua mba'erepy atyvete ndoikuaáiva ambue oikuaava sa'i mombarete há'etéva há arañavõguadumi oikóvaguive upepe; iii) Upe Ñembyaty temimoĩmby tetãyguáva ambue mavarãngue omyatyrõva Vyjepyso, opavave haguã oñemoivo tembiapokuéra oikuave'ê haguã omomba'apove mbojehuraê upe oimerãe hanykueréva ojejápo va umi tuicha apopyrã tavusugua ha tendarãvõña, ñahenóiva, vyvjokore Magalhães y Favaretto (2020), ndivegua moambue; iv) mba'erekokuaa táva umi mba'eapo apytepe jeikuaa há ipyahúva umi jejoko haguã; v) Mbojekopytu umi távakuera arapy mbo'ehárakuerape.

Ko'ã po pykuekuéra, ojoapýva ojeuehe, ikatu opysyrõ jojuhuja ñe'ëjovái umi táva oímava ha pe ombojoa umi ñeikoteê jejapo virúpe, ñongatu ha ujapyhyjepy umi hendaha momba'eguas arapy, py'agusúpe mba'erujaripy iñapyiva ha iñapy'yiva ha

ohasa koã tekopy há hekope'y tekoirû, Tekotevêva ypykuéra umi ñemomgakuaa yvyjepyso jejokope.

Umi mba'e oje'éva

ACSELRAD, H. (2020). Pueblos y comunidades tradicionales, grandes empresas y estrategias de territorialización. **Mundos Plurales - Revista Latinoamericana de Políticas y Acción Pública** (on-line), n. 6. p. 47-61, 2020. Disponível em:

https://www.researchgate.net/publication/347202236_Pueblos_y_comunidades_tradicionales_grandes_empresas_y_estrategias_de_territorializacion. Acesso em: 27 abr. 2022.

ANGILELI, C. M. de M. M. **Relatório de Ação de Extensão Escola Popular de Planejamento da Cidade**. Foz do Iguaçu: UNILA/PROEX, 2020.

ANGILELI, C. M. de M. M.; OLIVEIRA, T. A Região Trinacional e os desafios de um território em “transição” para a sustentabilidade. In: ENCUESTRO LATINOAMERICANO DE ESTUDIOS TRANSFRONTERIZOS: Integración Regional para el Desarrollo Sostenible y Ordenamiento Territorial, 6., 2021, Misiones. **Anais** [...]. Misiones: UNAM, 2021. No prelo.

ANGILELI, C. M. de M. M.; ASSUMPÇÃO, S. B.; ALVARADO, A. S.; OLIVEIRA, L. H. R. P. A.; ORTELLADO, N. F. M. A cidade-mercadoria interiorana fronteira. **Projectare**, Pelotas, v. 1, p. 10-30, 2021.

ANGILELI, C. M. de M. M.; ASSUMPÇÃO, S. B. A Unila e o papel da universidade periférica. In: CALDERARI, E. S.; FELIPE, J. P. **Novos campi universitários brasileiros: processos e impactos**. Brasília, DF: Universidade de Brasília, 2021, p. 195-231. Disponível em:

<https://livros.unb.br/index.php/portal/catalog/book/134>. Acesso em: 12 out. 2021.

ASSOCIAÇÃO INTERNACIONAL DE CIDADES EDUCADORAS. **Carta das cidades educadoras**. 2020.

Disponível em: https://www.edcities.org/wp-content/uploads/2020/11/PT_Carta.pdf. Acesso em: 03 mar. 2022.

BARROSO, L. de S. **Diálogo da cidade de Sorocaba com a sustentabilidade**: avaliação dos critérios indicativos de uma cidade verde e sustentável. 2018. Tese (Doutorado em Arquitetura e Urbanismo) - Universidade Federal Fluminense, Rio de Janeiro, 2018.

BERNET, J. T. Ciudades educadoras: bases conceptuales. In: ZAINKO, M. A. S. (Org.). **Cidades Educadoras**. Curitiba: Editora da UFPR, 1997.

RODRIGUES, A. B. **Transições**: caminhos para um território urbano sustentável. 2019. Dissertação (Mestrado em Tecnologias, Gestão e Sustentabilidade) - Universidade Estadual do Oeste do Paraná, Foz do Iguaçu, 2019.

CÂMARA DE VEREADORES DO MUNICÍPIO E DIONÍSEIO CERQUEIRA. **Banco de projetos**. Disponível em: <https://www.camaradc.sc.gov.br/>. Acesso em: 27 abr. 2022.

COMPANHIA DE HABITAÇÃO DO PARANÁ – COHAPAR. **Assentamentos precários** – SISPEHIS (on-line). 2019. Disponível em:

<https://paranainterativo.pr.gov.br/portal/apps/opsdashboard/index.html#/77cf045b411747cd92b9f9c40d809d56>. Acesso em: out. 2021.

FAVARETTO, ARILSON *et al.* Planejamento territorial e o desenvolvimento inclusivo e sustentável. 2020. Webinar integrante do evento **Planejamento políticas públicas e governança territorial em contextos de grandes obras de infraestrutura na Amazônia**, promovido pelo Centro de Estudos em Sustentabilidade da Fundação Getúlio Vargas, em 26 agosto de 2020. Disponível em: <https://www.youtube.com/watch?v=J0mQB6GYSOI>. Acesso em: 27 abr. 2022.

GEOADAPTIVE. **Diagnóstico Económico Territorial de Alto Paraná: Zona de Frontera**. 2018.

GLOBAL PLATFORM FOR THE RIGHT TO THE CITY. **Right to the City Agenda** – for the Implementation of the 2030 Agenda for Sustainable Development and the New Urban Agenda. 2018. Disponível em: https://www.right2city.org/wp-content/uploads/2019/09/A6.2_Right-to-the-city-agenda.pdf. Acesso em: 27 abr. 2022.

LUNELLI, I. C.; ALMEIDA, M. C. de. Urbanização e povos indígenas na Amazônia Brasileira: fluxos migratórios, deslocamentos forçados e favelização. In: RIBEIRO, D. V. H.; MIRANDA, J. A. A. de. **Indígenas e imigrantes: problemas jurídicos e sociais da atualidade**. Canoas, RS: Unilasalle, 2021. p. 45-59.

MAGALHÃES, C.; FAVARETO, A. Entre coesão e conflito? Coalizões sociais, instituições e governança territorial na fronteira de expansão da produção de eucalipto no extremo sul da Bahia. **Revista de Desenvolvimento Econômico - RDE**, Salvador, ano XXII, v. 1, n. 45, p. 33-62, abr. 2020.

MAPA GUARANI. **Cuaderno del mapa Guaraní Continental**. Equipe Mapa Guaraní Continental, Campo Grande, 2016.

MOMM, S.; ZIONI, S.; TRAVASSOS, L.; MORENO, R. ODS 11: cidades e comunidades sustentáveis. In: FREY, K.; TORRES, P. H. C.; JACOBI, P. R.; RAMOS, R. F. (Orgs.). **Objetivos do Desenvolvimento Sustentável** - desafios para o planejamento e a governança ambiental na Macrometrópole Paulista. Santo André, SP: UduFABC, 2020, p.190-2013. Disponível em: <https://editora.ufabc.edu.br/ciencias-sociais/72-objetivos-do-desenvolvimento-sustentavel>. Acesso em: 27 abr. 2022.

MONTERO, L.; GARCÍA, J. (Eds.). **Panorama multidimensional del desarrollo urbano en América Latina y el Caribe**. Santiago: Nações Unidas/Comisión Económica para América Latina y el Caribe - CEPAL/Cooperación Regional Francesa para América del Sur, 2017.

NOSSA AMÉRICA VERDE. **Um breve estudo sobre as mudanças climáticas, as desigualdades históricas e a urgência de cooperação para a justiça na América Latina e no Caribe** (on-line), 2022, 63p. Disponível em: <https://www.nuestraamericaverde.org/pt/publicacoes/>. Acesso em: 20 fev. 2022.

NRW TOURISM. **Banco de projetos**. Disponível em: https://www.nrw-tourism.com/a-vennbahn_. Acesso em: 27 abr. 2022.

ONU BRASIL. **Agenda 2030 para o Desenvolvimento Sustentável**. Brasil, 2015. Disponível em: <https://brasil.un.org/pt-br/91863-agenda-2030-para-o-desenvolvimento-sustentavel>. Acesso em: 14 fev. 2022.

ONU HABITAT. **Nova Agenda Urbana** - português (on-line). 2019. Disponível em: <http://uploads.habitat3.org/hb3/NUA-Portuguese-Brazil.pdf>. Acesso em: 02 mar. 2021.

- ORTELLADO, N. F. M. **Panorama sobre los asentamientos precarios de Ciudad del Este: situación de las viviendas de la ciudad invisible**. 2021. Trabalho de Conclusão de Curso (Graduação em Arquitetura e Urbanismo) - Universidade Federal da Integração Latino-Americana, Foz do Iguaçu, 2021.
- PAINEL BRASILEIRO DE MUDANÇAS CLIMÁTICAS (PBMC). **Mudanças climáticas e cidades** - Relatório Especial do Painel Brasileiro de Mudanças Climáticas 2016. Rio de Janeiro: PBMC/COPPE/UFRJ, 2016. Disponível em: http://www.pbmc.coppe.ufrj.br/documentos/Relatorio_UM_v8_sumario-executivo.pdf. Acesso em: 27 abr. 2022.
- PROGRAMA CIDADES SUSTENTÁVEIS. Disponível em: <https://idsc-br.sdindex.org/profiles/foz-do-iguacu-PR>. Acesso em: 27 abr. 2022.
- ROLNIK, R. **Guerra dos lugares: a colonização da terra e da moradia na era das finanças**. São Paulo: Boitempo, 2015.
- SAKAI, P.; SAKAI, M.; AQUINO, C.; OREGGIONI, F.; FRANZINI, A. C.; SCHNEIDER, T.; TISCHNER, A.; LÓPEZ, L.; BARDELÁS, A.; CABALLERO, N. **Triangle-city cooperation: building climate-resilient development in the Parana basin**. Red de Conocimiento sobre Clima y Desarrollo (CDKN); Centro de Investigaciones para el Desarrollo Internacional (IDRC); Fundación Futuro Latinoamericano (FFLA), 2018. Disponível em: <https://triangle-city.leeds.ac.uk/investigacion/>. Acesso em: 27 abr. 2022.
- SOTERO, M. S. P. Vulnerabilidade e vulneração: população de rua, uma questão ética. **Revista Bioética**, Brasília, v. 19, n. 3, p. 799 – 817, 2011.
- TECHO ARGENTINA. **Revelamiento de asentamientos precarios (RAP)**. 2016. Disponível em: <http://relevamiento.techo.org.ar/>. Acesso em: 02 mar. 2022.
- TECHO PARAGUAY. **Revelamiento de asentamientos precarios (RAP)** - Alto Paraná. 2020. Disponível em: <https://www.mapadeasentamientos.org.py/>. Acesso em: 12 out. 2021.
- THE INTERGOVERNMENTAL PANEL ON CLIMATE CHANGE. Suíça, 2022. Disponível em: <https://www.ipcc.ch/>. Acesso em: 15 fev. 2022.
- UNITED NATIONS OFFICE FOR DISASTER RISK REDUCTION (UNDRR). **Making Cities Resilient 2030 (MCR2030)**. Disponível em: <https://mcr2030.undrr.org/>. Acesso em: 27 abr. 2022.
- VAINER, C. B. Pátria, empresa e mercadoria – notas sobre a estratégia discursiva do Planejamento Estratégico Urbano. In: ARANTES, O.; VAINER, C.; MARICATO, E. **A cidade do pensamento único**. 3. ed. Petrópolis: Vozes, 2002. p. 75-103.
- VILLAR, M. B. C. **A cidade educadora: nova perspectiva de organização e intervenção municipal**. Lisboa: Instituto Piaget, 2001.
- WELLE, D. Brasil tem “boom” de população de rua, que segue invisível. **Carta Capital** (online), Sociedade, 16/03/2022. Disponível em: <https://www.cartacapital.com.br/sociedade/brasil-tem-boom-de-populacao-de-rua-que-segue-invisivel/>. Acesso em: 27 abr. 2022.

**Jehai
Ñemohua'ã**

Ndaha'ei ndajaikuaáiva pe apopyre jaikoha hína peteĩ ara ñaporandu haġua umi techapyra kakuaa ha péva oikóva yvy ape ári oisambyhyva pya'eterei peteĩ techapyra ha'éva jokope guara, oĩva teko ñemano paha guýpe, ijapohaicha iñambuévape, mbyja Yvype.

Ndarekói mba'epota ome'êvo marandu ha py'amongeta ikatúva ojeperu omoañete haguã terã ñembohovake ko'ã mba'épe, ojehechávo umi poravopyre Tenda Mbohapy tetãgua, osê terã aranduka mba'e aravópepa ojehechauka.

Ko tembiapo, tembiapokue ñeporandu ha jekuaa reka omoheñoiva pyha tenda omoheñoiva ha oñemombarete PYAHU Myatyrõ Tembikuaareka ha Ñembopyahu Guerojera rembiapo rupive Jokope guarã Yvy rendagua Mbohapy tetãgua 2020-2040, oguerekóva tembiporu jeike oúva Atyguasú ñemopyendarã Oipytyvõva Guerojera Tembikuaarekahárahá Tecnológico Paraná Tekope, Che areko ñembopy'a peteĩ jeporavopyre ramo pe jejapo peteĩ ari ambue árape tuichakue ojehecháva akãporukuaa ramo kakuaa jokope guarã Tenda Mbohapy tetã Yguazugua: tekoha, tavayguakuéra, mbohyru, joajukuéra ñembohysyi tetãyguá ha yvyjepyso.

Pe ñe'ẽ ojeikekuaahápe umi ha'ãngakuaáva iñambuéva yvy tava mba'e mbohapy tetãguape, hetave takykue tesa renondépe pe hatãha oñeikotevéva pe tembikuaa ombohováiva rehe, umi apohára omboojekuaa ñembyatyteĩre oikuave'ẽ peteĩ jehechaha jeporoheka ha juruja ikatúva apýra mboveví, umi oikóva ko yvy rendagua tetãyguá ha umi oikóva oĩva ombohovaivaera imba'apo rehe.

Oñemoñe'êvo mokõi ñembiaty aranduka, oñemopu'áva mokõi sapáva Aragua 2030gui – Yvy ape ári, yvypóra, po'areko, Irũ ha py'aguapy –, oheja ojekuaa, omoñe'êva ha pe moñe'êhárahá rupive, mba'e hasy maymáva oikuaava umi tavaguasu tetã apyrã Tenda Mbohapy tetãgua Yguazu, avei poha ikatúva ñamomarandu umi jejapóva tetãrerekua tetã apýra ohasáva rehe.

Umi jeporoheka omoiva umi tembikuaarekakuéra apytépe, ore romomba'eguasú:

- Ombotuicha ha ombojoaju haguã pyha jejoko tavusugua tetãmbopype guarã, heẽ katuete, omboheraguapy peteĩ joko jehai andukuaa, peteĩ techapyrã ojejapo ava'aty ha'eve ha pyenda tekome'êhe'íva ohechakuaáva mbohapy tetã – ha'eháicha mokõi Ñoñe'ême'ẽ Tendagua Tetãkorapy Ojojúva –, opakuévo oñangarekóva terã apopyr, umi aponde'a ha umi apopyrã Metropole Tetãmbopy Jejoko oñeha'arõva;
- Ojeipe'a haguã apopyrã ha omoinge techapyrã pyahu tetãrerekua tetãkorapy ohasáva, Paradiplomacia guive Joaju tetãkorapy rupive, terã upéva oikotevéva moambue ha katupyry ome'ê haguã jehecháva tuichavéva iporãgui Ojejuhu

ovaletereíva mokõi kyre'ỹ tetãmbopy ha sinergia omoheñoiva tekovia ykegua tetãkorapy ohasáva;

- Mba'apo hysíi távakuéra umi mba'e ojejapóva Mbyte ojeikuaáva ha mba'epياهو jeikove;
- Omopuãvo mbo'ehao tetãyguára tetãmbopype, ko'ýte umi imitãévape, ojoajúva hepy'ỹva katupyry ñembosako'i rehe, peteî hekopete ombojoajúva poguýpe;
- Oñembotuichave mokõi moambue oñemombarete jey haguã sã apopyre tembiapopy tekombo'éva, pohanohára kuéra ha tembiapo ojoajúva mba'e pyahu rehe, jeporumeméva ojehecha mbarete oguerekóva omoheñoi haguã hahykuére ñembyatýpe guerojerame guarã hepy'ỹva tendagua jejoko;
- Oñembohetave umi mba'apo juruja porã vyjepyso, oipytyvõva ha opyta oguerekóva umi katupyrytee oguerekóva hepyme'ẽ oñemotenondéva ohóvo;
- Momorã joavy arandupy Tendápe (nomoporãi heta moirû ñe'ê umi joavyva), ombocháke umi aponde'a ñemboyke, ombovy, oguejýva ha ohejáva ombohekojoja teko ome'ẽ opaichaguáva;
- Omomba'e pysokue ikatúva oiporúva umi temiporu ñemoñakatúva Tekotenda Tetãmbopy tekotevéva, omomichî haguã terã ombojere haguã jepe umi Oñemoherakuã umi aponde'a irũtekoha prejudicial, oiporúvo tembikuaareka, tecnología, ñembopyahu ha mokyre'ỹ osêva techapyrãgui umi ojejapóva iporãvéva hi'upyra ñeñongatu, ñemyatyrõ ha tekoha;
- Apo apopyrã vyjepyso Tetãmbopy jejokóva, oñembojoajúva ha oñomoirû haguã, oguerekóva umi mba'eapopyre (aponde'a tavirusgua ha vyjepyso) orekopáva oñemohenda ha osêva aponde'a ojejapóvagai opavave tenda ndive tavaguasu, oimehápe mba'ekuave'ẽmby ojejapóva omotenonde umi opaichagua hapykueréva omoheñoiva umi apopyrã tavirusgua ha ojejokóva kakuaa;
- Ñembosako'i porandu hakykuererekaa, tembiapope, peteî aty oñangareko guarã mba'apohára opavavépe guarã, hembipotápe ohupívo katupyry aponde'a técnica upe tendáre apopyrã vyjepyso jejokogua Tenda Tetãmbopy;
- Táva Ñembokatupyryve pa'ũ tekombo'e, terã, ojehasáva ha oñembojoajúva tekuimba'e tavaguasúpe ikatu haguã avakuéra, upéva oñatendéva, oha'anga ojapo táva iporãvéva opavavépe guarã.

Pe ta'anga joavy porohekáva, peteî ñembyatyteire ñembojapyre omombaretéva oguerekóva oñangareko Aragua upepeguaré tembikuaareka ha moherakuã umi

jehechaha reheguáva oñemotenonde, opaíchagua tenda mba'apoha opavavépe guarã, joaju peteî tekoha ojejapoñepyrũ, oñembyaty ha ombojoaju tetãmbopy ha tetãygua, ha'eva terã nahániri omokyre'ỹ jejoko yvyjepyso oguerekóva tekojoja ava'aty.

Ko'ã ñeha'ã, umi ombohováiva mba'apo yvyjepyso ikatu ohupyty opaichagua tembiporu, mbo'ehao tetãygua ha tetãnguéra, ojepytaso guerojera ndojejokóivare, techapyrãme [Banco Nacional de Desarrollo Económico y Social del Brasil \(BNDES\)](#), Fondo de Investigación-pegua Científico y Tecnológico (FONCYT) ha [Fondo de Conservación Forestal Tropical rehegua Paraguay \(FCBT\)](#), ambue apytépe. Ko'ã tembiporu, omoakytã peteî jehechaha mba'e'atãme oñemotenondévo ñembosako'i katupyrytee tembiapo ha moambue tecnológiakuérape ha umi tembiapo marandu ojeporúva añetegua tetãkorapy tetãmbopype, heta ikatu ojerure apopyre ha ombojá'o marandurenda mba'e'atã, iñambuévape oirapire (ykegua ha tavapehẽ), oñemopyendáva vicheo oguerekóva oikuaaseteéva jepi, terã oikóva oñeikotevéva ojejapo haguã apopyrã ha oñemboguata haguã Metropole Tetãmbopy Jejoko ha omingévape ojeapondé'áva.

Ko tenda, ovichea upe aranduka oheja ohechauka haguã heta porohekáva, avei omomba'e guasu mbarete jepivegua'ỹva oguerekóva Tenda Tetãmbopy omoheñoi peteî techapyrã guerojera ojejokóva, oipytyvõva jeikuaa tembikuaarka, ñembopyahu ha umi apondé'a ojejapóva mokõi ha'ãngakuaáva ykegua, tavapehẽ, tetãnguéra ha tetãygua opavave.

Roha'arõ, péicha, ko aranduka rupive, peẽ peipytyvõ haguã, michĩminte jepe, oñentende haguã umi poravopyre Tenda Tetãmbopy Yguazugua péva ovaléva pyha mbaretéva NAPI Tetãmbopy, ko jeporumeméva ojehechávo tekotevê omomba'apova tetãmbopy ha tetãygua opytu'úva mbohapy guerojera ava'aty, hepy'ỹva ha tekoha, oñemopyendáva ñepyrũkuéra rehe guerojerapuku.

Solange Bonomo Assumpção, Adriana Brandt Rodrigues ha Samuel Klauck
Mohendakuéra

Ñe'endy

Tenda Mbohapyha Tetãgua Iguazúgua: Jetopa, poromoñaro ha mbohetapyha'ejuehe upe ñemongakuaa joko

Heta Tapicha Tetãyguára

Tenda tavusugua oguerekóva pohyikue tetãyguára yvate.

Pindakakuaa Yvyjepyso

Joajuha peteî mba'apoha renda oguerekóva [vyjepyso](#) omba'apóva ndive.

Tenda ohupytyva

Umi tenda oñemoambuéva yvypóra rembiapo rupive.

Mboriahu Jeikoha

Ógakuera aty oguerekóva oikoha naiporãiva ha guereko'ỹ jejokoha.

Ojejapóva Ojupe

Tekoha michíva, omopu'áva'ekue ijára tee terã ijára ou, gueteri, oîgui tavaygua guerova, jasyporuka tembiapo especializada ha proyecto arquitectónico yme, oaprovecháva umi material ojejuerekóva ha/térã alternativa imbovyvéva hepy.

Biodiversidad térã jopara biológica

Moambue umi omohendáva oikovéva opaite ppykue, umíva apytépe ecosistema yvýrupigua ha yrehegua ha umi complejo ecológico oíva ipype.

Bioma

Umi tipo hesakã ka'avo ha mymba ojejuhúva peteî tenda oñeme'évape.

Mbosyry

Y hetakue osyryva ysyry téra ysyrype. Ojepytaso centímetros cúbicos mokõiha.

Ñemondýi exógeno

Oike heta moambue jekuaa'ýva umi mba'eapopyre mba'apo pyahúpe.

Umi Táva Gemianokuéra

Ha'e umi “[...] municipiokuéra oikytíva linde tetãkorapygua, taha'e ikáva turã ýrupi, omoñe'ẽ terã ndaha'ei tembiapo hetepy joko reheguáva, ohechaukáva tuicha mbarete oñondivepa guarã hepy'ýva ha arandupy, ikatúva terã nahániri ohechauka peteî tavusu'ava térã tavusu'avare orekóva peteî tenda tetã óga ykeregua, avei mokõi haipy 'oñembohysýiva' umi apañuãi heseguáva tetãkorapy, ohupytyva'erã ipohýiva tuichavéva upépe, oguerekóva hahykuere hesetéva guerojera tendagua ha tavayguára” (Mohenda Ministerial no 125, de 21 Jasyapy ary 2014pe).

Tenda Mbohapyha Tetãgua Iguazúgua: Jetopa, poromoñaro ha mbohetapy'a'ejuehe upe ñemongakuaa joko

Yvy Joavy

Ñorairõ omokyre'ỹva ñembohovake yvy reheguáva, ha péva oguereko ohejáva omyesakã ojeforsáva mba'e vai hesete mopyenda ha'eháicha derecho humano.

Conurbación Tavusugua

Ojehechakatu'ỹva oimehápe heta tavaguasu, aponde'a tuichakue tavusupe, ore ári linde vyjepyso, omoheñoiva peteî ava aty tavaygua añoite.

Ñani biodiversidad terã ñani biológico

Pa'ũ geográfico delimitado ombojoajúva ñupyso, ecosistema ha hábitat, natural terã antropizado, ha ombojerovia ñangareko opaichaguabiológica ha mokõi mba'éichapa ojejapóva'erã ecológico ha omongakuaa.

Guerojera Jejoko

Oñe'ê guerojera ikatúva oheja umi oikotevê avakuéra ojojaveguáva ko'ágãgua, ndorekóiva oñe'ême'ëmby haguã katupyry ombohová i haguã umi avakuéra ojojaveguáva oúva rikotevê.

Tekotenda Tetãyguá

Oañua ko Tekotenda Ka'aguy Paranaense, oguereko hembýva Brasilpe, Argentinape ha... ndaha'êi Paraguay.

Ecosistema

Temimoĩmby aty omoheñoiva avarekoha biológica, oguerekóva jekupyty ojuehe, oñembojoajúva umi mba'e abiótico rehe (y, kuarahy, kuarahy, hieló, vytytu, hamba'e), oñekonsepáva ha'eháicha mopyenda umi temimoĩmby ko'ã tekovepe guarã.

Nungakuéra Endémico

Umi nungakuéra oguerekóva tenda oñemosarambiva ojejokóva peteî tenda geográficape (ã tenda ha'etéva, peteî ára rory terã peteî mba'éichapa omyengovia), ndaha'êiva heko ypýva ojejuhu okápe chugui.

Hetepy Hekóicha Tavaguasúpe

Mboguejy mohendahápe ha'éva mbohekojoja, he'iháicha legislación opytáva ha umi mba'e ojejeruréva jeporu ha hembiapoheta peteíva.

Tavaygua okapúva

Oñembotuichave hetepy tavaygua peteî vyjepyso ndoreguerekóiva apopyrã heséva, omoñepyrúva okakuaa pya'égui tavayguakuéra.

Tetãrerekua Ykegua

Che ha'e amomba'eha "japura oguerékóva hekoháicha pyahu ojarra he'íva oñondive yke yvatekueha'ã, terã ogueraha ojupe peteî guero va paradigma umi jehechauka oíva umi ha'ãngakuaáva iñambuéva apytépe, mohenda opavavépe guarã ha jekuaa'yvakuéra, ha umi táva ha ko'ã ñemohenda apytépe" (CRESPO, Mayte Salvador rehegua. Umi porohekáva oguerékóva tetãrerekua tendape sa ary XXI. Upepe: STAVRIDIS, Stelios ha ambuekuérape. Tetãrerekua heta yvatekueha'ã ha heta tapicha oí oikuaaseteéva - techapyrã Europa, Mediterráneo ha América Latín. Zaragoza: Zaragoza Mbo'ehavusu Ñe'ẽmondo, 2011, p. 43-58, ore ñembohasa).

Tetãrerekua heta yvatekueha'ã

Ombojo'a mbaréte ha mba'apo iñapýiva umi pa'ũ ñemoñe'ẽpeteî mbosyrýpe ha hu'ũva oíme umi yvatekueha'ã gubernamental ha ambue ha'ãngakuaáva ava'atykuéra apytépe oñemotenonde haguã oikuaaseteéva oñondive, omo'ã "mbojoja mba'apome'ẽha sãsova, oñemoinge ha mbohekojoja opavave ha'ãngakuaáva" (KNOPP, G. Ava'aty Tetãrerekua, yvyjepysa ha guerojera. Ñeĩha tekumba'e Opavavépe guarã, 4(8), K. 58 ary 2011pe).

Sambyhyhára Yvyjepysa

Ñorãirô tera ñemopyryûry ojeruréva pe katupyry "[...] peteî tekoveaty mboapopyrã Yvyjepysohápe mba'erekokuaa umi papakue pavêmba'éva koa rire pe ñomoneî aty há pytyvô umi apoha tekoñomoirû rehegua, herekopykuaáva ha mboehaokuéra, ñamoinge avei Pokatuenda umi oikoéva jerure" (DALLABRIDA, V. R.; ROSSETTO, A. M. Tekuáigua ko'ã Yvyjepysa terã Tekuáigua Yvyporã: mombyry apýtepe temiandu jehai há umi katupyry Jehapyre Grifos, n. 40, 2016. Oime <https://doi.org/10.22295/grifos.v25i40.3356>. Jeikehaguã: 24 abr. 2022).

Hiperurbanización

Apondé'a tavusu oguerékóva jejapo yvate ha pohýi tetãyguára. Jehechauhaha Hepyme'ẽ ODSguáva.

Techauhaha Mbohepyvoña umi ODS távape

Ko techauhaha mbohepyvoña jeikoha oiva távape pe oñepyrûpe ohypytyvo umi Ijapopyrã Ñemongakuaa Jejoko (ODS).

IDSC-BR - Jehechauhaha Guerojera Jejoko Távakuéra - Brasil

Tembiporu omoheñoiva Táva hekojokopykuaáva Jekuaáva oñondive Ojejoko ndive Pyha Myatyrô Guerojera, ONUgui, ojapo haguã yvý'anga, ojesareko ha ohepyme'ẽ térã omoañetévo mokõi Ojehupytyvéva Guerojera Jejokóva (ODS) 770 tavaguasu Brasilpe.

Tenda Mbohapyha Tetãgua Iguazúgua: Jetopa, poromoñaro ha mbohetapya'ejuehe upe ñemongakuaa joko

Ñembosarái Añete

Umi ñembosarai oñembyatýva oguerekóva hembipotápe ñemomba'é hyepypegua tekombo'e ñembosarái ramo terã ñembosarái ramo, ojeporúva tenda tavusugua ha apopyrã tavaygua umi aponde'a apopyrã ojoajúva, ary 1960 guive.

Ky'a tavusugua

Umi vyv jerekuévo óga tuicha oihãme (óga tuicha aty) hetaiterei jeiko.

Apopyrã mmmMbo'ehára

Tembiporu mba'ekuave'ëmby tavaguasu ñemohendarã.

MCR2030 - Ojejapo haguã umi táva tosã

Ñepyrũrã oñembohasa haguã mba'ekuaa hembipotápe oñemboguejy haguã kyhyjerã Sarambi.

Umi mba'e ogehupytyséva Guerojera Jejoko (ODS)

Imba'erehegua hikuái umi 17 ogehupytyséva teko rechauka ohupyty haguã umi rembipota Aragua 2030, koa há'e: Ñe'ẽ. 1 -Oñemboyke haguã mboriahu; Ob. 2 - Opa vare'a ha Ñemitỹ Jejoko; Ob. 3 - Tesãi ha ñeime porã; Ob. 4 - Tekombo'e porã; Ob. 5 - Joja kuña ha kuimba'e ndive; Ob. 6 - Y iporãva ha mongueráva; Ob. 7 - Tendyry ipotí ha ogehupytykuaáva; Ob. 8 - Tembiapo hekopete ha okakuaa haguã hepy'ýva; Ob. 9 - Industria, mba'epياهو ha hete; Ob. 10 - Ñemboguejy peẽ peme'ẽ joja'ỹ; Ob. 11 - Táva ha tavaygua ojeptytasó haguã; Ob. 12 - Oje'úva ha apopyre poguypegua; Ob. 13 - Ojejapo va'erã pe ára gueroava vyv ape ári rehe; Ob. 14 - Tekov ẽ'ỹ; Ob. 15 - Tekove vyv arigua; Ob. 16 - Py'aguapy, tekojoja ha mbo'ehao tuicha hekopete; Ob. 17 - Ñemoirũnguéra ha mba'éichapa oñemboguata. Rembipota peteĩ oguereko opavavépe, ha'éva, ary pukukue, 169 opavavépe upéva ikatu ojehecha ko'ápe: <https://odsbrasil.gov.br/>.

Paradiplomacia

Treat-se ojapo “[...] oike tetãrerekuã tetãyguã jokupyty tetãyguape, péva mbytépe omopyendáva jekuaaverã, hekóicha ha hekoí'ýva, opytáva terã aãaguarã (ad hoc), umi temimoĩmby okapegua opavavépe guarã terã jekuaa'ýva ndive, hembipotápe omotenonde umi ohejáva irũhepy'ýva terã tekuimba'e, avei oimeraẽ ambue tuichakue okapeguare ñeha'ã constitucional imba'etéva” (CORNAGO-PRIETO, Noé. Ojeporekávó pe vyv ape ári rehe tuichakue paradiplomaciagua: kyre'ỹ oikóva ha mbojojaha ojeipysóva vyv ape ári oikéva tetãyguã umi ñe'ẽrã okapeguáre. Upe: MBA'ÁPOHA PETEĨHA MOINGO UPE ÑE'ËRÃ TETÃYGUÁRA, Hanóver, Alemania, 2001. Ñe'ẽasa [...]. Alemania, jasypa. 2000pe, k. 251gua).

Paradiplomacia Tetãkorapy Ohasáva

Ombojoapy “[...] umi jekuaaverã tetãkorapy ohasáva – mbo’ehao, hekóicha ha, opa mba’e ári, hekói’ ýva – umi oíva ipu’aka tekovia aǵuiva geográfica ha ohejáva ojoaju tekoha oguerékóva umi apañuái jepiguáva ha ikatúva omyatyrõva [...]” (DUCHACEK, Ivo. Poguy ikuáva amo ojeheguáva ha’ãngakuaáva pyahu umi jokupyty tetãyguáva. En: MICHELMANN, Hans, ha ambuekuéra; SOLDADOKUÉRA, Panayotis. Federalismo ha jokupyty tetãyguáva – umi tetãyguá rembiapo. Reino Unido: Oxford Mbo’ehaovusu Prensa, 1990, p. 18-19, ñembohasa ndojekobraíva).

Paradiplomacia transregional

Ñe’ẽ paha ojeiporúva “[...] ndogueroviái haguã joaju ha ñemoñe’ẽpeteĩ tetãrerekuakuéra apytépe umi mbyte ndaha’éiva ojoajúva (ojoavy paradiplomacia tendagui tetãrerekua ohasáva), ambue tetãrerekua tetãyguá terã sã ndive” (DUCHACEK, Ivo. Ombokua umi poguýpe peteĩ oñemohenda porã ha’ãngakuaáva pyahu gotyo jokupyty tetãnguérape. Pe: MICHELMANN, Hans, ha ambuekuéra; GUARINÍREKUÉRA, Panayotis. Federalismo ha joajukuéra tetãnguéra – pe kuatia oguerékóva umi vorepeteĩ tetãyguá. Reino Unido: Oxford Mbo’ehaovusu Ñe’ẽmondo, 1990, k. 25, ñembohasa reiguáva).

Apopurã yvyjepysogua hatáva

Jejapo oguerékóva hembipotápe peteĩ yvyjepysó mbaretéva, oguerékóva katupyry ombohováí haguã ohasa’asy, omotenonde ha omohenda jey oĩ jave guerova ojehecháva, ikatu haguã ojeguereko hekopeteíva hembiaapo, ojekuaa ha hetepy yvyjepysogua, oipytyvõ rembiasakue guerojera terã jehasahápe ambue teko apo ojehechaukávape ohupytyvéva mba’eporã.

Apopurã yvyjepysogua jejokóva

Ojejapo jesareko peteĩ jehechaha mba’apo yvy reheguáva ohesa’ýijóva umi henda ojejokóvare tekoha, ava’aty ha hepy’ýva apopyrãpe ha oipyhývo umi py’apeteĩ.

Yvy mbohekojoja

Mbohekojoja umi ogakuéra mbohekojoja’ ýva ha’etéva, tavirusugua, tekoha ha ava’aty ombojeroviauka haguã hesete ava’aty ógakuéra ha tavaguasúpe, avei moherakuã tavayguáva ha omomichíve haguã ava’aty.

Akãrapu’ãjey

Katupyry ojejoko haguã ijehe téra oja’póva haguã ijehegui umi mba’e okapegua rehe, ha’eháicha umi ára jeguerova, techapyrã ramo.

Tory

Oikoñondive geográfica umi nungakuéra.

Ohasávo tetãkorapy

Umi ary “[...] ojehasaha jrupi (oñemongu'e pendular oikóva-mba'apo); umi jokupyty ogayguáva; tembiapo omoĩmbaha jeporu; ojechupyty haguã tembiporukuéra; jeporeka umi omboyvytu oguerekóva; umi pyha mba'apome'êha; hendagua binacional”, en casu, tetãmbopy, gueteri temimoĩmby omongu'eva aty oha'arõva mba'apo yvyjepyso ha tekoha jepigua” (PEREIRA, Camilo Carneiro. Tetãkorapy mbarete: Tetãkorapyjegua Bacia da Pratape. Oportope vy'apópe: Ideograf, 2016, k. 24).

Guerova yvyjepyso ecológico

Ojekuaa gueroja yvyjepyso oñangarekóva imba'éva heko ypýva ha avano'õpe ombohory opa mba'e.

Anne-Sophie Bertrand

Analía Bardelás

Cecilia Maria de Moraes Machado Angileli

Hel Graf

Virginia Ruiz de Martín Esteban Martínez

**Umi
apohárakuera**

Adriana Brandt Rodrigues (Brasil)

Mbo'ehára Tecnológiaguáva, Mba'apo, Jejoko ha Doctorado Jehechaha Mbo'esysry mboyve Ingeniería ha Mba'apo Ojeikuaava Universidad Federal de Santa Catarina. Tembikuaareka Tetãmbopy NAPI ha Mbojoaju Ykegua apopyrã Ñembojoaju Tavirusugua el Programa de las Naciones Unidas Umi Yvypóra rekoha – ONU Hábitat. Iñaniva tembiapo oike, apytépe ambue aty, Okára Tecnológico Itaipu Brasil – PTI-BR ha umi Programa de las Naciones Unidas para el Desarrollo – PNUD rehegua. Tembiapo ombojojajúva pyha heta tendagua, mba'apo apopyrã ha aponde'a oikuaáva ojoajúva guerojera rehe jejoko – kyhyje'y hi'upyrã ha karu porã, omoingéva ava'aty ha mba'eapopyre, jejokópe tavayguáva. Correo electrónico: adriana.brandt05@gmail.com

Analía Bardelás (Argentina)

Nungakuéra Myakã, Táva ha Ara Guero. Mbo'ehára mbo'esysry mboyve Universidad Nacional de Misiones (UNaM) ha miembro Centro de Investigación Forestal Atlántico (CeIBA) rehegua. Ha'e umi apopyã apoháre Educación Ambiental (Hemby mba'apóva hatáva tavirusugua; Oñemoporã barrio omba'apóva; Heko ypyva ko'ã ñande tãvagua; Eco Escuela de Selva, Puerto Iguazú ha ambue táva Argentinape, avei ha'égui ombó'eva, natekotevẽi ajepy'apy añemongu'e ha'gua ara oñondive tavaygua ndive ha umi apopyrã Ñembokatupyryve Promotor Ambiental. Oñembyaty haguã Comisión Participativa de Certificación Agroecológica oiméva Departamento de Iguazú ha Red Global de Turismo Comunitario, Viajes Internacionales, voluntario ramo. Correo electrónico: bardelasp@yahoo.com.ar

Anne-Sophie Bertrand (França - Brasil)

Doctor en Biología y Ecología de Alteraciones Globales, ojuhupytýva jehecha aty mbytépe peteĩ Mbo'ehaovusu Aveiro (Portugal) ha Instituto de Zoología de Londres (Inglaterra). Ha'e peteĩ tembikuaareka oñepirũva Parque Nacional Yguazúpe upe guive 2006, joaju tembikuaareka Instituto Mater Naturape ary 2009 guive ha ombojoaju Oñepyrũ Pyahu hekaha ha Ñembopyahu pe Guerojera Hekojokopykuaáva Tenta Tetãmbopy, oñani ramo Fundação Araucária de Apoio ao-pe Desarrollo Científico y Tecnológico del Estado de Paraná. Ojapo hendahaitepe ko tembiapo joaju opaichagua mbo'ehao ndive ojoajúva tembikuaareka científica, tekombo'e, jeguereko, ñemitỹ ha permacultura, jejoko, mba'epu ha temporã. Correo electrónico: saudeplanetaria5d@gmail.com

Brenda Melina Villalba (Argentina)

Mbo'ehao Tekuimba'e Opavapépe guarã ha Guerojera Universidad Federal de la Integración Latinoamericana (UNILA) rehegua. Che aguereko tembiasa tenda Geografía, oguerekóva énfasis Geografía Humana rehe. Ko'ágã omoheñoi tembikuaareka umi tekovia orekóva jeikoha ogakuéra Las Palmeras, Puerto Iguazúpe, péva provincia Argentina Misionespe. Correo electrónico: melinavillalba_27@outlook.com

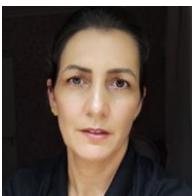
Cecilia Maria de Morais Machado Angileli (Brasil)

Mbo'esyry mboyyve Apopyrã Yvyjepysope Universidad Federal de ABC rupive (UFABC), Doctorado en Arquitectura y Urbanismo Universidad de São Paulo (USP) ha mbo'ehára mbo'esyry Arquitectura ha Urbanismo rehegua Mbo'ehaovusúpe Federal da Integración Latinoamericana (UNILA), upépe omoheñoi tembiapo umi tenda aponde'a vyjepyso jejokogua, umi choke irũtekoha umi apopyrã tavaygua ha hetepy tuicháva ha joja'y vyjepyso. Oñmbojojau haguã pe Ñepyrũ Pyahu Ojehekáva ha Oñembopyahu – Guerojera Jejoko Tenda Tetãmbopy 2020 guive. Ojejapo Aty Tembikuaareka Yvyjepysope Hyepypeguáva, Ñupyso ha Táva'ikuéra América Latinape (TIPPA) ha coordinadas Escuela Popular de Planeamiento de la Ciudad (EPPC). Correo electrónico: cecilia.angileli@unila.edu.br

Claudia Enrech-Xena (Venezuela - França)

Doctor en Ciencias de Ingeniería Polytech de Nantespe. Pe Ingeniería Pedagogía del Instituto Minas Télécom d'Alès – IMT Minas Alès especialista del Haut Consejo de Evaluación de la Recherche ha l'Enseignement Superior – HCERES rehegua. Oguereko 20 ary oikuaáva ha'eháicha mbo'ehára-tembikuaareka ha avei ha'e kuri myakáhara tekombó'e Mbo'ehaokuéra yvate Franciagua. Omotenonde umi apopyrã omoheñoiva ha oñemoambue haguã ñembokatupyryve mbo'ehao Franciape, Brasil ha Islas Mauriciope. Mboypy ha'e, ary 2019pe, terã L'Atelier – tekombó'e jejokope guarã – reikuaauka haguã nde mba'ekuaa ha nde ñe'eme'ẽ tekombó'e oñemombaretévape guarã, ha katu avei ojesareko ha oñatende porãve haguã tetãyguakuéra omokyre' yva rehe omopu'ã ha'gua peteĩ vyv ape ári jejokovéva ha omboguejy ha'gua yvypóra jopy cherehe tekoha. Correo electrónico: claudiaenrech@gmail.com

Edna Rubio (Brasil)

Ha'e mba'ekuaaru'ã Gestión Económica Financiera, Gestión de Personas, Gerenciamiento de Proyectos ha Estudios de Fronteras Bilaterales entre Brasil y Paraguay. Opornadúva Guerojera Yvyjepysópe. Coordinadora Programa Empreender, Asociación Comercial y Empresarial de Foz de Yguazu (ACIFI), ha oporandúva oguerekóva pe SEBRAE/PR. Apo Jehechauhápe Oeste en Desarrollo – POD, de 2014 a 2020. Oime avei Comité Gestor de Desarrollo Municipalpe (CGDM), omba'apo Consejo de Desarrollo Económico, Social y Sustentable de Foz de Yguazu (CODEFOZ), 2014 guive, ha ojejapóva pe ACELERA FOZpe. Ome'ẽ porandu umi aty omongakuaáva upe Porandu Guerojera Tetãmbopy (CODETRI), péina ápe umi táva Ciudad del Este (PY), Foz de Yguazu (BR) ha Puerto Iguazú (ARG). Correo electrónico: ednarubia@gmail.com

Eduardo de Pintor (Brasil)

Doctorado ha Maestría Programa de Postgrado en Desarrollope guarã Negocio Regional y Agrícola de la Universidad Estatal del Oeste de Paraná (PGDRA/UNIOESTE) rehegua. Mbo'ehára Universidad Federal de Integración Latinoamericana (UNILA)pe, ko'ãga ombo'ehápe Bachiller de Ciencias en Economía - Economía, Integración ha Desarrollo Programa de Graduados en Economía (PPGE)-pe. Miembro del Grupo de Investigación ary 1999pe Desarrollo Regional ha Integración Latinoamericana (DRILA) rehegua. omoheñoi porandukuéra ojoajúva ñemitỹ, ñembopyahu ha guerojera tendagua rehe. Correo electrónico: eduardo.pintor@unila.edu.br

Geisiane Michelle Zanquetta de Pintor (Brasil)

Doctorado ha Maestría Desarrollo Regional ha Agroempresape guarã Programa Posgrado en Desarrollo Regional ha Agronegocio da Universidad Estatal del Oeste de Paraná (PGDRA/UNIOESTE). Mbo'ehára ome'ẽ Universidad Federal de Integración Latinoamericana (UNILA), ndojapóihápe guerojera licenciatura en Ciencias Económicas - Economía, Integración ha Programa de Desarrollo ha Postgrado en Políticas Públicas ha Desarrollo (PPGPPD) rehegua. Participante del Grupo de Investigación sobre Desarrollo Regional ha Integración Latinoamericana (DRILA). Correo electrónico: geisiane.pintor@unila.edu.br

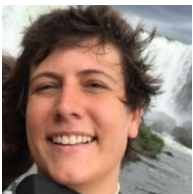
Gilson Batista de Oliveira (Brasil)

Doctorado Desarrollo Económico (UFPR, 2010). Mbo'ehára ome'ẽ Universidad Federal de Integración Latinoamericana (UNILA), ñaimenhápe guerojera licenciatura en Ciencias Económicas - Economía, Integración ha Desarrollo ha Bacharelado en Administración Pública ha Políticas Públicas Integra, gueteri, UNILA-pe, terã órgano docente Programa de Postgrado en Políticas Públicas y Desarrollo (PPGPPD) ha Programa de Posgrado en Economía (PPGE) rehegua. Ha'e tendota Grupo de Investigación de Desarrollo Regional ha Integración Latinoamericana (DRILA - UNILA), miembro Grupo de Investigación Interdisciplinaria-pegua en Racionalidades, Desarrollo y Fronteras (GIRA - UNILA) ha Grupo de Investigación ary... Gestión Pública ha Desarrollo (UTFPR). Editor de la Revista Orbis Latina, publicación científica interdisciplinario ha internacional rehegua. Corredor de valores de Fundación Araucária/NAPI. Correo electrónico: gilson.oliveira@unila.edu.br

Gustavo Oliveira Vieira (Brasil)

Doctor en Derecho por la UNISINOST, mbo'ehára Derecho Internacional rehegua há'eva Licenciatura en Relaciones Internacionales e Integración ha Programa de Postgrado en Relaciones Internacionales, Universidad Federal de Integración América Latina (UNILA) rehegua. Coordinador proyecto de investigación Desarrollo Regional Transfronterizo, omotenondéva NAPI Trinacional. Ambue marandu ko'ápe: <https://paty.academia.edu/GustavoVieira>. Correo electrónico: gustavo.vieira@unila.edu.br

Hel Graf (Brasil)

Doctorado Programa Interdisciplinario de Postgrado Energía rehegua ha Sostenibilidad Universidad Federal de Integración Latinoamericana rehegua (UNILA), mbo'ehára Construcción Civil ojapóva UFPR ha mbo'ehára guerojera oñemoarandu Arquitectura ha Urbanismo. Oguereko tembiosa katupyrytee ary mba'e Jejoko Arquitectura; apopyrã ñemoheñoi umi óga arquitectónico rehegua; umi apopyrã tembikuaareka ha oñembopuku universidad UNILape, UFPRpe, USPpe ha UNIOESTEpe, oñemomba'évo umi óga yvate jejoko rehe, tendyry oñembohetepyréva arquitecturape, biofilia arquitectura, psicología tekoha, ñeñandu porã hakuvo, tekoha mimbi, tendyry oĩporãva, tavaguasu ojejokóva, guerojera umi mba'apo jejokóva, omba'apóva rehegua. Ominge umi Myatyrõ Pyahu Ohekáva ha Oñembopyahu - Guerojera Ojejokóva Tenda Tetãmbopy. Correo electrónico: hel.graf@unila.edu.br

Janaina de Jesus Lopes Santana (Brasil)

Doctorado en Sociedad, Cultura y Fronteras por la Universidad Estatal Oeste Paraná (Unioeste). Tembikuaareka Michĩ Myatyrõ Ojehekáva ha Ñembopyahu – Guerojera Jejoko Tenda Tetãmbopy, péva tekovia... Ojejápova Atyguasú ñemopyendarã Araucária ha Oipytyvõva Guerojera Ciencia ha Instituto Tecnológico del Estado de Paraná ha Tembikuaareka Núcleo de Estudios Afrolatinoamericanos y Caribe (NEALA), oguerékova tekombó'e mba'e Jokupyty umi jejapo étnica-racial ha omoañete. Correo electrónico: janaina.santana.antro@gmail.com

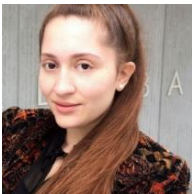
Jéssica Belén Benítez Álvarez (Paraguay)

Temimbo'e pregrado Arquitectura ha Urbanismo Universidad Federal de la Integración Latinoamericana (UNILA). Che ajapo opaichagua arandu ko'ã mba'ére tavusu tuichakue hekóva, hekói'yva ha óga aty mboriahúva opaichagua tavaguasúpe ojapo Paraguay ha ijykére mbohapyha henda. Correo electrónico: belen.benalvar15@hotmail.com

Jorge Emanuel Vallejos (Argentina)

Posgrado Educación Intercultural Bilingüepe. Asistente de Investigación Secretario de Investigación, FHyCS - Universidad Nacional de Misionespe. Oñembojoaju haguã umi – Guerojera Jejoko Tenda Tetãmbopy – Ñemoakãrapu'ã Jejoko Tendagua Tetãmbopy, avei oñani umi Atyguasú ñemopyendarã Araucária Oipytyvõva umi Guerojera Científico ha Tecnológico del Estado de Paraná. Correo electrónico: jorge.emmanuel.vallejos@gmail.com

Larissa Carolina Barboza Alvarez (Paraguay)

Doctorado en Ciencias Económicas Instituto de Economía de la Universidadpe Tetãvore Campinas (Unicamp). Ombá'apóva umi tembiapo ha tembikuaareka Núcleo de Economía Agrícola (NEA) ha Núcleo de Economía Industrial ha Tecnología (NEIT), Unicampgui oúva. Omoheñoi tembikuaareka tenda Economía Agrícola ha Industrial, oguerékova mbojekuaaverã umi tapereko cuantitativo ojeiporúva hesa'yjijo sã ovaléva yvy ape ári ñemitýgua, mba'eapopyre ha omosarambíva oikeape. Oha'anga Analista Financiero División de Inversiones del Fondo Paraguayo de Jubilación y Pensiones de la Itaipu Binacional (CAJUBI) mba'apoharakuéra. Correo electrónico: larissabarbozaa@gmail.com

Lila Patricia Voeffrey (Argentina)

Maestría en Relaciones Internacionales Universidad Nacional de Córdoba. Ha Especialista en Políticas Socioeducativas umi tenda tekombó'e ha tembiapo ha tembikuaareka NAPI Trinacional. Oguereko tembiasa mbo'epy heta mba'épe umi mbo'ehao mbytegua yvatekueha'ã ha ijyvatévape. Ñembokatupyry reheve Hardware terã Guerojera Yvyjepysó (PTI) ha Liderazgo Región Trinacionalpe guarã (BID), ombojoaju opaichagua tembiapo apo Tenda Tetãmbopy ñemoakãrapu'ã, mba'eraite ojapóva pyhakuéra, apopyrã mba'apo ñembopyahu ha tetãrerekua vyjyepysó jejokópe guarã. Participación del Consejo de Desarrollo de Puerto Iguazú (CODESPI), ary 2018 guive, ombojoaju ramo Cámara de Educación e Innovación ha oime kuri Consejo Directivo 2018-2021 rehegua. Oñembyaty Consejo de Desenvolvimiento Trinacional (CODETRI). Correo electrónico: profe.lila.voeffrey@gmail.com

Manoela Marli Jaqueira (Brasil)

Conferenciante en Relaciones Internacionales para PUC Río. Miembro del Grupo de Investigación en el Estado, Sociedad, Trabajo y Educación (GPESTE), vicecoordinadora Laboratorio de Investigación en Fronteras, Estado y Relaciones Socialespe (LAFRONT), oguerekóva ñemboja tembikuaareka umi mbosyry pytaguao ha mba'apo reko. oñembyaty amo Myatyrõ Pyahu Jeheka ha Ñembopyahu Guerojera Jejoko Tenda Tetãmbopy, ha'eháicha ovaléva oñani Atyguasu ñemopyendarã Araucária ha Guerojera Pytyvõ Científico ha Tecnológico Paraná Teko. Correo electrónico: manoelajaqueira@hotmail.com

Mario Uzeda Aviles (Paraguay)

Oñemoarandu, arquitecto ha planificador urbano, mbo'ehára Planificación Urbana, Teoría Urbana ha Sociología Urbana de la Facultad de Arquitectura y Urbanismo (FAUPE) Universidad Privada del Este (UPE). Director Fundador Dirección de Investigación Extensión da FAUPE ha poguypegua umi apopyrã puku: i) Ñemoarandu terã apopyrã ha myakãhára mokõi jeikeha ko'ágã 2º Puente Internacional Presidente Franco; ii) Apopyrã ojejapo haguã ñemohenda vvyjepysso barrio Don Boscope; iii) Apopyrã ha ñemoinge mba'apoha apopyrã oikéva municipal Presidente Franco ha Barrio Don Bosco - Akaray Ciudad del Estegua. Miembro de los Consejos de Desarrollo Presidente Franco ha Ciudad del Este. Correo electrónico: ma.uzeda@gmail.com

Mauricio dos Santos (Brasil)

Maestría Programa Interdisciplinario de Postgrado en Estudios Latinoamericano (PPG-IELA) Universidad Federal de Integración Latinoamericana (UNILA). Oñembyaty Aty Ñemoarandu Multidisciplinarios ary Arquiteturas ha Urbanismos del Sur (MALOCA) ha aty tembikuaareka Ilê Asé Oju Ogún Fúnmilaiyó avarekoha. Correo electrónico: medianeira.mauricio@gmail.com

Natalia Ramírez Chan (Paraguay)

Licenciatura en Finanzas, Universidad de Buckingham (Inglaterra), Especialista en Sistemas de Apoyo para el Desarrollo Empresarial, omoakãva Instituto Mashav (Israel) ha especialista Desarrollo Económico Local Inclusión Social ndive, Programa Regional de Formación ConectaDEL (PTI) rupive Brasil, FMI ha BID). Moñepyrühára ha peteïha presidente Consejo de Desarrollo Ciudad del Este (CODELESTE), omoheñoiva ha omoakãva Asociación Plan de Desenvolvimiento del Este, ary 2013pe guare upe jave. Ko'ágã sãmbyhyhára CODELESTEpe. Che ha'e peteï aygua 2021/2023 Consejo de Administración de la Organización Roja WE Américas, oguerekóva sede Chilepe, ojere Kuñanguéra Empresaria América ha Caribegua. Ombohováí Director de Turismo ramo ha Infraestructura Cámara de Comercio y Servicios Ciudad del Estepe. Correo electrónico: natirchan@gmail.com

Ramiro Wahrhaftig (Brasil)

Maestría en Planificación Energética UFRJ-pe guarã. Atyguasu ñemopyendarã Araucária Oipytyvõva Guerojera Científico y Tecnológico del Estado de Paraná. Doctorado en Tecnología e Innovación Universidad de Tecnología de Compiègne – UTC, Francia retãme. Ojoko arandu ary 1995 guive oñemomba'e Kuatia Secretario de Estado de Educación de Paraná. Ha'e peteĩ tembikuaareka Visitante Universidad de Texas, Austin, Estados Unidospe, ha'ehápe Research Fellow ojapo Instituto IC2 rehegua. Oime kuri de Secretario de Estado de Educación Paranaépe (1995-1998) ha Secretario de Ciencia, Tecnología ha Tekombo'e Yvategua (1999-2002). Ha'e va'ekue mbo'ehára ha myakãhára tembikuaareka ha PUCPR ñembopukuve. Oime kuri Itaipu Binacionalpe como Director de Coordinación ha Evaluador Sãmbyhyhára Guasugua; upéi, Superintendente Director Parque Tecnológico Itaipupegua.

Samuel Klauck (Brasil)

Doctor en Historia Universidad Federal del Paraná (2009). Ko'ágã ha'e Mbo'ehára Universidad Estatal del Oeste de Paranáme - Campus de Foz de Yguazu. Ha'e mbo'ehára umi apohára mbo'esry mboyve Pedagogía ha Turismo ha Ndaipóri Tekuimba'e Interdisciplinario Mbo'esry rire Ava'aty, Arandupy ha Tetãkorapy. Apo ha omyakáva tembikuaareka umi mba'e mandu'a, pytagua, religión, religiosidades, patrimonio cultural, turismo, hi'upyrã ha guerojera jejoko. Correo electrónico: samuelk98@msn.com

Solange Bonomo Assumpção (Brasil)

Pohanohára Kuatiañe'ẽ rehegua. Oguereko oikuaáva he'iséva ombo'évo tekombo'e Educación Superior ha Básica. Ko'ágã ha'e tembikuaareka, mbo'ehára ojeikuaáva ha pedagoga institucional ojoajúva Universidad Federal de la Integración Latinoamérica (Unila), Foz de Yguazúpe (Paraná - Brasil). Ojapo tembiaporã ipukúva ojeréva Mbo'e Ojekuaáva rehe ha omoheñói Tembikuaareka Institución universitaria pública brasileña ha mbo'ehára ñembokatupyry rehe ha mbo'ehára Educación Básicapegua. Aty tembikuaareka omoinge terã Interinstitucional Heta Jehecha Mbo'ehaovusu: Ava, Yvyjepysu ha apopyrã, avei, Upe pyahu Jehekaha ha Ñembopyahu – Guerojera Jejoko Tenda Tetãmbopype, oñani ovaléva ramo Atyguasu ñemopyendarã Araucária Oipytyvõva Guerojera Científico ha Tecnológico Paraná Teko. Correo electrónico: solange.assumpcao@unila.edu.br

Thais Oliveira (Brasil)

Maestría en el Programa de Postgrado en Sociedad, Cultura ha Fronteras (PPGSCF) de la Universidad Estatal del Oeste de Paraná (Unioeste). Ha oikuaáva Mba'apo Apopyrã (MBA FGV)-pe. Pytyvõhára tembikuaareka ha mba'apo ojeikuaáva ICMBio PARNA Iguaçu ha oñaniva CNPq. Ojejapo Myatyrõ Pyahu Ojehekáva ha Oñembppyahúva - Ñemoakãrapu'ãme Sustentável da Região Trinacional (NAPI Trinacional), ha'eháicha ñani ovaléva Atyguasu ñemopyendarã Araucária Pytyvõ Guerojera Científico ha Tecnológico Paraná Teko. Oñembyaty haguã Pyha Tetãnguéra Tembikuaareka Tosã Aragua. Correo electrónico: thais.arquiteta@gmail.com

Virginia Ruiz de Martín Esteban Martínez (Espanha – Brasil)

Doctorado en Salud Pública ha Tenda tetãkorapy FioCruzpe. Mba'ekuaaru'ã Administración y Gestión de Empresas Universidad Complutense rupive (UCM) táva Madrid, España retãme. Tembikuaareka NAPI Tetãmbopy. Oikuaáva Mba'apo Apopyrã Guerojera Yke Ombojojáva Tetãnguéra ary África ha América Latinape. Correo electrónico: virginiaruizdemartin@gmail.com

Editora CLAE

2022

Pe Arandu Tenda Tetãbohapyha Iguazugua: Jetopa, raîrõ ha Mombarete Ñemongakuaa Jejokorã pe peteî tenda jehechauhaha (2019 – 2021) ñembo'eguáva, ñu tembikuaareka ha oñemba'apoha oñondive umi tembikuaarekakuéra Pe Myatyrõ Pyahu Tetãbohapyha 2020-2040, Ojeikuaave NAPI Trinacional rupi.

Ko ñembyatyteîre oguereko rembipota ojejapo opavavépe guarã, peteî ñe'ême ikatuháicha jaike, pe kuaa ojejapóva Ko'araty NAPI Tetãbohapy rupi, avei ojehechauka upe momba'eguasu aragua tembikuaareka ha ñembopyahu jeiko haguã ko'ã rairõ Yvyjepyso tetãygya.

Ko'ã ojuhupytyséva jehekáva, upe ta'angahai ombyaty 27 py'amongeta apohárakuéra rehegua, opavave mbo'ehaokuéra, oimerãe tetãygyaguáva ha umi opavave ñema'ê jehaihára, pe jehechakuaa umi tekope'y upe guerojera irû hepy'yva Tenda Tetãbohapyha, ojehechava upe jejoko ha tekojoja opavavépe guarã.

Amo mombryre upe tembe'yjérese opavave, umi moñe'êhára otopata peteî ñupyso puku tenda ojekuaavea oikóva ha ojapóva mba'apo Tenda Tetãbohapyha Iguazúgua-- ñandejere, Tetãyguára, virureko, joaju tetã'ygya ha aponde'a Yvyjepysogua—, jehechagua Tetãbopy tembikuaareka, oñemoî umi jehupytyrã Aragua 2030 ha moakahãra upe mba'apo joaju kuaa ha myatyrõ, ikatu omokyre'y tape pyahu jehombojoaju haguã peteî japo-concepción sambyhy Tetãbopy.

Ramiro Wahrhaftig

Presidente de la Fundación Araucária

Jejapo:

Pytyvõ:

